Sosyologca Kitapları 8

DÜNYANIN DÜZENİ İÇİN
HİKMETLİ YOLLAR

OSMANLI YÖNETİM SANATI

USÛLÜ'L-HİKEM FÎ NİZÂMİ'L-ÂLEM

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş

DOĞU KİTABEVİ

DÜNYANIN DÜZENİ İÇİN
HİKMETLİ YOLLAR

OSMANLI YÖNETİM SANATI

USÛLÜ'L-HİKEM FÎ NİZÂMİ'L-ÂLEM



Prof. Dr. Kenan Ziya Taş

Hasan Kâfî el-Akhisârî

DÜNYANIN DÜZENİ İÇİN HİKMETLİ YOLLAR

OSMANLI YÖNETİM SANATI

(USÛLÜ'L-HİKEM FÎ NİZÂMİ'L-ÂLEM)

Hazırlayan

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş

İstanbul-2011

DOĞU KİTABEVİ

Doğu Kitabevi
Sosyologca Kitapları Dizisi
08

Sosyologca Kitapları Genel Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:16997

Kapak ve Sayfa Düzeni:
Şafak Özgü

Baskı: Ofis Yayın
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi B Blok Kat 2 No: 386
Topkapı – İstanbul Tel: 0212 576 47 15

1.Baskı:
İstanbul, Ağustos 2011

Bu kitabın tüm hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında
tüm alıntılar ve görseller Kültür Bakanlığı
Telif hakları sözleşmesi gereği yayınevinin iznini gerektirir.

ISBN: 978-605-62042-4-1

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu yokuşu Narlıbahçe sok.No 6 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Fax: 0212 527 29 26
Email: iletisim@dogukitabevi.com
www.dogukitabevi.com

ÖZGEÇMİŞ

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ: 1961'de Erzincan'da doğdu. 1985'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. Yüksek Lisans ve Doktorasını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 1993 ile 2006 arasında Diyarbakır Dicle Üniversitesinde Tarih Bölümü öğretim üyesi olarak görev yaptı. 2006'da Balıkesir Üniversitesi'ne geçti. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olup Tarih Bölüm Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Kenan Ziya Taş'ın uzun süre görev yapmış olduğu yer olması dolayısıyla Güneydoğu Anadolu üzerine olan araştırma ve incelemelerinin yanı sıra, Osmanlı tarihi üzerinde yayınlanmış pek çok makale ve kitabı vardır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 6

I-GİRİŞ:
A- Doğu'da Yönetim Sanatının Tarihi Kökleri.....9
B- Osmanlı Siyasetnâmeleri.....13

II-HASAN KAFÎ EI-AKHİSÂRÎ'NİN HAYATI.....19
III-ESERİN NÜSHALARI VE ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR.....23
IV-ESERİN TERTİBİ VE MUHTEVASI.....25
V- ESERİN KAYNAKLARI VE KİŞİLERİ:.....33
A-Kitaplar.....33
B-Konularında Geçen Kişiler.....34

VI-ESERİN BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE İFADESİ.....47
BİBLİYOGRAFYA.....68
METİN (YAZMA SURETİ VE TRANSKRİPSİYON).....71

Bu kitabı,

"Ana-babasına iyilik edene müjdeler olsun! Allah onun ömrünü uzatır" (Hâdis-i Şerif)

Bu sözün anlamına ermiş olanlardan olmak dileğiyle...

BABAM'A VE ANNEM'E

"Hayrü'l-ümerâi men yucâlisü'l-ulemâe.

Pâdişâhların (beylerin hayırlısı âlimlerin meclislerine gider (oturur)

Ve şerrü'l-ulemâi men yucâlisü'l-ümerâe.

Ve âlimlerin kötüsü ve beğlerin meclislerine gider (oturur)."

(Hasan Kâfî el-Akhisârî)

Bu sözün gereği gibi bir hayat süren üzerimde hakkı ve emeği olan ve aciz bir takipçisi olduğum

HOCALARIMA

İthâf ediyorum...

ÖNSÖZ

Devlet ve toplumu rahat ve huzur içinde yaşatabilmenin yolu olan yönetim ya da devlet idaresi, birinci derecede yöneticilerin sorumluluğunda olan bir alan olarak kabul edilir. Türk tarihinde Orhun Anıtları'ndan başlayarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'una kadar devrederek gelişen bu anlayış çerçevesinde ortaya konulmuş eserlerden biri de elimizdeki bu kitaptır. Bu kitap, Hasan Kâfî el-Akhisârî'nin *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem* adlı eserinin 1996 yılı katalog bilgilerine göre, Diyarbakır İl Halk Kütüphânesi İhtisas Kitaplığı bölümünde *Eğri Melhamesi Tarihçesi* adı ile 566 numarada kayıtlı bulunan yazma nüshasının orijinalinden kopya edilerek günümüz alfabesine çevrilmesi ile bir giriş ve değerlendirmeden meydana gelmiştir.

Bu çalışmanın esas gayesi, bir tarihî metni karşılaştırmalı veya tenkidli olarak neşretmek değildir. Öncelikle kendi türünün Osmanlı dönemindeki ilk örneklerinden biri olarak gerek idareciler gerekse halk nezdinde yaygın bir hüsn-i teveccühe ve kabule mazhar olmuş bir kitabın, hem konusu hem de tertibi itibariyle bir çalışma ve müracaat kitabı olarak kullanılacak biçimde olması düşünülmüştür. Ayrıca tarihle ilgilenenler ve öğrenciler için özellikle Osmanlıca ile uğraşanlar açısından üzerinde hem çalışma hem de inceleme yapabilmesi hedeflenmiştir. Böylece oldukça meşhur olan bir eserin bilinmeyen farklı bir yazma nüshası da hem tanıtılıyor hem de orijinal hali ile ilim âleminin istifadesine sunulmuş oluyor.

Orijinal nüshanın teknik özelliklerinden tespit edilenler ana hatları ile şöyledir: Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, Diyarbakır İl Halk Kütüphânesi İhtisas Kitaplığı bölümünde *Eğri Melhamesi Tarihçesi* adı ile 566 numarada kayıtlı bulunan eser 12x17 cm boyutlarında dıştan desenli kağıtla kaplanmış mukavva kapaklı olarak ciltlenmiştir. Kapağın dışında 58 varak 116 yazılı sayfa bulunmaktadır. Birinci sayfada 10, son sayfada 2 satır yazı vardır. Bunun dışında bütün sayfalarda yazılı satır sayısı 15'tir. Orijinal sayfalarda yazının dışında herhangi bir çerçeve veya tezyinat (süsleme) bulunmamaktadır.

Usûlü'l-Hikem'in plânı veya tertibi şu şekildedir:

1. Mukaddime (Giriş)
2. Birinci Asl (Bölüm)
3. İkinci Asl (Bölüm)
4. Üçüncü Asl (Bölüm)
5. Dördüncü Asl (Bölüm)
6. Hatime (Sonuç)

Kitabın içinde bölümleri birbirinden ayıran özel bir takım işaretler, serlevha-

lar, süslemeler veya yazı türü ve rengi gibi farklılıklar söz konusu değildir.

Tahminen zaman içinde çeşitli sebeplere bağlı olarak oluşan sayfa yapışmalarından kaynaklanan bir kaç yerdeki mürekkep dağılmasının haricinde yazının okunmasını engelleyen hiç bir fizikî unsur yoktur. Mevcut nüshanın üzerinde yapılan incelemelere göre, yazmanın ne müstensihi ne de istinsah tarihine dair bir kayda rastlanmamıştır. Sadece iç kapağında *Tarih-i Feth-i Kal'a-i Eğri* olarak adı ve *numro 266* olarak kaydı ile kitabın sahibi *Sandukçuzâde fî 2 Eylül sene 330* kayıtları ile mühür bulunmaktadır. Bu kısımda son olarak şunu da belirtelim; yazmanın bulunduğu İhtisas kitaplığı daha sonraki tarihlerde dağıtılmış yazma ve eski yazılı basma eserler Konya veya Ankara'ya gönderilmek üzere toplanmıştır.

Kitap hazırlanırken orijinal Osmanlıca metin ile çeviri metin karşılıklı sayfa olarak hazırlanmış, satır sayılarının da eşit olarak birbirine denk gelmesine dikkat edilmiştir. Osmanlıca metinde bir kaç istisna dışında üzeri çizilerek belirtilen Arapça ifadeler, çeviri metinde koyu harflerle; bir kaç yerde bulunan Farsça beyitler ise italik harflerle dizilmiştir. Metnin orijinali verildiğinden transkripsiyon kaidelerinin tam olarak uygulanmasına gerek görülmemiştir. Telaffuz ve buna bağlı olarak anlamın doğru olarak yansıtılması gayesi güdülmüştür. Gerek Arapça kısımlarda, ki bazı yerlerde üstü çizilerek gösterilmemiştir, gerekse Türkçe kısımlarda yer yer yanlışlıklar görülmektedir. Bu yanlışlıklara, ister müellifin kendisinden isterse müstensihten kaynaklasın, tenkidli ve karşılaştırmalı bir metin neşri maksadı taşınmadığından, dokunulmamıştır. Bir iki yerde tekrar yazmalar ve anlamı değiştiren noktalamalar ise parantez içinde verilmiştir. Bu sebeple dil ve üslûba hiç bir şekilde müdahele edilmemiş, metindeki yazılış ve okunuş arasındaki bütünlüğün korunmasına dikkat edilmiştir.

Kitabın içinde çok fazla kısaltma olmadığından, kısaltmalar cetveli hazırlanmamıştır. Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE), Türk Tarih Kurumu (TTK), Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) gibi bir iki yayın kuruluşu durumundaki resmi kurumların kısaltmaları kullanılmıştır.

Bu çalışmayı ilk önce 1997 ve daha sonra 1999 yılında Diyarbakır'da fotokopi yolu ile kitaplaştırmıştık. Şimdi kitap, orijinal kısmındaki okunuşları da dahil olmak üzere tamamen yeniden ele alınmış gerekli düzeltmeler yapılmış ve farklı bir şekilde yeniden ilaveler ve düzenlemeler yapılarak yayına hazırlanmıştır. Kitabın hazırlanmasında, gerek okuma ile gerekse dizgi ile ilgili olsun, azami dikkat gösterilmiştir. Ancak "*Dikkat hatayı asgariye indirir, izâle etmez.*" fehvasınca ortaya çıkan eksiklik ve hatalardan dolayı bağışlanmayı umuyorum. Bu kitabın hazırlanmasında kendilerinden yardım aldığım Prof. Dr. Muhammed Çelik, Yrd, Doç. Dr. İsmail Hakkı Mercan ve Arif Şafak'a hususi teşekkürlerimi iletiyorum. Yayınlamasındaki gayreti dolayısı ile de dostum Hayri Ataş'a ayrıca teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş
Balıkesir - 2011

GİRİŞ

A. "DOĞU"DA YÖNETİM SANATININ TARİHÎ KÖKLERİ

Konu başlığımızın doğrudan ilgili olduğu iki kavram söz konusudur. Bunlardan biri "devlet", diğeri ise "doğu"dur.

Tarih anlatımında ve yazımında, şark ya da doğu kavramı; Çin, Hind, Ortaasya, İran ve Ortadoğu ile bunların hinterlandını içine alan coğrafyanın, bizatihi kendini ve tarih boyunca oluşturduğu kültürleri ifade etmek üzere kullanılır.

Doğu'nun karşıtı olan "batı" devlet anlayışında temel tarihî esas, Aristo (MÖ. 384-322) ve onun hocası Platon (Eflatun)'un (MÖ. 427-347) görüşleridir.[1] Aristo, devleti bir arada yaşamak zorunda olan insanların oluşturduğu siyasi bir organizasyon olarak tanımlar. Eflatun'un devlet nazariyesine göre toplum üç sınıfa ayrılır; yöneticiler, yardımcılar ve üreticiler. Yöneticiler, bunların en üstünde yer alır. Aristokratik anlayış dediğimiz bu yapıda, yönetici sınıf ise bilgili, adaletli ve erdemli kişilerden oluşmalıdır. Buradan yola çıkarak Eflatun, "Ya hükümdarlar filozof olmalı, ya da filozoflar hükümdar olmalıdır." der. İyi bir yönetim için adalet ve kanun kavramlarının üzerinde önemle durur. Bu anlayış daha sonra çeşitli vesilelerle "doğu" devlet anlayışına yansıyacaktır. Doğu devlet anlayışında, bu anlayışın kadim köklerine ilave olarak tercüme dönemi ile batıdan intikal eden bu anlayış imtizâc ederek kendine mahsus mürekkep bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışta da ahlâk ve adâlet kavramı ön plândadır.

Doğunun oluşturduğu bu kültür dünyasındaki anlayışa göre devlet, kutsal bir varlıktır. Kişilerin ve toplumların hayatında önemli bir yer tutar. Devlet, kurumları ve kuralları olan siyasi bir yapıdır. Modern dönem öncesi bilhassa doğu toplumlarında devlet ve siyasî otorite ise hükümdârın şahsında temsil edilirdi. Yani devlet bir bakıma hükümdarın kuvvet ve kudreti başka bir ifadeyle otoritesi ya da hakimiyeti demektir. Diğer bütün insanî ve idarî unsurlar hükümdârdan sonra gelirdi. Siyaset ise bu hakimiyeti temin etme ve sürdürebilmenin mekanizmasıdır. Bu bakımdan devletin nasıl idare edilmesi ve başta hükümdar olmak üzere devletin idaresinden sorumlu olanların nasıl davranması gerektiğine

[1] Eflatun'un ve Aristo'nun bu kitapları pek çok defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Kullanılanlar: Eflatun (Platon), *Devlet*, (Terc. Ersin Uysal), İstanbul, 2005, Dergâh yayınları; Aristo, *Politika*, (Terc. Ersin Uysal) İstanbul, 2007, Dergâh yayınları.

dair pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler, yazıldığı tarih boyunca, her devrin kendi şartlarına göre en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiği, devlet adamlarında bulunması gereken vasıfların neler olduğu ve halkın fena idareden şikâyetlerini dile getiren, öncelikle hükümdar olmak üzere devletin diğer memurlarının adalet ve idare sanatındaki inceliklerı konu edinmiştir. Böyle bir düşünce yapısına bağlı olarak hâkimiyet, adalete sıkı sıkıya bağlı bir kavram olarak meydana çıkar. Başka bir deyimle, iyi bir siyaset, hükümdarın meziyet itibariyle insaflı, yumuşak ve affedici karakteriyle hükmetmesine bağlıdır. Onun içindir ki, siyaset ahlâktan ayrılmaz, siyasetnâmeler aynı zamanda bir ahlâk kitabı, bir ahlâkî nasihatler mecmuası mahiyetindedir.[2] Bu eserleri yazanlar daha çok kendi döneminin düşünce ve devlet adamları olmuştur. Bu çerçevede Doğu'da ve o arada Türklerin kurduğu devletler de dahil, İslâm devletlerinde eski devirlerden beri, hükümdarlara ve idarecilere yardımcı olmak amacıyla, devlet idaresi üzerine bir takım eserler verilmiştir.[3]

İlk önce, Sasani hükümdarı I. Anuşirvan (Husrev) zamanında tabip Berzeveyh (Berzuye) tarafından Hindistan'dan getirilip Pehlevicc'ye (Eski Farsça) tercüme edilen *Pançatantra / Panchatantara* (beş makale, söz, nasihat, ders), bizdeki adıyla *Kelile ve Dimne*'nin, Abbasiler devrinde, Zerdüştîlik'ten, İslâmiyet'e girmiş İranlı bir âlim olan olan İbn Mukaffa (Abdullah b. Mukaffa); tarafından esere yeni bir şekil verilerek, Pehlevicc'den Arapça'ya çevrilmesi ile başlamıştır. Genel olarak siyasetnâmelerin ilki kabul edilen bu eserin yazarı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bir göüşe göre Hintli bir filozof olan Beydaba yazmıştır. Başka bir görüşe göre Beydaba tabiri, âlimlerin başı anlamına gelen bir unvân olduğu için yazarı belli değildir.[4] Böylece *Kelile ve Dimne*'yi Arapça'ya tercüme etmesiyle birlikte İslâm âleminde yaygınlaşan *nasihatü'l-mülûk*, *nasihatüs-selâtîn*, *nasâyihü's-selâtîn*, *nasihat-nâme* ve Farsça'da nasihat veya öğütle aynı anlamda *pendnâme, andarz-nâme (enderznâme,) ain-nâme* adı verilen ve umumi olarak *siyasetnâme ve hükümdar aynası* dediğimiz türden eserler, öyle anlaşılıyor ki, eski İran kitaplarından etkilenmişlerdi.[5] Burada şu hususu kısaca belirtmek gerekirse; gerek nasihatnâmeler veya pendnâmeler gerekse siyasetnâmeler, her ikisi de aynı konuları işlemekle beraber, siyasetnâmeler daha ziyâde hükümdâr ve yöneticileri, nasihatnâmeler veya pendnâmeler bunların dışında kalan kişileri konu edinir. Daha geç devirlerde çeşitli adlarla anılan *risaleler* veya *lâyihalar*dan da bu gruba girenler bulunmaktadır.[6]

[2] Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'te Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri". *R. Rahmeti Arat İçin TKAE*, Ankara, 1966, s. 262.

[3] Bu konuda bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye*, İstanbul, 1332; Agah Sırrı Levend, "Siyasetnâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1962), s.167- 194; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Kayseri, 1987.

[4] *Kelile ve Dimne*, (Çev.Hayreddin Karaman ve Bekir Topaloğlu), İstanbul, 1990, s. 3.

[5] Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, 1997, s. 14.

[6] Bütün bu benzeri eserlerle ilgili olarak geniş bir bibliyografya için bkz., Birgül Ayman Güler,

Daha sonra kaleme alınan benzeri eserlerin hemen hepsini etkileyen ve içlerinde bunlardan bir takım misaller ve sözler barındıran belli başlı siyasetnâmelerden Arapça olanlara; Farabi (870-950), *Risale fi Ârâi Ehl il-Medineti'l-Fazıla*[7], İbni Sina (980-1037), Sealibî (961-1038) yüzyıl), *Adabü'l-Mülûk*[8], Maverdî (974–1058), *Ahkâmü's–Sultaniye*[9], İbni Teymiye (1263–1328), *es-Siyasetü'ş-Şer'iye Fî Islahi'r-Râi ve'l-Raiye*[10]; Farsça olanlara ise Nizamülmülk (1018-1092), *Siyasetname*[11], Gazali (1058–1111), *Et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk (Nesâyihü'l-Mülûk)*[12], Büzürcmihr, *Nasihatname (Zafernâme)*[13] örnek olarak verilebilir. Türk tarihi odaklı baktığımızda, *Orhun Abideleri* de[14] muhteva itibariyle benzer hususiyetler arzetmekle beraber, müstakil ve yazılı bir eser olmak bakımından Türk tarihinde bu tip eserlerin ilk mühim örneği olarak hiç şüphesiz, 1070 civarında yazılıp Karahanlı hükümdarına sunulan *Kutadgu Bilig* gösterilebilir.[15] Daha sonraki devirlerde bu gelenek, girilen kültür ve medeniyet çevrelerindeki unsurlardan da etkilenerek ve muhtevaları zenginleşerek sürdürülmüştür. Meselâ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Alp Arslan ve Melikşah devirlerinde vezirlik yapmış olan Nizamülmülk, tarafından kaleme alınan *Siyasetnâme* zikredilmesi gereken en önemli eserlerden biridir. Bu tarzın Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devirlerinde de sürdürüldüğü bilinmektedir.[16] İslâm fikir dünyasında zengin bir edebiyat türünü teşkil eden bu eserlerin önemli bir bölümü, zaman uzunluğu ve mekân genişliği içersinde Osmanlı fikir âleminde vücuda

Nuray E. Keskin, *Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak, Kamu Yönetimi Yöntem Ve Sorunları*, Ankara, 2007, Nobel Yayınevi.

7 Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, (Çev. Ahmet Arslan), Ankara, 1997.

8 Ebu Mansur Seâlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk)* , (Çev. Said Aykut), İstanbul, 1997.

9 Maverdi, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye: İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku*, (Trc. Ali Şafak), İstanbul, 1976.

10 İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'ş-Şer'iye Fî Islahi'r-Râi ve'l-Raiye*, (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1999.

11 Nizmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, (Haz. M. A. Köymen), Ankara, 1985; Nizam'ül Mülk, Siyasetname (Trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987.

12 Gazali E. Et-Tibru'l-Mesbuk fi Nasihati'l Muluk (Devlet Başkanlarına Öğütler). İstanbul, 1969, Sinan yayınları; İmam Gazali, yöneticilere Altın Öğütler, (Hüseyin Okur), İstanbul, 2005, Semerkand yay.; Muhammed b. Muhammed el Gazali, *Nasayihü'l-Mülük*, (Haz. Turgut Tok), İstanbul, 2009.

13 *Büzürc(g)mihr'den: Mükâlemat-I Edebiye (Zafernâme Tercümesi)*, (Terc. Osman Rasih) İstanbul 1290 (1873) Şeyh Yahya Efendi Matbaası.

14 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1994, TDK; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2000, Boğaziçi yay.

15 Yusuf Has Hacib'in bu eseri R. Rahmeti Arat tarafından neşir ve tercüme edilmiştir: *Kutadgu Bilig, I, Metin*, İstanbul, 1977; *Kutadgu Bilig, II. Tercüme*, 2. bs, Ankara, 1959, Ayrıca bkz. *Kutadgu Bilig, İndeks*, (haz.K. Eraslan-O. Sertkaya-N. Yüce, İstanbul, 1979.

16 Ayla Demiroğlu, "Anadolu Selçukluları Devrine Ait Bir Siyasetnâme", *İÜEFTED*, 12 (1981-82), s. 621-626, Osmanlı devri için A.Uğur'un eseri.

gelmiştir.[17] Türkçe'de bu konu ile ilgili bir çok makale yazılmıştır.[18] Fakat konunun ilk defa bir eser çapında ele alınıp, her yönüyle ortaya konulması, Prof. Dr. Ahmet Uğur'un *Osmanlı Siyasetnâmeleri*,[19] adlı eseriyle olmuştur.

[17] Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*, Ankara, 1995, s. 69.

[18] Siyâsetnâmelerle ilgili yazıların bazıları şunlardır: Tayyip Gökbilgin, "XVII.Asırda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi", *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, 1957, s. 197-218; A. S. Levend, "Siyâsetnâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1962, s. 167-194; Z.Danışman, *Koçi Bey Risalesi* (Giriş Kısmı), İstanbul, 1972; Yaşar Yücel, *Kitâb-i Müstetâb (Giriş Kısmı)*, Orhan Şaik Gökyay, "Nasihatü's-Selatin", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 20 (1986), s. 7 vd.

[19] A. Uğur, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*.

B. OSMANLI SİYASETNÂMELERİ

Bu siyasetnâmeleri ortaya çıkaran tarihî süreci ve muhtevalarına yansıyan anlayışın kökenlerini kısaca şöyle ifade edebiliriz: Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan idarî ve siyasî uygulamalar görünüş itibariyle büyük ölçüde İslâm geleneğine bağlıdır. Ancak bu geleneğin içinde eski Hint-İran gelenekleri ile kadim Yunan siyasî felsefesi ve Bizans'tan geçen uygulamalar önemli yer tutmaktaydı. Bu geleneğin en önemli ayağı coğrafya ve soy olarak ait oldukları bozkır hayatının temsilcileri Orta Asya Türk-Moğol devlet anlayışıdır. Türklerin İslâmiyet'e girişleri ve bu dönemden sonra oluşturdukları büyüklü küçüklü bütün siyasi birlikler ve yapılarda, yukarıda zikrettiğimiz anlayışların bir sentezini görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonlarına doğru kuzeybatı Anadolu'da, Sakarya nehrinin ve kollarının suladığı topraklarda ve aktığı vadilerde kurulmuş ve çok hızlı bir gelişme göstermiş kısa zamanda üç kıtaya yayılan geniş ülkeler üzerinde büyük bir dünya devleti olmuştur. Osmanlı Devleti, Türklerin tarih boyunca kurduğu en büyük siyasi yapıların başında gelir. Asırlar boyunca hem Türk hem İslâm dünyasının en güçlü temsilcisi olmuştur. Bu kadar geniş bir coğrafya üzerinde, pek çok bakımdan birbirinden farklı özellikler taşıyan toplulukları uzun süre en az problemle idare etme başarısı ve kuvvetinin altında yatan anlayış, devletin siyaset anlayışıdır. Batı dillerinde Pax Ottomana olarak adlandırılan bu anlayışın ögeleri, özellikleri, kökeni nedir? Bu sorunun cevabını tek bir cümle ile vermek elbetteki mümkün değildir. Ancak işaret etme bakımından bir kavram belirtmek gerekirse o da siyasetnâme geleneğidir. Siyasetnâmeler, Osmanlılarda iki ayrı yoldan girmiştir ve ortaya çıkmıştır. Birincisi tercüme yolu ile olmuştur. İkinci olarak bu tercümelerin etksini de taşıyarak te'lif şeklinde olmuştur.[20] Bu kitap onun bir başka örneğidir.Bu eserleri aşağıda kısaca tanıtacağız ve kendi eserizin muhtevasında geniş olarak ayrıca ele alacağız.

Osmanlı klasik dönemi dediğimiz kuruluştan 17. yüzyıla, ki bazı bakımlardan bu dönem bu yüzyılın sonuna kadar da uzatılabilir, kadar geçen dönem devletin başlangıçtan itibaren bütün kurumları ile beraber ortaya çıktığı veya inşa edildiği geliştiği ve ilk bozulma emarelerine karşılık hangi tesbit ve tedbirlerin alındığına veya alınması gerektiğine işaret edildiği biri dönemdir. Devletin geniş bir coğrafya üzerinde siyasi açıdan fetihlerle büyüdüğü, iktisadi açıdan tımar sisteminin uygulandığı ve beşeri açıdan da çok dilli ve dinli bir yapının

[20] Ahmed Altay, *Düstûrü'l-Mülk Vezirü'l-Melik (Metin ve Değerlendirme)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 70-86.

var olduğu bir dönemdir. Elbette bunlar birbirinden bağımsız bir şekilde değildir. Hepsi ortaya çıkardığı kurumlar itibarı ile birbiri ile irtibatlıdır. Bunların üzerinde siyasî ve idarî açıdan, dönemin tabirleri ile "dâire-i adliye" ve "erkân-ı erbaa" kavramları ile ifade edilen bir anlayışın var olduğu dönemdir.

Osmanlı Klâsik Dönemi dediğimiz bu dönemin idare anlayışını uygulamalarını yansıtan hatırat, risale, layiha, nasihat, hükümdar aynası olarak adlandırılan bu eserlerin belli başlıları ve üzerinde yapılançalışmaları aşağıda veriyoruz:

1. *Kelile ile Dimne (Hümâyûnnâme)*: Ali Çelebi tarafından *Hümâyûnnâme* adıyla Sultan Süleyman'a sunulan I. Murat için yapılan tercüme.[21]

2. *Kabusnâme*: 1082 yılında yazılan ve Farsçadan 1350-1432 arasında altı defa tercüme edilmiştir.[22]

3. *İskendernâme*: Şair Ahmedi tarafından Germiyan beyi için yazılmış, I. Bâyezid'e sunulmuştur.[23]

4. *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, Önceleri Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın hizmetinde bulunan Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa (1340-1410) tarafından yazılmıştır. Yıldırım Bâyezid'in beylerinden Paşa Ağa bin Hoca Paşacık adlı bir kişiye sunulmuş mensur bir eserdir.[24]

5. *Marzubânnâme*: Taberistan'da X. yüzyılda hüküm süren Bavend sülalesi hükümdarlarından olan Marzuban bin Rüstem'in dilinden hükümdar ile veziri arasında geçen konuşmalardan nakledilen on hikâyeden oluşmaktadır. Eser, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sadru'd-din Şeyhoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.[25]

6. *Enisü'l Celis:* Kasım b. Seydi el-Hafız Ankaravî tarafından II. Murad döneminde Arapça olarak yazılmış sonra padişahın isteğiyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Adalet ve ahlâk üzerinedir.[26]

7. *Tuhfetü'l-Vüzera:* Ali b. Mecdüddin eş-Şahrudî [Musannifek]'nin Fatih'in vezirlerinden Mahmud Paşa'ya ithafen yazılmış ve vezir tarafından da padişaha takdim edilmiştir.[27]

[21] Beydeba, *Kelile ve Dimne*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Maarif Matbaası, İstanbul 1945; *Kelile ve Dimne*, (Çev. Hayreddin Karaman ve Bekir Topaloğlu), İstanbul, 1990.

[22] Keykavus, *Kabusname*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), Maarif Matbaası, İstanbul 1944; Keykavus, *Kâbusname*, Hazırlayan ve sadeleştiren Atilla Özkırımlı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

[23] İsmail Ünver, *Ahmedi İskendername İnceleme-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1982.

[24] Kemal Yavuz , *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991.

[25] Marzuban Bin Rüstem, *Marzubanname Acem Hikayeleri*, (Çev. Orhan Sarıkaya), İstanbul. 1998.

[26] Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankarî, *Enîsü'l-Celîs*, (Yay. Azmi Bilgin), İstanbul 2008 ,İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları.

[27] Ali b. Mecduddîn Eş-Şahrûdî, *"Musannifek" Tuhfetü'l-Vuzerâ İnceleme-Metin* (Süleymaniye.

8. *Tarih-i Ebu'l Feth*: Tursun Bey tarafından 1488-1495 arasında yazılmıştır.[28]

9. *Kanûn-ı Şehinşahî:* Yavuz Sultan Selim zamanında ünlü tarihçi İdris-i Bitlisî tarafından hazırlanmış siyasetnâme tarzında bir kanunnâmedir.[29]

10. *Kitâb-ı Mirâtu'l-Mulûk:* Ahmet b. Hüsameddin el-Amasî tarafından 1536 yılında yazılmış, ayet, hadis, dini hikâyelerin ağırlıkta olduğu bir siyasetnâmedir.[30]

11. *Yavuz Sultan Selim'in Manisa Sancakbeyi Şehzade Süleyman'a Gönderdiği Siyasetnâme:* Manisa sancağındaki Şehzâde Süleyman'ın isteği üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilmiş bir ceza kanunnamesidir.[31]

12. *Düstûrü'l Mülk Vezîrü'l Melik*, Kadı Fadlullah tarafından 1539 yılında Kanunî Sultan Süleyman zamanında yazılmıştır.[32]

13. *Asâfnâme*: Sultan Süleyman'ın veziriazamı Lütfi Paşa 1541-1563 arasında yazılmıştır.[33]

14. *Nasihatü Sultan Murad:* II. Murad'ın oğlu şehzâde Mehmed'e nasihatleridir. Eserde baba-oğul arasında yapılan konuşmalar bir üçüncü kişi ağzından nakledilmektedir. II. Murad dönemi Venedik Elçisi Andrea Coscolo tarafından yazılmış 1559 yılında tercüme edilerek Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.[34]

15. *Ahlâk-ı Alai:* 1564'de Kınalızade Ali Efendi tarafından yazılan devlet ve aile ahlakı ile ilgili meşhur eseridir.[35]

16. *Nushatü's-Selâtin*: Mustafa Âli tarafından 1500 sonlarında yazılmıştır.[36]

17. *Fusül-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd:* Gelibolulu Mustafa Âli'nin vefatından bir yıl önce 1598 yılında bir siyasetnâmedir. İdarecilerin usulsüzlükleri ve liyakatsizlikleri ele alınmıştır.[37]

Ayasofya 2855), nşr. Mustafa Çiçekler, Harvard Üniversitesi The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2004.

[28] Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (Çev. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti, Baha Matbaası, İstanbul 1977; Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi (Tarih-i Ebu'l Feth)*, Hazırlayan: Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

[29] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt 3. İstanbul, 1991, s. 11.

[30] A. Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, s. 89 (Yazma: Süleymaniye Kütph. Esat Ef. No 1890)

[31] Enver Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Gönderdiği Siyasetnâme", *Belleten*, Cilt 4, Sayı 21, s. 37-38.

[32] Ahmet Altay, *Düstûrü'l Mülk Vezîrü'l Melik (Metin ve Değerlendirme)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

[33] Ethem Ruhi Fığlalı, *Asaf-name (Devlet Adamına Öğütler)*, Ankara 1977, Yurdocağı Yayınları; Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, Ankara 1982, (Haz. Ahmet Uğur), KTB.

[34] Sultan Murat Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, 1001 Temel Eser 88 Tercüman Gazetesi, İstanbul, tarihsiz

[35] Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, İstanbul, 2010.

[36] Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, (Çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âli*, Ankara 1988, KTB.

[37] Abubekir S. Yücel, *Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd (Gelibolulu Mustafa Âlî)*, Erciyes Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1990; (Gelibolulu Mustafa Âlî, Füsûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc u Nakd, Nuruosmaniye 3399.); Mustafa Demir, *Gelibolu Mustafa Ali'nin Fusuli*

18. *Hırzü'l-Mülûk:* Yazarı bilinmeyen III. Murad devrine (1574-1695) ait bir siyasetnâmedir.[38]

19. *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem*: Hasan Kâfî el-Akhisarî tarafından 1596'da yazılmıştır.[39]

20. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*: 1606'da kaleme alınmış, yazarı bilinmiyor.[40]

21. *Hâbnâme*: Veysi Efendi 1608'de yazılmıştır.[41]

22. *Kitâb-ı Müstetâb*: 1618-1622 arası yazarı bilinmiyor.[42]

23. *Koçi Bey Risalesi*: 1631'de Koçi Bey yazmıştır.[43]

24. *el-Vasfü'l-Kâmil Fî Ahvâli'l-Vezîri'l-Âdil*, Bosnalı Mehmet Nergisî (öl. M. 1634) Banolaka hakimi iken Budin valisi Murteza Paşa ile ilgili olarak yazmıştır.

25. *Düstûrü'l-Amel li-İslâhi'l-Halel*: 1653 Katip Çelebi tarafından yazılmıştır.[44]

26. *Târîh-i Gılmânî*: Mehmet Halife tarafından 1650'li yıllarda yazılmıştır.[45]

27. *Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*: Hüseyin Hezarfen, 1675'te kaleme alınmıştır.[46]

28- *Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*, Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1655-1717) tarafından, 17. yüzyılın sonlarında yazılmıştır. Eser, vezirlerin olmak üzere devlet yönetimindeki söz sahibi diğer beylerin iktidarı kötüye kullanmaları konusundadır.[47]

On yedinci yüzyılın ortalarından sonra gelişen veya ortaya çıkan yeni şartlara göre bu türden eserler te'lif edilmeye devam edilmiştir. Klâsik dönem sonrasını

Hall-ü' Akd ve Usul-i Harc-ü Nakd Adlı Eseri: Edisyon Kritik ve Tahlil, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992.

[38] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitab-i Müstetab - Kitabu Mesalihi'l-Müslimîn ve Menaf'ii'l- Müminin - Hırzü'l – Mülûk*, Ankara, 1988, TTK.

[39] Hazım Şabanoviç, "Hasan Kafi Pruscak", *Prilozi za Orijentalnu Filologiji*, XIV-XV, Saraybosna 1969, s. 5-31; Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfî el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem fî Nizâm'l-Âlem", *İÜEF Tarih Dergisi*, 10-11 (1979-80), s. 239-278.

[40] Pal Fodor, "Bir Nasihatname Olarak Kavanîni Yeniçeriyan", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 23-28 Eylül 1985, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, İstanbul 1986, s. 217-224.

[41] Veysi'nin *Hâbnâme*'si hiç Türkçe olarak yayınlanmamıştır, 1977'de Rusça'ya çevrilmiştir. F.A. Salizvjanova, *Chabname* (Knija Savidenija). Moskova 1977.

[42] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-i Müstetab*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1-45.

[43] Kemal Aksüt, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1939; Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risalesi*, Ankara 1994; Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Hazırlayan: Zuhuri Danışman, MEB, Ankara 1995.

[44] Ali Can, Katip Çelebi, *Desturü'l-Amel li-İslahü'l-Halel (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar)*, Ankara 1982, KTB.

[45] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani 1075/1665*, Ankara 1986, (Haz. Kamil Su), KTB

[46] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1-6. ciltler FEY Vakfı, 7-9. Ciltler Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990-1996.

[47] Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Derleyen ve Çeviren Hüseyin Ragıp Uğural), TTK, Ankara, 1969.

ifade etmek üzere ıslâhât, nizâm-ı cedîd, tanzimât, meşrutiyet dediğimiz ve Cumhuriyet'e kadar uzanan bu süreçte, gerek devlet görevlisi gerekse gayriresmi kişiler ve hatta devlet hizmetinde istihdam edilen yabancı uyruklu kişilerin hazırladığı çok sayıda raporlar, risaleler, layihalar, telhisler ve sefaretnâmeler gibi siyasi noktalarda eleştiri ve öneri getiren pek çok eser mevcuttur. Bunlar bu eserin boyutlarını ve sınırları aşan ve konumuz içinde bulanmayan bir mahiyet arzettiğinden ayrıntılarına girmiyoruz.[48]

[48] Bu eserlerle ilgili geniş bibliyografya bilgisi için bkz. B. A. Güler-N. E. Keskin, *Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak, Kamu Yönetimi Yöntem Ve Sorunları*.

II. HASAN KÂFÎ'NİN HAYATI

Hasan Kâfî, *Nizâmü'l-Ulema İlâ Hâtemü'l-Enbiyâ*[49] adlı eserinin son bölümünde kendi hayat hikâyesini verir. Kendi anlatımından nakledilen bu bilgiye göre: "Hasan Kâfî'nin soyu Hasan b. Turhan b. Davud b. Yakub ez-Zeyibî el-Akhisârî el-Kâdî bi-Akhisârî'dir. Babasının anlattığına göre, ceddi Yakub merhûm 822 hicrîde İskenderiye yakınlarında doğmuş, sonra Akhisâr yakınında Zeyyib'e göç etmiş ve hıristiyan imiş. Sultan Mehmed Han, Akhisâr dolaylarını fethedince, müslümanlarla birlikte yaşamaya başlamış ve aziz olan Allah hidâyetiyle müslüman olmuş. Kendi ceddi Davud yetmiş yıl yaşar ve pek çok savaşta bulunur. Babası yetmiş altı sene iltifât ve salâh ile yaşadıktan sonra 994 (1585) senesinde Akhisâr'da vefât eder. Babasından duyduğuna göre 951 (1544) senesinde Sultânü'l-Âdil Sultân Süleyman devrinde, Ramazan ayında Cuma günü ikindiden sonra dünyaya gelmiştir. On iki yaşında ilim tahsiline başlar. Tahsilini bir süre kendi memleketinde devam ettirir. Sonra İstanbul'a giderek Sultan II. Selim'in ilk yıllarında Dârü's-sa'âde'ye girer. Zamanın âlimlerinden dersler alır. Bu arada pek çok fudalâ ile teşrik-i mesâide bulunur. Fâzıl Kâmil'e intisâb eder. İmâm Kemâl Paşazâde üstâdlarındandır. Tefsir'de ve Usûl'de allâme olan Rumeli Kadıaskeri Muzaffer Molla Ahmet el-Ensârî'ye, müşkil hâdiselerin allâmesi Ebu'l-Mevâlî Mevlânâ Bâlî b. Yusuf ve Hind âlimleri sultânı Celâlüddin Ekber'e talebe olur. Kadıasker Şeyh Enver'den ve Gazanfer b. Cafer el-Hüseynî'den ders okur. Bu suretle bazı fünûn ve bir nebze ilim elde edip, İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra 983 (1575)'te memleketi Akhisâr'a dönerek burada tedris görevine başlar ve bu arada bazı te'lifâtta bulunur. İlk olarak yazdığı *Risâletü Fî Tahkîk-i Lafzî Çelebî*'dir. Sonra *Muhtasâr Kâfî Mine'l-Mantuk* adlı eserini te'lif eder. 990 (1582) senesinden sonra Akhisâr kadılığında bulunur. 991 (1583)'de *Muhtasâr İlâ Âhiri't-Tasavvurât*'ı şerheder. *Hadâikü's-Salâh*'ı yazar ve bununla birlikte bir çok küçük risaleler te'lif eder. Ayrıca Kemal Paşazâde'nin *Muhtasâru's-Salât*'ını şerheder. Sonra mülâzemet için İstanbul'a gider. Sirem kadılığına tayin olunur. Burada kadılığın yanında ders vermeye devam eder ve bazı te'lifâtla da meşgul olur. *Kitâbu Sümtü'l-Vüsûl İlâ İlmi'l-Usûl* adlı eserini yazar. Bu görevde iken 1000 (1591) yılının başında hâcc-ı şerîf vazifesini ifâ

[49] Hasan Kâfî'in, *Nizâmü'l-Ulema İlâ Hâtemü'l-Enbiyâ* adlı eserinin yazma bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Kitaplığı No: 753'te bulunmaktadır. Mustafa Sarıbıyık, *Hasan Kâfî Akhisârî'nin "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem" Adlı Eseri Üzerine Bir Tetkik*, Selçuk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1989, s.V.

eder. Bu münasebetle Kudüs, Şam ve Hicaz ulemâsıyla görüşür ve bu son eserini onlara gösterir. İstanbul'a dönüşünde Dârü's-saâde ulemâsına da eserini takdim eder. Hepsi tarafından beğenilen bu eserine bir şerh yazmasını isterler. 1001 (1592) senesinden itibaren Erdel dolaylarında karışıklıklar çıkınca kadılığı bırakır ve vatanı olan Akhisâr'a döner ve yeniden talebe okutmaya başlar. Usûl, Furû, Makûl ve Menkûl'e dair dersler okuttur. Ayrıca *Kitâbu Sümtü'l-Vüsûl İlâ İlmi'l-Usûl*'ü şerheder. 1004 (1095) senesinde *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem*'i yazdım. Bu arada Sultan III. Mehmed'in ordusuyla Eğri seferine katılır. Eğri zaferini müteakip, eserini ulemâdan ve devlet erkânından pek çok kimseye gösterdikten sonra Sultan Gâzi III. Mehmed'e takdim eder, çok beğenilir ve iltifatlar görür. Kolayca istifade edilebilmesi için Türkçe'ye tercüme ve şerh edilmesi istenir. Eğri seferinden sonra İstanbul'a gelir. Kendi memleketi olan Akhisâr kazası, çocuklara ders okutmak şartıyla teb'îd ve tekâüd tarikiyle kendisine verilir. 1014 (1605)'te Vezirâzâm Lala Mustafa Paşa ile Estergon seferine katılır. Tekrar Akhisâr kazasına dönerek tamâmen ilim ve tedris ile meşgul olur. *Kitâbu Temhîzu't-Telhîs Fî İlmi'l-Belâga* ve *Kitâbu Ravzâtu'l-Cennât Fî Usûli'l-İtikât* adlı eserlerini te'lif ederken bazı eserlerini de temize çeker."[50]

Kendi ağzından nakledilen bu hayat hikâyesini (biyografi) diğer kaynaklardan alınan bilgiler çerçevesinde derlediğimizde özetle şöyle belirtebiliriz.

Hasan Kâfî Akhisârî, Aralık 1544'de Bosna Hersek'teki Akhisar (Prusac) kasabasında doğdu. Zi'bî, Akhisârî, Bosnavî nisbetleriyle anılır. Kitabın İstanbul'da tab olunmuş taş baskı nüshası üzerindeki Mevlâ unvânı kadılığına delâlet eder. Büyük dedesi Yakub XV.Yüzyılın sonlarına doğru İşkodra'dan (Arnavutluk) göç edip Akhisar'ın Zîb köyüne yerleşti. Bosna'nın fethinden sonra İslâmiyeti kabul eden ailenin Yakuboğulları veya Davudoğulları kollarından bir kısmı sonraki dönemlerde Akhisar'a göç etti. 982 (1574) Tarihli tahrir defterinde[51] Akhisâr'ın Sultan Bâyezid Camii Mahallesinde yaşadığı kaydedilen Davudoğlu Turhan'ın Hasan Kâfî'nin babası olduğu ve Hasan Kâfî'nin bu mahallede doğduğu söylenebilir. Bursalı Mehmed Tahir'in Kâfî mahlasını "ilm-i kâf"ta[52] (?) olan mahareti veya Cemaleddin İbnü'l-Hâcib'in *el- Kâfîye*'sine yazdığı şerh sebebiyle aldığına dair kaydı Evliya Çelebi tarafından verilen bilgiye dayanmış olmalıdır.[53]

Öğrenim hayatına on iki yaşında iken Akhisar'da başladı. 1566 Yılında İstanbul'a giderek dokuz yıl kadar medresede okudu. Bosna kadısı Bali Efendi'ye intisab ederek kadılık görevine geçer ve böylece 1583 yılında Akhisar'a ilk kadı

[50] Hasan Kâfî'nin, *Nizâmü'l-Ulema İlâ Hâtemü'l-Enbiyâ*, Varak 292-296'dan naklen M. Sarıbıyık, *Hasan Kâfî Akhisârî'nin "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem" Adlı Eseri Üzerine Bir Tetkik*, s.V-VI.

[51] *BOA TD 535*, s. 103.

[52] "İlm-i Kâf", Kur'ân'da bazı sürelerin başında bulunan "huruf-ı mukataa" harflerinden olan (kâf - ك) harfine yüklenen anlamların bilgisi ile ilgili olmalıdır. Bununla ilgili ebced, cifr, ve hurufilik gibi diğer konularla da bağlantılıdır. Ayrıntılı bilgi için zikrettiğimiz konular incelenebilir.

[53] Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfî Akhisârî", *TDV İA*, C. 16, s.326

olarak tayin edilen Hasan Kâfî, 1588'da İstanbul'a gidip mülâzemete başladı ve 1590 yılında Sirem sancağına tayin edildi. Osiek'te kısa bir süre kadılık yaptı. Ertesi yıl hacca gitti. Hayat hikâyesinden anlaşıldığına göre zühd ve takvâsı gayet yüksek olmasına rağmen, devrindeki tasavvuf ehli ile arasının pek iyi olmadığı anlaşılıyor. Çeşitli kayıt ve kaynaklardan o vakit etrafında bulunan bir çok şeyh ile çeşitli münakaşa ve münazaralar girdiği anlaşılıyor.

Hasan Kâfî, 1596'da III. Mehmed'in Eğri seferine katılmak üzere Akhisar'dan ayrıldı. Arapça olarak yazdığı *Usûl'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem* adlı eserini Eğri Kalesi'nin fethi ve Haçova zaferinden sonra (Safer 1005-Ekim 1596) bazı devlet ve ordu ricaline sundu. Kendisine eseri Türkçe'ye çevirip şerhetmesi tavsiye edildi. Kitap, Damad İbrahim Paşa[54] vasıtasıyla padişaha arzedilince iltifâta mazhar oldu. Bu vesile ile kendisine Akhisar kadılığı tekaüden ve o bölgedeki talebeye ders okutmak şartıyla tevcih edildi. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra muhtemelen Şevval 1007'de (Mayıs 1599) İbrahim Paşa'nın kumandasındaki orduya katılarak, memleketine döndü. Hasan Kâfî'nin hayatının bundan sonraki dönemi hakkında bilgiler yetersizdir. Vezirazam Lala Mehmed Paşa'nın Estergon Kale'si muhasarasında bulunmuştur. 1606'da memleketine dönen Hasan Kâfî, bundan sonraki ömrünü eser yazmak ve ders okutmakla, geçirmiştir.[55]

Kaynaklarda Hasan Kâfî'nin 15 Şaban 1025 (28 Ağutos 1616) tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir. Ancak *Nizâmü'l-Ulema İlâ Hâtemü'l-Enbiyâ* adlı eserinin muhtemelen bir öğrencisi tarafından istinsah edilen başka bir nüshasındaki[56] vefatıyla ilgili bir kaç beyit yanında 16 Ramazan 1024 (9 Ekim 1615) tarihi kaydedilmiştir. Akhisâr'da yaptırdığı caminin yanında bulunan medresesinin bitişiğindeki türbeye defnedilmiştir.[57]

[54] Damat İbrahim Paşa, Sultan III. Mehmed Han zamanında üç defa sadarete gelmiş Osmanlı sadrazamıdır. Sultan III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'la evlenerek hanedana damad olan İbrahim Paşa, Kanije kalesini fethetmesi sebebiyle de Kanije Fâtihi unvanını almıştır.

[55] Hayatı ve eserleri için bkz. M.Süreyya, Sicill-i Osmanî, II, s. 130; Bursalı M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, s.277; F. Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Trc. Coşkun Üçok), Ankara, 2000, s.159-161; Atâî, Zeyl-i Şekâik, s.283,583-584

[56] Gazi Hüsrev Bey Ktp, nr.946, vr. 49.

[57] Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfî Akhisârî", *TDV İA*, C.16, s.327.

III. ESERİN NÜSHALARI VE ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Dil ve edebiyat, fıkıh, kelâm ve felsefe gibi sahalarda bir çok eser veren Hasan Kâfî'nin eserlerinin en meşhuru siyâsetnâme veya nasihatnâme tarzının ilk örneklerinden olan *Usûlü 'l-Hikem fî Nizâmi 'l-Âlem (Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar)*'dir. Yazar bu eserini III. Mehmed'in Eğri seferi esnasında ulemâ ve devlet erkânından pek çok kimseye göstermiş ve onların tavsiyesiyle Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmiş ve H. 1005 (1596) yılında tamamlamıştır.[58]

Yukarıda temas edildiği üzere hazırladığımız eser kütüphane kataloguna Eğri Melhamesi Tarihçesi adıyla kaydedilmiştir. Brockelman'ın *Arap Edebiyatı Tarihi Literatürü*'nde (GAL) müellifin eserini bu adla kaydetmiştir. Hasan Kâfî'nin bu eseri, bazen Tarih-i Sefer-i Eğri adı ile de anılmaktadır.[59] Nitekim bizim verdiğimiz kitabın iç kapakları üzerindeki sonradan düşülmüş kayıtlardan bu adların her üçünün de bilindiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Benzer bir ad taşıyan İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü 'l-Hikem fî Nizâmil-Ümem* adlı eseri ile müellifimizin eseri bazen birbirine karıştırılmıştır.[60]

İhtiva ettiği konular, meselelere yaklaşımı ve değerlendirmeleri bakımından dikkat çeken bu risalenin Türkiye'de (ve Türkiye dışında) pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.

-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, Askerlik, nr. 70
-Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2879
-Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1726, 2852
-Bayezit Devlet Kütüphanesi, Bayezid, nr. 1851 Ş3, 3903
-İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 1808, 3484, 3678
-Diyarbakır İl Halk Kütaphanesi İhtisas Kitaplığı, nr. 566

Yer ve tarih belirtilmeden yapılan taş baskısından sonra düzeltilerek Tevfik imzası ile Asır gazetesinde tefrika edilen (1287) ve ardından basılan (İstanbul 1287) eser Mehmed İpşirli'nin neşrine esas teşkil etmiştir. Ahmet Reşit Paşa

[58] Metin s. 3; M. İpşirli, Hasan Kâfî, s.242.

[59] F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s.161; "Bursalı Mehmet Tahir'in Hasan Kâfî'ye nisbet ettiği Eğri Melhâmesi tarihçesi adlı eseri (*Osmanlı Müellifleri* 1, 277) Mehmet Hanciç, *Tarihu Gazveti Eğri* adıyla zikretmişse de (el-Cevheri'l-esnâ, s. 69) yazma nüshasına rastlanmamıştır. (Şabanoviç, s. 192)" M. Aruçi, Hasan Kâfî, s. 329

[60] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1966, s.17'de her iki eser birbirine karıştırılmış ve İbrahim Müteferrika'nın eserinden *Usulü 'l-hikem ve nizâmi 'l-ümem* adlı eseri Aristo ve Gazali fikirlerinin bir çeşit özeti olarak değerlendirmiştir. A. Şen, *Nizâmi 'l- Ümem*, s. 75-76.

tarafından Arapça ile birlikte yayımlanan eserin (Hicaz Vilayet Matbaası, 1331) edisyon kritikli Arapça metnini Ömer Nakiçeviç (el- Mecelleti'l-Tarihayyetü'l-Mısriyye, Kahire 1971, XVIII, 244-264) ve İhsan Sıdkî el-Amd (Kuveyt, 1987) neşretmiştir. Risaleyi Garcin de Tassy, Fransızca'ya (*Journal Asiatique*, Paris, 1824, IV, 213-226, 283-290), İmre v. Karacson Macarca'ya (Budapest, 1909), L.v. Talloczy Almanca'ya (1. bs., *Archiv für slawische Philologie*, XXXII, s. 139-158; bs., *Illyrisch-Albanische Forschungen*, München-Leipzig, I, 537-563) ve Safvet-beg Basagiç Boşnakça'ya (Sarajevo 1919) tercüme etmiş eserin dipnotlar eklenmiş yeni bir Boşnakça çevirisi de Amir Ljubövic tarafından (*İzabrani Spisi* s. 91-112) yapılmıştır. Mustafa Sarıbıyık eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Burada da farklı nüshalar olduğuna dair bilgiler mevcuttur.[61]

[61] M. Aruçi, Hasan Kâfî, s. 328-329.

IV. ESERİN TERTİBİ VE MUHTEVASI

Hasan Kâfî'nin *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem* adlı eseri ilgili kısımlarda da belirtildiği gibi 1596 yılında tamamlanmıştır. Eserin kısa ve belli bir zaman içinde müellifin zihni kurgusundan öte, uzun yılların gözlem ve tecrübeleri istikametinde hazırlandığını kabul etmek gerekiyor ki, eserin muhtevasından ve müellifin biyografisinden de bu ortaya çıkıyor. Bu tarih, Osmanlı klâsik dönemi dediğimiz dönemin en belirgin dilimini teşkil eden 16. yüzyıla tesadüf eder. Bu dönem gerek idarecilerin gerekse halkın nazarında ideal bir dönemdir. Gayet tabii olarak yaşanan bazı sıkıntıları bir kenara bıraktığımızda, bu dönemde devlet, kurumları ile icraâtiyle en güçlü ve etkili ve buna bağlı olarak da en müreffeh ve adil bir yönetim sergilemiştir. Dolayısı ile bu dönem, yönetimi değerlendirme açısından bir mihenk taşı vazifesini taşır ve özelliğini gösterir. Devlet yönetimi açısından kendine mahsus temel bir takım kavramlara sahip olan bu dönemin en dikkat çekici iki kavramı "daire-i adliye" ve "erkân-ı erbaa"dır. Daire-i adliye (adalet dairesi), devletin yönetim anlayışını, erkân-ı erbaa (dört direk) devletin yönetimindeki yönetici ve yönetilenleri temsil eder. Şimdi bu iki kavramı kısaca tarihî süreçte ve Osmanlı uygulamalarında ele alalım.

Osmanlı Devleti XVI.yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişen idarî, askerî ve sosyo-ekonomik şartlara ayak uyduramaması sebebiyle devleti meşgul eden dahili ve harici bir çok problemle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı devlet ve fikir adamları da kendi devlet ve toplum düzenlerinin bozulmaya yüz tuttuğunun, onların ifadesiyle "nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâyâ ve berâyâya infiâl" (toplum ve devletin işleyişinde bozulma ve karışıklık sebebiyle halkın menuniyetsizlik ve rahatsızlığını belirtir harekete başlaması) geldiğinin farkındaydılar. Burada bozulma yerine kullanılan ihtilâl tabirinin yanında aynı anlamı ifade etmek üzere halel, inhirâf, inhitât, harabiyet kavramlarının da kullanıldığını hatırlatalım. Onlar karşılaştıktarı bu durumu ve muhatap oldukları bu gelişmeyi "daire-i adliye" ve "erkân-ı erbaa" gibi ilkelere dayanan Osmanlı devlet ve toplum anlayışı çerçevesinde izaha çalıştılar. Bu anlayış içerisinde ortaya çıkan Osmanlı siyâsetnâmelerinin ilk örneklerinden birini teşkil eden eser, metnini ve orijinalini verdiğimiz Hasan Kâfî'nin *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem* adlı eseridir.

Daire-i adliye kavramı ile ilgili kısaca şunlar söylenebilir. Osmanlı yönetim anlayışının dayandığı temel esas *adalet* kavramıdır. Bu durum Osmanlıya mahsus değildir. Bu kavramın ifade ettiği ve üzerinde odaklandığı anlayışın tarihî kökleri çok derindedir. Modern Türk devletinin de dayanağını yine aynı geleneğin bir tezahürü olmak açısından, "Adalet mülkün temelidir'" sözünde görüyoruz. İçinde yaşanılan zamanın, mekânın ve siyasi yapının dirlik ve düzenlik içinde olması anlamındaki *nizâm-ı âlemin sağlanması ancak* adaletli bir yönetimle

mümkündür. İşte "daire-i adliye" kavramıyla ifade edilen ve siyasetnâmelerde değişik biçimlerde yaygın bir şekilde yer alan bu anlayışı, müellifimizle aynı dönemlerde yaşamış olan Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572) *Ahlâk-ı Alâî*'sinde şu şöyle ifade eder ve formülleştirir.[62]

1. Adldir mucib-i salâh-ı cihan (*Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan*)
2. Cihan bir bağdır dîvarı devlet (*Dünya bir bahçedir, duvarı devlet*)
3. Devletin nâzımı şeriattır (*Devletin nizamını kuran Allah kanunudur*)
4. Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (*Allah kanunu ancak saltanat ile korunur*)
5. Mülk zabt eylemez illa leşker (*Saltanat-devlet, ancak ordu ile zaptedilir*)
6. Leşkeri cem' idemez illa mal (*Ordu, ancak mal ile ayakta kalır*)
7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (*Malı toplayan halktır*)
8. Raiyyeti kul ider padişah-ı âleme adl (*Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır*)

Doğu ve batı anlaışından süzülüp gelen bir sentez olarak kabul edebileceğimiz bu anlayışın, varlık ve uygulama; sebep ve vasıtalarını ortaya koyan bir ifade biçimidir. Gaye, cihanın kurtuluşudur Bunun vasıtaları ise hukuki olarak adaletin temini siyasi olarak bir devletin varlığının gerekliliği ve buna sahip olup sürdürebilmenin askeri ve iktsadi güçle mümkün olabileceği ve böylece hükümdarın halkını kendine bağlayabileceğini kabul eder. Bunun aksi veya gerçekleşmemesi ise yukarıda ifade ettiğimiz kavramları da içine almak üzere zulümdür.[63]

Erkân-ı Erbaa (Dört Direk): Kadim doğu yönetim anlayışının veya siyaset felsefesinin temel kavramlarından birisi de *erkân-ı erbaa* (dört direk, esas) veya anasır-ı erbaa (dört unsur) veya daha sonra Kâtip Çelebi'nin kullandığı bir kavram olan *dört hılt* (dört karışım) kavramlarıdır. Müellifimiz eserini hazırlarken konuları tasnife tâbi tutmuş ve bu tasnifte de dörtlü esas hep ağır basmıştır. Hatta eserini dört ana bölüme ayırması bile tesadüf olmasa gerektir. Bu çerçevede bahsettiğimiz bu dört esas toplumu oluşturan esas sınıfları müellifimizin kullanmayı tercih ettiği Türkçe tabirle *bölük* olarak tanımlar. Ancak bu bazen toplumun ya da çeşitli varlıkların, insan bedenin ve bunların fonksiyonlarının tasnifinde de görülür.Varlığın tasnifinde su, ateş, toprak ve hava veya bedenin fonksiyonları olarak dem, balgam, safra ve sevda olarak görülür ve toplumun tasnifinde asker, ulemâ, tüccar (esnaf) ve reâyâ sınıfları ile eşleştirilir. Buna göre:

1. Ulema-su-dem-kalem
2. Asker-ateş-balgam-kılıç
3. Tüccar(esnaf)-hava-safra- tezgah(?)
4. Reâya-toprak- sevda-saban(?)

Müellifimiz Hasan Kâfî, eserin Mukaddime (Giriş) bölümünde bu dört

[62] M. Öz, *Osmanlı'da Çözülme*, s. 50-51.
[63] M. Öz, *Osmanlı'da Çözülme*, s. 50-51.

sınıftan bahseder ve birinci sınıfı, kılıç ehli yani ümera, ikinci sınıfı ulema üçüncü sınıfı, ziraat erbabı ve dördüncü olarak tüccar ve sanatkârları verir. İlgili bölümde açıklandığı gibi bütün bu sınıflar dışında kimsenin bırakılmamasını, onları bu dört sınıftan birine dahil etmek gerektiğini söyler. Kınalızâde Ali, insan vücudunun sağlığı açısından da toplum açısından da dört unsur dengeli bir şekilde bir arada bulunmalıdır, aksi takdirde hastalıklar zuhur eder. Nihayet on yedinci yüzyılda da Kâtip Çelebi, bedendeki dört karışımın (hıltın) dengeli olması ve ortak çalışması gibi toplumdaki bu dört sınıfın da dengeli olması ve yaralı olması için ortak çalışılması gerektiğini söyler.

Usûlü'l-Hikem'i aynı asırda yazılmış siyâsetnâme tarzındaki diğer eserlerden ayıran en önemli özellik muhtevasının daha çok Kur-'an-ı Kerîm, hadisler ve bazı tanınmış kimselerin sözlerinden yapılan nakillere dayanmasıdır. Müellif eserini yazmak için pek çok kaynaktan istifâde ettiğini bunlar içinde iki tanesinden bilhassa faydalandığını yazmaktadır.[64] Bunlardan birincisi Kadı Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsiri[65], ikincisi ise Mahmûd cz-Zemahşerî'nin *Rebi'ü'l-Ebrâr* adlı nasihatnâme tarzındaki eseridir.[66]

Verdiği misaller de Bosna havalisine ait bir iki örnek dışında Osmanlı öncesi hatta sık sık İslâm öncesi eski Yunan ve Sasani devirlerinden alınmıştır. Hayatlarından veya sözlerinden örnekler verdiği şahıslar arasında İskender, Ardeşir, Yezdicerd, Bustî, Sultan Mansûr, Hz. Lokman, Hz. Ali, Hz. Ömer, Afrasyab, Beni Mühelleb, Sehl oğlu Fazl, Amr b. Leys, Molla Fevrî vesaire bulunmaktadır. Osmanlı döncmi büyüklerine yer verilmemiştir.[67]

Eserin hangi adı aldığını ve hangi bölümlerden oluştuğunu müellifin kendi ifadlerinden görüyoruz. *Ve semeyyetu bi-usûlü'l-hikem. Dahi buna Usûlü'l-hikem deyu ad virdim. Fî nizâmi'l-âlem, âlemin nizâmı bâbındadır. Ve rettebtuhu dahi bu kitâbı tertîb itdim. Alâ mukaddimetin ve erba'atin usûlin ve hâtime. bir mukaddeme ve dört asl ve bir hâtime üzere tertîb idüb yazdım.*[68] Eserin asıl adı Usûlü'l-Hikem'dir ve âlemin nizamı konusundadır. Kitabı, mukaddime (giriş) dört asıl (bölüm) ve bir hatime (sonuç) kısımlarından oluşacak şekilde düzenlenmiştir.

Orjinal metindeki sayfa numaralarına göre Usûlü'l-Hikem'in plânı veya tertibi şu şekildedir:

[64] Metin, s. 11.

[65] Beyzâvî'nin (ölm. 1291) iki ciltlik bu tefsiri İslâm dünyasında pek çok meşhur olmuş, üzerinde pek çok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Dirayet tefsirlerinin en güzellerinden olan bu eser, Osmanlı medreselerinde tefsir kitabı olarak devamlı okutulmuştur.

[66] Zemahşeri'nin (ölm. 1144) bu Arapça eserini, Amasyalı Hatîb Kasımoğlu Muhyiddin Mehmed (ölm. 1533) kısaltarak "*Ravzatü'l-ahbâr*" adlı eserini meydana getirmiştir. "*Meşâ'irü'ş-şu'arâ*" müellifi Âşık Çelebi (ölm.1571) bu eseri Arapça'dan Türkçe'ye tercüme ederek II. Selim'e sunmuştur.

[67] M. İpşirli, "Hasan Kâfî el-Akhisârî'nin Devlet Düzenine Ait Eseri", *TED*, Sayı 10-11 (1981), s. 242

[68] Metin, s. 13.

1. Mukaddime - Giriş (s. 1-25)
2. Birinci Asl - Bölüm (s. 25-60)
3. İkinci Asl - Bölüm (60- 75)
4. Üçüncü Asl - Bölüm (75-94)
5. Dördüncü Asl - Bölüm (94-109)
6. Hatime - Sonuç (109-116)

Bu bölümlemeye göre eser, yirmi beş sayfalık diğer bölümlere nazaran geniş sayılabilecek bir giriş ile başlıyor ve diğer bölümler takriben onbeşer sayfalık eşit bölümlere ayrılıyor.

Eserin yazılış maksadını ve yukarıdaki plâna göre muhtevasını da şu şekilde vermek mümkündür:

Yazar eserini kaleme almasına sebep olarak H. 1004 (1595-96) yılında nizâm-ı âlemde (yani Osmanlı ülkesinin kamu düzeninde) müşahede ettiği ihtilâli gösterir.[69] Hasan Kâfî bu karışılıkların sebeblerine vâkıf olabilmek için Allah'tan yardım istediğini söylemekte ve neticede H.980 (1572-73) yılından beri vâki olan ihtilâlin sebeplerini keşfettiğini ileri sürmektedir.[70]

Bundan sonra eserin asıl yazılış gayesi olan mevcut bozuklukların başlıca sebepleri ve bunların düzeltilmesi ile ilgili görüşleri naklcdilmektedir. Bunları neler olduğunu yalnızca asıl metne göndermeler yaparak aşağıda belirtiyoruz.

Birincisi adalette ihmaldir. Bunun sebebi ise halkın işlerini ve ülkenin meselelerini ehil kişilere tevdi etmemektir.[71]

İkinci sebep müşaverede ihmâldir. Bunun altında ise, idarecilerin ulemâya üstten bakmaları ve akıllı kişilerin sohbetine katılmaktan utanmaları yatar.[72]

Üçüncüsü ise asker tedârikinde ve tedbirinde ihmâldir. Bu da askerlerin kumandanlardan (ümerâdan ve seraskerlerden) korkmamasından kaynaklanmaktadır. Bütün kötülüklerin ve bozuklukların temel sebebi olarak, rüşvet ve kadına rağbet olarak belirtilir.[73]

Âlemin düzenini sağlayan hususların açıklandığı mukaddimede, gelenek-

[69] Metin, s. 5. "*Şol vakitde ki müşâhede eyledim. Sene erba'a ve elf hicret-i Nebeviyye târîhinin bin dördünci yılında, fi nizami 'l-âlem halâ, âlemün nizâmında fesâd ve bozgunluk müşâhede eyledim. Ve intizâmu ahvâli beni âdem zülelen. Dahi adem oğlunlarının intizâmında bozgunluk müşâhede eyledım.*"

[70] Metin, s. 6. "*Pes bir gice, ba'de kazâi's-sünneti ve'l-farz, sünnet- ve farz olan ibâdâtı edâ itdükden sonra, ve cihhet vechiye li'llezi fatares's-semâvât ve'l-arz,yerleri ve gökleri halk eyleyen Rabbü'l-izzet cenâbına kalbimi ve nefsimi döndürdüm. Ya'nî vâki' olan halel ve zülelin hikmeti ve sebebi olan esrâra vâkıf olmak içün teveccüh-i tâm ile teveccüh eyledim . Fe-elhemeni bi-lutfihi, pes Rabbü'l-izzet hazretleri bana lutfla ilhâm eyledi, ya'nî feyz tarîkiyle kalbime inzâl ve ilkâ eyledi. Şeyen mine 'l-hikem, hikmetlerden bir mikdâr ve efhemeni min fazlihi, dahi kendi fazlı ve keremînden bana fehm eylemeği müyesser eyledi.*"

[71] Metin, s. 8

[72] Metin, s. 8-9

[73] Metin, s. 9-10 "*Bunların hepsinin sebebi ve dahi bu bâbda olanın gâyeti ve son ucı, rüşvet alınmak tama'ıdır. Dahi nisa taifesine rağbet edüp sözleriyle amel eylemekdür.*"

sel anlayışa uygun olarak, insanların toplu halde yaşamaları gerektiğine işaret edilmekte ve dört ana sınıflı (erkân-ı erbaa: 1. Hükümdar ve idareci zümre, 2. Ulemâ, 3. Ziraat erbâbı, 4. Sanatkâr ve tüccâr zümresi) toplum teorisi izah edilerek, bütün bu sınıflar dışında kalan kimseler varsa onları dört sınıftan birine dahil etmek gereği öne sürülmektedir. Hasan Kâfî, daha sonra her sınıf mensuplarının kendilerine mahsus işlerle uğraşmalarının mülkün ve saltanatın nizamının temeli, ihtilâlin yani sosyal tabakaların fonksiyonlarının birbirine karışmasının sebebi olduğunu ifade etmektedir. Akıllı ve sahib-i teklif olduğu halde bu dört sınıfın dışında kalan kimseleri de bunlardan birine girmeye zorlamalıdır. Bunları kendi hallerine terketmek asla doğru değildir. Bazı filozoflar böyle insanların katline bile cevaz vermişlerdir. Ayrıca bu dört sınıf mensuplarından biri diğerine geçmemelidir. Müellif kendi zamanını kasdederek, düzensizliğin bir sebebinin reâyâ ve sanat erbabının muharebeye, zorlanması, böylece şehirlerin ahalisi sanat ve ticareti terkederek memleketin harab olmasıdır. "Bir süre önce birer akçaya alman bazı nesneler şimdi onar akçaya bulunmaz oldu. Bosna'da bin tarihinden beri ne zaman sefer olsa, seraskerler vilâyete adam göndererek ekin eken reâyâyı ve sanat erbabını zorla sefere sürerler. Bu sebeple kasabalar ekinsiz kaldı."[74]

Eserin birinci bölümünde (asl)[75] padişahlığın düzenini sağlayan unsurları ele alan yazara göre bunların ilki adalettir. Ardeşir Bâbek'ten naklen meşhur "daire-i adliye"yi zikreden Hasan Kâfî, devlet düzeni için gerekli ikinci unsurun her işi ve maslahatı ehline tefviz etmek olduğunu belirtir. Zirâ bozuklukların temelinde mansıpların nâ-ehline verilmesi yatmaktadır. Padişahın yapması gereken bir diğer iş "*bir âkil ve dânâ ve her işi ıslaha getürücü vezir*"i işbaşına getirmektir. Ayrıca ulemâya ve salih kimselere ikrâmda bulunulmalı ve saygı gösterilmelidir. Cömert ve vakar sahibi olmalı, cezâ vermekte acele etmemelidir.

Düzenin bozulmasının alâmetleri de şöyle sıralanmaktadır: Padişahın tazeleri ve hâdis olanları (genç, tecrübesiz ve yeni yetmeleri) kendine vezir ve musahib edinmesi. Kendi dostlarını incitmeye başlaması, gelirin giderden az olması, azl de ve nasb da padişahın heva ve hevesinin galip gelmesi ve ulemânın tahkir edilmesi. Görüldüğü üzere bu noktada bütün tenkidler padişaha yöneliktir.

Padişahlığın helakine ise üç nesne sebep olur:

Birincisi lezzet ve arzuların padişahın aklına galebe çalması, İkincisi vezirler arasında çekişmelerin tezahür etmesi üçüncüsü askerin düşmandan yüz çevirip gaza işlerinde itaat ve nasihati terketmesidir.

Saltanatın zevâlinin görünüşteki alâmetleri ise şeriat hükümleriyle amel olunmaması ve askerin zulmetmeye başlamasıdır. Bunları sezen ilim ehlinin durumu padişaha bildirmesi ve padişahın da ihmâl etmeyip bozukluğu defetmesi vâcibtir. Eğer iş henüz başlangıç safhasında iken sıkı tutulmazsa sonradan üstesinden gelinmesi iyice güçleşir.

[74] Metin, s. 12 vd.
[75] Metin, s. 25 vd.

İkinci bölümde (asl)[76] Hasan Kâfî, padişah ve vezirlerin herhangi bir konuda kendi reyleriyle (görüş-fikir-düşünce) serbestçe hareket etmemelerini, ulemâdan ukalâdan ve tecrübeli kişilerden pek çok kimseyle meşveret etmelerini tavsiye eder. Yazar ayrıca girişilecek işin hayırlı mı yoksa kötü mü olduğunun Allah tarafından ilham edilmesi için yapılan özel bir ibâdet olan istihareyi teklif etmektedir.

Üçüncü bölümde (asl)[77] gerek geleneksel silahların gerekse düşmanların icad ettikleri silahların benimsenmesi hususlarında gösterilen ihmalkâr davranışlar eleştirilmektedir. Bunlar ve yoklama sırasında görülen İhmallerden dolayıdır ki askerler savaşlardan kaçmaya başlamışlardır. Yeni silahlara dikkat çekmesi Hasan Kâfî'yi öteki nasihat yazarlarından ayıran en belirgin özelliktir. Bunu kendisinin de belirttiği üzere, serhadde yaşamasına bağlamak gerekir.

Savaş tedbirleri cümlesinden olarak yapılması gereken bir başka şey de yeni fethedilen bir yerin idaresini eski beylere bırakmamaktır. Zira bunların kalplerindeki kin devam etmektedir. Burada yazarın Osmanlı fetih usullerinin önemli bir veçhesini tenkid ettiği gözden kaçmamalıdır. Bilindiği üzere Osmanlılar fethettikleri ülkelerin hepsinde tek tip bir idare uygulamaktan ziyade mahalli şartları nazar-ı dikkate alan bir takım değişik uygulamalara gitmişlerdir. Bu meyanda bazı yerlerde evvelki idarecileri yerlerinde bırakmışlardır. İşte Hasan Kâfî bu politikaların mahzurlarını vurgulamaktadır.

Dördüncü bölümde (asl)[78] zaferin Allah'ın yardımıyla, Allah'ın yardımının ise takva ile kazanabileceğine değinen yazar, askeri takvâ üzere tutmak ve kahvehane gibi bid'atlerden korumak gereğine işaret eder. Bu ise hüsn-i siyaset ve zabt ile mümkündür. Ayrıca âlim, sâlih ve fakirlerin dualarının kazanılması savaştan kaçanların ise kahr u siyaset ile tehdid edilmesi lâzımdır.

Halbuki o devirde askerlerin, özellikle kapıkullarının ulemaya ve dua ehline eziyet ettiklerini yazan Hasan Kâfî, kendisinden önceki müelliflerin aynı konudaki gözlemlerini teyid etmektedir.

Hezimetin sebebi ise yukarıda zikredilen tedbirlerin ihmalidir. Esasen kâfirlerin galebesinin temel sebebi, İslâm askerinin zulüm ve isyanıdır. Gerçi bunların cezası III. Mehmed (1595-1603) tarafından verilmiştir. Ama bu mesele henüz tamamıyla halledilmemiştir. Askerin kötü durumunun sebebi, "zabt u siyâsetteki ihmâl" ile asker tedarikinin zamanında yerine getirilmemesidir. Buna da idarecilerin mala düşkünlükleri yol açmıştır.

Sonuçta (hatime)[79] sulh ve ahid (barış ve anlaşma) konularının ele alınır. Müellif burada harbin acılı, sulhun ise güvenli olduğunu belirterek ahdi bozmanın caiz olmadığını vurgulamaktadır.

[76] Metin, s. 60 vd.
[77] Metin, s. 75 vd.
[78] Metin, s. 94 vd.
[79] Metin, s. 109 vd.

Toptan bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda, Hasan Kâfî el-Akhisârî, eserinde Osmanlı devlet sisteminde ve toplum düzeninde müşahede ettiği bozulmayı, sahip olduğu bakış açısı çerçevesinde sistematik bir tahlile tâbi tutmuştur denilebilir. Yeni icad edilen silahlar konusundaki görüşleri ile Osmanlıların bazı yerleri eski sahiplerinin idaresinde bırakmalarını tenkid edişi onun Bosna'da yaşamasından kaynaklanan ilgi çekici görüşleridir.[80] Başka bir ifadeyle yeni savaş teknikleri ve silâhların ortaya çıkışı ile Avrupa'nın üstünlük kazanması ve Osmanlı askerlerinin buna uyum sağlayamamasının ortaya çıkardığı kötü sonuçlar, onu tenkid edici ve tedbir alıcı bir üslûba zorlamıştır.

[80] M. Öz, *Osmanlı'da Siyasi Çözülme*, s. 66

V. ESERİN KAYNAKLARI VE KİŞİLERİ

Bu kısımda eserin her hangi bir yerinde yazar tarafından adı bizzat zikredilen, Hazret-i Muhammed ile Kur'ân'ın dışındaki, bütün kişiler ile kitaplar, anlaşılmayı ve kitabı kullanmayı kolaylaştırmak amacıyla kısaca tanıtılacaktır. Bu kişilerle ilgili bilgiler, Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi* ve Milli Eğitim Bakanlığı *İslâm Ansiklopedisi*'ndc maddelere ilave olarak genel İslâm ve Türk tarihi eserlerinden derlenmiştir. Burada anlatılanlarda özü itibarı ile incelediğimiz ve neşrettiğimiz bu eserin muhtevasına uygun tanıtım ve bilgilendirme göz önünde tutulmuştur. Her biri geniş, ayrıntılı ve kapsamlı pek çok araştırmanın konusu olduğundan dipnot verilmemiştir.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun,* İstanbul, 1971; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1306/1889 adlı kitaplar, bu konun temel müracaat eserleridir. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz eserlerin bibliyografyalarına bakılabilir.

Bu kısımda Kur'ân ayetleri ve Hz. Muhammed'in Hadisleri dışındaki, eserin içinde yer alan sözlerin yer aldığı veya o eserlerden ilhamen bahsedilen ve müellif tarafından adı yine bizzat zikredilen eserler / kitaplar zikredilecektir:

A. KİTAPLAR

1. *Envârü't-Tenzil (Tefsir-i Kazi)* (s. 11): Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vil. Kâdî Beydâvî "Kadî Tefsiri" olarak da bilinir. Ehl-i sünnet dünyasında ve Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Fıkıhta Şâfiî, akaidde Eş'arî mezhebine göre te'lif edilmiştir. Eserin sahibi Kâdı Beydâvî (Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nâsıruddin el-Beydâvî) İran'ın Şiraz şehri yakınlarında Beydâ'da doğmuş tahsilini burada tamamlamıştır. Daha sonra Şiraz'da kadı olmuş ve burada başkadılığa kadar yükselmiştir. Tefsirini 650/1252'de yerleştiği Tebriz'de yazmış ve 685/1286'da vefatına kadar orada kalmıştır.

2. *Rebîü'l-Ebrâr* (s. 11): Selçuklu sultanı Melikşah devrinde Harezm'de Zemahşer'de doğmuş olduğuna nisbetle Zemahşerî olarak bilinen, 1075 -1143 yılları arasında yaşamış asıl adı Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî el-Harezm olan İslâm âlimi, dilci, edebiyatçı, kelâmcı ve müfessirdir. Zemahşerî itikadda Mu'tezilî, fıkıhta ise Hanefîdir. Mu'tezile oluşundan dolayı çok tenkid edilmiş ve bu yüzden çok muhalif kazanmıştır. Zemahşerî'nin Tefsir'de *Keşşaf*; nahiv ve edatlarda *el-Mufassal fi İlmi'l-Luğa*; atasözlerinde ise *Rabiü'l-Rebiu'l-Ebrâr* ve *Nusûsü'l-Ahbâr* önemli eserleridir

3. ***Ravzâtü'l-Ahbâr* (s. 11):** Mahmûd ez-Zemahşerî'nin *Rebi'ü'l-Ebrâr* adlı nasihatnâme tarzındaki bir üstte tanıttığımız Arapça bu eserini, Amasyalı Hatîb

Kasımoğlu Muhyiddin Mehmed (ölm. 1533) kısaltarak *Ravzatü'l-Ahbâr* adlı eseri meydana getirmiştir. "*Meşâ'irü'ş-şu'arâ*" müellifi Aşık Çelebi (ölm.1571) bu eseri Arapça'dan Türkçe'ye tercüme ederek II. Selim'e sunmuştur.

4. *Ravzatü'l-Ulema* (s. 11): *Ravzatü'l-Ulemâ*, ahkâm ve mecâlis kitâbıdır. Bu kitapla ilgili olarak kütüphanelerimizde, "(Zendusi, *Ravzatü'l-ulema,Risale fi fedaili'l-eyyami'l- mübareke*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-küttab Mustafa Efendi, kayıt no: 1166; *Ravzatü'l-ulemâi'z-zendûstiyye*, Müellifi: Huseyn b. Yahya Zendüveystî, (öl. 400/1009)da *kayıtlıdır. Telhîsu Ravzati'l-'Ulemâ: Hüseyin b. Yahya el-Buhârî ez-Zindevestî (400/1010 civarı)'nin "Ravzatu'l-'Ulemâ" adlı eserinin muhtasarıdır.*" gibi kayıtlar bulunmaktadır.

5. *Kitâb-ı Mesâbih* (s. 62): *Kitabı el-Mesâbih*, (*Mesâbihü's-Sünne*), İmam Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî'nin (436-516/1044-1122), güvenilir hadis kaynaklarından, senedlerini çıkararak derlediği, 4931 hadisin yer aldığı (eserin başka bir baskısına göre 4719 hadis) "*Mesabihü's-Sünne*" veya "*Mişkat*" da denen "*Mişkati'l- Mesâbih*" adlı hadis kitabıdır. Eseridir, konusunda tasnif olunmuş en kapsamlı ve elden çıkması muhtemel hadis metinlerini en güvenilir şekilde kayıt altına almış bir hadis kitabı olarak kabul edilir. Osmanlı medreselerinin temel ders kitaplarından biridir. Bu sebeple pek çok şerhi yapılmıştır.

B. KONULARINDA GEÇEN KİŞİLER

1. Sultan Gazi Mehmed Han (s. 2, 85, 107): Eserimizin kendisine ithaf edildiği, III. Mehmed (1595-1605), on üçüncü Osmanlı padişahıdır. Babası III. Murad, annesi ünlü Venedikli cariye olan Safiye Sultan'dır. Adı dedesi Kanuni tarafından, Fatih Sultan Mehmed'e benzemesi düşüncesi ile konulmuştur. Sancağa gönderilen son Osmanlı şehzâdesidir. Tahta çıktığı gece 19 erkek kardeşini boğdurması, Osmanlı tarihinin en korkunç hadiselerinden biridir. Yönetimde annesinin etkisinde kaldı. Bu yüzden 16 yaşındaki oğlu Şehzade Mahmud'u annesinin sözüyle öldürttü. Kitabımızın adına yansıyan Eğri kalesinin fethi ile neticelenen ve sefer-i hümayûn çok meşhurdur.

2. Erdeşir Bâbek (s. 27, 110): Erdeşir (Ardaşir) (224-241), Sâsânî devletinin (224-651) hanedanının kurucusu ve destan kahramanı ilk (kisrâ) hükümdarıdır. Sâsân'ın torunudur. Şehinşah (şahlar şahı) diye bahsedilir. Avesta'nın gözden geçirilip yeniden düzenlenmesini sağlayarak Zerdüştîliği canlandırmıştır. Eski Farsça'da "Kutsal padişah" mânasına gelen bu isim üçü Ahamenîler (MÖ. 559-330), üçü de Sâsânîler (226-651) döneminde olmak üzere altı hükümdarın adıdır. İslâm dünyasında bu hükümdarlardan sadece Sâsânîler devletinin kurucusu olan Erdeşîr, Erdeşîr-i Bâbekân adıyla tanınır ve Şehnâme kahramanları arasında yer alır.

3. Yezdicerd (s. 28, 30): Aynı adı taşıyan Sasanî şahlarının üçüncüsüdür ve son Sasanî hükümdarıdır. III. Yezdicerd'in hükümdarlığı (632-651), Hz. Ömer'in halifeliğine tesadüf eder. Bu zamanda Firaz (634), Kadisiye (637)

ve Nihavend (642) savaşlarının kaybedilmesi ile İslâmiyetin İran'da hakim olmuştur. Firdevsî'ye kaynaklık eden Hudâynâme gibi bir şehnâme onun döneminde Farsça'ya çevrilmiş veya kaleme alınmıştır. Eski Fars takvimi olarak bilinen takvim, III. Yezdicerd' e izafe edilir ve başlangıcı onun tahta çıkış yılının yılbaşı olan 16 Haziran 632'dir.

4. Abdullah b. Tâhir (s. 29): Abbâsî Halîfeliği zamânında Horasan'da kurulan kurulan ilk müstakil devlet olan Tahirîler hânedânın mensubu olan kişi. Hicrî 182'de (M. 798) muhtemelen Horasan'da doğmuş ve 844'te yine orada ölmüştür. Abdullah, 821 yılında önce babasının, sonra da kardeşinin idaresi altında bulunan Horasan'a gidip valiliği üstlendikten sonra Rey'den Hindistan'a kadar uzanan bölgeyi, tam manasıyla bağımsız bir hükümdar gibi yönetmeye başladı. İslâm tarihinde idare kabiliyeti ve adaleti ile meşhurdur. Bu yönüyle ilgili bir çok kıssa ve menkıbesi nakledilmektedir. Kendisi de şair ve aynı zamanda musikişinas olan, lüks ve debdebeyi seven Abdullah, gerek Bağdat gerekse Nişabur'da muhteşem bir sarayda oturmuştur.

5. Anuşirvân (s. 31): Sâsânî'lerin en ünlü hükûmdarıdır. Anuşirvan'ın asıl ismi Hüsrev'dir. Kendisine adaletinden dolayı Pehlevî dilinde, "ölmez ruhlu"anlamına gelen (Anuşiravan, Enuşirevan, Nûşirevan) denilir. Anuşirvan (531-578). Babası Kavad'ın ölümü üzerine hükümdar oldu. Anuşirvan adaleti, insafı, iffeti, devlet idaresindeki kabiliyeti ve otoritesi ile meşhur olduğundan doğu edebiyat ve tarihinde efsanevi bir vasıf kazanmış, "Anuşirevan-ı Âdil" olarak anılmıştır. Zamanında İran'ın siyasi gücünün artmasının yanında ilim ve sanat da gelişmiştir. Göktürk kağanı İstemi Han'ın kızı ile evlenmiş, bu evlilikten doğan çocuğa, "Türkten doğma" anlamında Türk-zâd isim verilmiştir. Daha sonra bu çocuk, Sâsânî hükümdarı olmuştur.

6. İbn Rumî (s. 34): Arap edebiyatının meşhur hiciv şairi, İbn-i Rumî ismiyle meşhur olan Ali bin Abbas bin Carih'tir. Babası Rum asıllı olduğu için ona İbn-i Rumî denilmiştir. Arap edebiyatının şaheseri sayılacak güzel şiirlere sahiptir. Hicrî 221 (835-36)'de Bağdat'ta doğmuş ve yine hicrî 283 (896) yılında orada öldürülmüştür. Abbasi Halifesi el-Mutezid döneminde (892-902) Mutezid'in veziri Kasım bin Abdullah'ı hicvettiği için, yine onun tarafından verilen bir davette zehirletilerek öldürüldü. Vezirle aralarında geçen konuşma meşhurdur: Zehirlendiğini anlayan İbn-i Rumî gitmek için ayağa kalkar. Vezir: "Nereye gidiyorsun?" diye sorunca, "Gönderdiğin yere." cevabını verir. Vezirin "Babama da selâm söyle" demesi üzerine ise "Cehenneme gitmiyorum" diye cevap verir.

7. Büzrcmihr (s. 35): Meşhur Sasanî hükümdarı Anuşirvan-ı Âdil'in veziridir. Hikmet sahibi efsanevî vasıfları olan bir kişidir bu sebeple Hace-i Dânâ olarak da adlandırılır. Anuşirvan'ın isteği ile Muzaffernâme, Zafernâme (?) adı verilen bir nasihatnâmeyi Farsça olarak yazdığı anlatılır.[81] Şark edebiyatı ürünlerinden

[81] "*Pendnâme-yi Bozorgmihr/Âdâb-i Bozorgmihr*"İbn-i Miskeveyh'in aktardığına göre, bu eserin adı "*Âdâb-i Bozorgmihr*" olarak bilinmektedir. Eser, IV./X. yüzyılda Pehlevî dilinden Farsçaya

Hamzanâmelerde onun kimliği ile ilgili şunlar anlatılır:, Aynı zamanda büyük bir âlim olduğu ve ölüme çare bulduğu söylenen Danyal peygamberin karısı Şemse Bânû'dan Câmesb (Câmasb) adlı bir erkek çocuğu olur. Hz. Danyal'ın öldüğü gün doğan Büzürcmihr'in dedesidir. Şahmaran hikâyesinin de baş kahramanı olan Câmasb odunculuktan yetişme ilim ve irfan sahibi birisidir. Keyânilerin padişahı Keyhüsrev'in de sadrazamlığını yapmıştır. Keyhüsrev'in eski ve büyücü veziri Şemhûr'un da rakibi olan Câmasb vefat edince; geriye oğlu Baht Hammâl kalır. Ancak o da Şemhûr'un oğlu ve Keyhüsrev'in yerine padişah olan Keykubâd'ın baş veziri Şemun tarafından öldürülmüştür. Ancak karısı hamile olduğundan bir erkek çocuk doğurur. Çocuk hüsn ü cemal sahibi, yetenekli biri olduğundan kendine Büzürcmihr lâkabı takılır. Büzürcmihr, dedesi Danyal Aleyhisselamın verdiği bir kitap ve hırkası sayesinde ilim irfan sahibi, rüya tabirinde mahir, geçmiş ve geleceğe dair isabetli yorumlar yapan basiretli bir kişi olarak Medâyin hükümdarı Keykubât'ın huzuruna getirilir. Padişahın unuttuğu rüyasını ona hatırlatıp doğru tabir edince; babasının katili Şemun'un yerine Veziriâzam olarak atanır ve Hâce-i Dânâ olarak ün yapar.

"Bir gün Anuşirevan ile veziri Büzürcmihr harap bir yerin yakınından geçiyorlardı. Anuşirevan, bir ağacın tepesine tünemiş iki baykuş görünce vezirine 'Acaba bunlar ne konuşuyorlar?' diye sormuştu. Vezir de 'Baykuşlardan birisi oğluna diğerinin kızını almak istiyor. Diğer baykuş da bu evliliğe karşılık yüz harap köy istiyor. Bu teklifi kabul eden baykuş diğerine şöyle hitap ediyor: 'Şâh, bu şâh; devir, bu devir oldukça daha çok köyler harap olur, merak etme diyor.' deyince Nûşirevân, bu hikmetli söz karşılığında yaptığı hatayı anlamış ve bir daha ömür boyu adaletten ayrılmamıştır."

8. Hz. İskender (s. 39, 47, 71, 78): Tarihte bilinen dünyanın en büyük imparatorluklardan birini kuran ve askerî dehaları arasında sayılan MÖ 356-323 yılları arasında yaşamış Makedonyalı Büyük İskender olarak bilinen hükümdar. Aynı zamanda Aristo'nun talebesi olan Makedonyalı İskender Doğu efsanelerinde yaşayan, MÖ. 336-323 yılları arasında o zamanki dünyanın yarısını 13 yılda fethetmiş, Helen medeniyetinin yükselmesine ve Asyaya yayılmasın önayak olmuş ve böylece efsanevi bir kahramana dönüşmüştür. Doğu efsânelerinde ve İslâmî literatürde Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in soyundan gelen peygamber veya veli olarak kabul edilen ve Kur'ân-ı Kerîmde kıssası bulunan

Sâmânî emiri Nûh b. Mansûr (h.366-387) zamanında, bizzat onun emriyle çevrilmiş, Firdevsî de, bu çeviriyi manzum olarak düzenleyip *Şehnâme*'ye almıştır. Sâsânî hükümdarlarından Nuşirevân'ın veziri ya da danışmanı olduğu söylenen, aynı hükümdarın emriyle Hindistan'dan *Pança Tantra*'yı (*Kelile ve Dimne*) getirmekle görevlendirilen Borzuye Tabip olarak da bilinen Bozorgmîhr, bu eserini III/IX. yüzyılda yazmıştır. Eserin tam metni Peşuten Destur Behram CT Sencana tarafından Bombay'da (1885) *Genc-i Şâygân* adıyla yayınlanan külliyat içinde yer almaktadır. Hayrullah Acar, *İbrahim b. Muhammed Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)* , Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 43-67.

Zülkarneyn ile özdeşleştirilir. Arapça olan Zülkarneyn kelimesi sahip ve malik anlamındaki zü ve boynuz, perçem, tepe, zaman, güneş anlamında karn kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Karneyn, karn'ın tesniyesi yani iki tanesi demektir. Buna göre Zülkarneyn kelimesi iki boynuz sahibi şeklinde tercüme edilir. Zülkarneyn asıl ismi İskender'dir. Zülkarneyn ismi veya lakabı, doğuya ve batıya hakim oması, başının iki yanınında boynuza benzer çıkıntıların bulunması veya bakırdan örülmüş iki deste saçı olması, Allah'ın nur ve zulmeti (ışık ve karanlığı) onun emrine vermesi ve yürürken nurun önünden, zulmetin ise arkasından gelmesi; rüyasında gökyüzüne çıktığını ve güneşin iki tarafına asıldığını görmesi dolayısı ile verildiği söylenir.

Ancak İskender-i Zülkarneyn'in daha önce Yemen'de yaşadığı veya İran kralı Kisra (Hüsrev) olduğunu kabul eden görüşler de vardır. MÖ 6. asırdaki Pers imparatoru veya Kisra'ya Araplar Nûşirevan-ı Âdil demektedirler. Zülkarneyn adı Kur'ân'da üç âyette geçmektedir. Doğu dünyasında buradan ilham alınarak hükümdarlar için İskendernâme denilen kitaplar tertip edilmiştir.

9. İmam Şâfî' (s. 46): Asıl adı Muhammed bin İdris'tir. İmamı Azam Ebu Hanife'nin vefat ettiği yıl olan hicrî 150 (767) senesinde Gazze'de doğdu. Hicrî 204 (MS. 820)'te Kahire'de 54 yaşında vefat etti. Şafii mezhebinin kurucusudur. Dedesinin dedesi Kureyş kabilesinden ve sahabilerden Şâfiî İbn es-Sâib'e nisbeten Şâfiî adı ile meşhur olmuştur. İki yaşında iken babası ölünce, annesi ile asıl memleketleri olan Mekke'ye gitmiş ve orada tahsil hayatına başlamıştır. Yedi yaşında gelince Kur'ân'ı ezberlemiştir.Onun kendi usulüne göre şer'i delillerden çıkardığı hükümlere, yani gösterdiği bu yola "Şâfii Mezhebi" denildi. Ehl-i sünnet i'tikadında olan müslümanlardan, amellerini yani ibadet ve işlerini, bu mezhebin hükümlerine uyarak yapanlara "Şâfii" denir. Eserleri arasında *El-Ümm, Kitab-üs-Sünen vel-Müsned*, *El-Mebsut* zikredilebilir.

10. Ebü't-Tayyib (s. 48): Yaşadığı tarih ile eserimizin yazıldığı tarih bakımından uygunluk gösteren bu isim veya künye ile bir çok kişi bulunmaktadır. Eserimizde hangisinin söz konusu edildiğine dair kesin bir ipucu bulunmamaktadır. Ancak bunlardan İslâm tarihinde ismi tartışmalı olan El-Mütenebbî Ebu't-Tayyib, Ahmed b. Hüseyin (915-965 m.)'in olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Hem eserimizm muhtevası hem de adı geçenin eserlerinin muhtevası bu ihtimali desteklemektedir. El-Mütenebbî Ebu't-Tayyib, Ahmed b. Hüseyin, Arap edebiyatının en önemli simalarındandır. Arapların dillinde bu gün bile dolaşan ona ait pek çok vecize, hikmetli söz ve orijinal deyiş vardır. Ebu't-Tayyib, Kûfe'de doğmuş, Şam'da yetişmiş ve sonra Arap dili, edebiyatı ve tarihini öğrenmek için çölde yaşamaya başlamıştır. Kaynaklar bundan sonra onun peygamberlik iddia ettiğini ve çevresinde kendine inanan insanlar toplamaya başladığını nakleder. Zaten "mütenebbî" lakabı, peygamberlik iddia eden manâsına gelmektedir.

11. El-Bustî (s. 49): Adı, Ali b. Muhammed (veya Ahmed) b. el-Hüseyin el-Büstî'dir. Ebü'l-Feth el-Büstî olarak meşhurdur. Afganista'da Bust şehrinde dünyaya gelen el-Bustî, ilk tahsiline memleketi olan Bust'ta başlamış, meşhur Muhaddis Ebü Hatim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ölm. 354/965) gibi

asrının büyük âlimlerinden ders almıştır. Kaynakların bildirdiğine göre el-Bustî, çeşitli münasebetlerle Nişabur, Horasan ve Maveraünnehir'e seyahatlerde bulunmuştur. Ebü'l-Feth doğduğu şehrin hükümdarı olan Batyur'un katipliğinde de bulunmuştur. Batyur, Sebük-Tigin tarafından mağlup edilince el-Bustî yeni hükümdarlara intisap etti. Sebük-Tigin'in oğlu, onu Türkistan'a göndermek istedi ise de şair yolda 403/1013 yılında öldü.

12. İbn Abbas (s. 57): Hz. Muhammed'in amcası Abbâs'ın oğludur. Hicret'ten üç yıl kadar önce Mekke'de doğduğu bilinmektedir. Annesi Ümmü'l-Fadl Lübabe binti el-Haris olup Mü'minlerin annesi Meymune'nin kız kardeşidir. Ümmü'l-Fadl, kadınlar arasında Hz. Hatîce'den sonra İslâm'a girenlerdendir. Hz. Ali'nin hilâfetinde önemli mevkilerde bulunmuştu. Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali'nin yanında bulunmuş, Hakem Olayı'nda da Ebu Musa el-Eş'arî ile birlikte Hz. Ali'yi temsil etmiştir bundan sonra da Basra valisi olmuştur. Basra valiliği sırasında beytü'lmâlin kullanımı ile ilgili bir iftiraya dayanamayıp görevinden ayrılarak Mekke'ye gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada ilimle uğraşmıştır.

Hz. Abdullah İbn Abbas (r.a.) İslâm tarihinde siyâsî faaliyetlerinden çok, ilmî ve sağlam şahsiyeti ile tanınır. Asr-ı Saadette yaşının küçük olmasından dolayı Rasûlullah'ın evine ve özellikle teyzesi olan Hz. Meymune'nin hücresine rahatça girip çıktığından, hadis naklinde öne çıkmış ve 1660 Hadis-i Şerif rivayet etmiştir. Bu sebeple Kur'ân, hadis, tefsir, fıkıh ilmine vâkıf olup ayrıca Arap edebiyatına vukufiyeti ile de bilinirdi. Abdullah İbn Mes'ud, onun için: "O, Kur'ân-ı Kerîm'in tercümanıdır, müfessirlerin sultanıdır" demiştir. İlminin genişliğinden dolayı ümmetin âlimi, ilim deryası, tefsîr âlimlerinin şâhı gibi lâkaplarla anılırdı.

Muaviye'nin ölümünden sonra Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'in taraftarları onu Kûfe'ye çağırmış, ancak kendisi gitmediği gibi Hz. Hüseyin'e de engel olmaya çalışmış fakat başaramamıştır. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi Abdullah b. Abbâs'ı çok üzmüş ve üzüntüsünden gözlerini kaybetmiş ve 68/687 yılında Taif'te yetmiş yaşındayken ölmüştür.

13. Hz. Selmân (Süleyman) (s. 58, 59): Aslen İranlı olduğundan Selmân-i Farisî olarak bilinir. İsfahan'ın Cey köyünde doğmuştur. Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Önce mecusi, daha sonra Hıristiyan, sonra da Müslüman oldu. Mabeh bin Buzahşah olan ismini, Hz. Muhammed, Selman olarak değiştirmiştir. Sahabenin büyüklerinden ve meşhurlarından olup, tasavvuf tarihinde silsile-i aliyye veya silsilet-üz Zeheb (altun silsile) diye bilinen veliler silsilesinin ikinci halkasını teşkil eder. Selman-ı Farisî, Resulullaha hendek kazmak suretiyle savunma yapmayı söyledi. Onun bu teklifi kabul edilip, hendek kazıldı. Hendek savaşından itibaren bütün gazalara katıldı. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında vefat etti (H. 35/M. 655). Hz. Muhammed'in Selman-i Farisî'yi Ehl-i Beytten sayması ve Hz. Ali ile yoldaşlığı dolayısı ile Alevilik ve Şii İslâm inancında önemli bir yer tutar.

Selman ismi eserdeki Arapça ifade de Süleyman imlâsı ile de kaydedilmiştir. Selman ve Süleyman anlam bakımından birbiriyle irtibatlıdır. Süleyman سليمان : sülasi mücerredin ikinci babından "sıfat-ı müşebbehe" olan Selman سلمان

kelimesinin ism-i tasgiridir (küçültme ifadesi), manası Selmancık (huzur, barış) demektir.

14. Hz. Süleyman (s. 62): Tarihte MÖ. 970-928(31) yılları arasında yaşadığı kabul edilen Mısır'dan Fırat'a kadar uzanan bir krallığın hükümdarı olan Davud'un oğludur. Kendisi hükümdar olduktan sonra hakimiyetini daha da artırmıştır. İslâmî kaynaklara göre Hz. Süleyman aynı zamanda cinler, kuşlar ve diğer hayvanlarla konuşup onlarla beraber rüzgara da hükmedebilen bir peygamberdir. Kur'ân'da Neml ve Sebe surelerinde onun kıssası anlatılır. Burada Saba Melikesi Belkıs ve ondan haber getiren, Hüdhüd adlı bir kuştan bahsedilmiştir. Cinlere, muhteşem bir saray yaptırdığı rivayet edilir. Mühr-i Süleyman, maddi manevi koruma temin etmek maksadıyla gerek edebi gerekse mimari manada yazılan veya kazılan bir remz olarak kullanılmıştır.

15. Hz. Ömer (s. 62, 67): Ömer b. el-Hattab veya adaletli olması dolayısı ile Ömer el-Faruk (581-644) olarak adlandırılan, İslâm Devleti'nin Hulefâ-i Raşidîn de denilen ilk dört halifesinden ikincisidir. Aynı zamanda aşere-i mübeşşeredendir. 634-644 yılları arasında 10 yıl halifelik yapmıştır. Kudüs'ün fethi onun zamanında gerçekleşmiştir. Zamanında devletin sınırları İran'ın tamamının ele geçmesi ile Ortasyaya ve Azerbaycan'ın ele geçmesi ile Kafkasya'ya ve Kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Hz. Ömer, 644 yılında Medine'de mescitte sabah namazını kılarken Ebu Lülü Feyruz adında bir kölenin hançerli saldırısı ile bir suikaste uğramış aldığı yaralara bağlı olarak hayatını kaybetmiştir.

16. Hz. Câbir (s. 62): Hz. Câbir, Ensârdan Hazreçoğulları kabilesinin Beni Seleme kolundan olup, miladî 604 yılında hicretten 16 yıl önce Medine'de doğdu, miladî 697 yılında yine Medine'de vefat etmiştir, babasının adı Abdullah bin Amr'dır. Peygamberimizi 2. Akabe biatında henüz çocukken tanıdı Bedir ve Uhud savaşları hariç çoğu savaşta Resululahın yanında yer aldı. Hudeybiye (M. 628) barışı esnasında Hz. Osman'ın Mekkeli müşrikler tarafından rehin alınması üzerine onun kurtarılması için Peygambere bağlılıklarının bildirildiği bey'atü'r-rıdvanda da hazır bulunmuştur. Hz. Câbir ashabın âlimlerinden olup kendisine fetva sorulan ve peygamberimizden en çok hadis nakleden beş kişiden biridir, 1540 hadis nakletmiştir.

Bugün İstanbul'da Balat-Fatih'te bu adı taşıyan camideki makamın, bazı kaynaklarda Muaviye döneminde İstanbul kuşatmasına gelen ordunun sancaktarı olarak gelen ve orada şehit düşen Hz. Cabir'den farklı bir kişiye (Hz. Cabir b. Semure) ait olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklarda onun İstanbul kuşatmasına katıldığına dair bir bilgi yoktur. Vefatı İstanbul kuşatmasından sonradır. Osmanlı tarihçilerinden Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin kaydına göre bu camide "ashab-ı kiramdan Cabir b. Abdullah el-Ensarî medfundur. Ebu Eyyub-ı Ensarî ile beraber gelenlerdendir."

17. Hz. Hasan (s. 64): Hasan bin Ali bin Ebu Talib (624-669), Hz. Muhammed'in ilk torunu, Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın büyük oğludur. Bu sebeble ehl-i beyttendir. Hem sünnî hem de şiî İslâm anlayışında çok önemli bir yeri vardır. Şii inancına göre on iki imamın ikincisidir. Babası Hz. Ali'nin öldürül-

mesinden sonra Muaviye ile hilafet mücadelesini kaybetmiştir. Nihayet Muaviye, oğlu Yezid'in halifeliğini teminat altına almak maksadıyla Hz. Hasan'ı ortadan kaldırılmak için onu, kendi karısına zehirletmiş ve uzun bir hastalıktan sonra Hz. Hasan ölmüş ve Medine'ye getirilerek defnedilmiştir.

18- Hz. Ali (s. 65, 86, 90): Ali bin Ebu Talib (doğumu 599 - ölümü 661). İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, ilk müslüman çocuk, Hz. Fatma ile evlenerek peygambere damad olmuş, ev halkından (ehl-i beyt) ve Aşere-i Mübeşşere (cennetle müjdelenen on sahabeden)'dir. İslâm Devleti'nin 656-661 yılları arasındaki dördüncü halifesi (Hulefa-i Raşidin)'dir. 661 yılında (hicrî: 21 Ramazan 40), Hariciler tarafından düzenlenen bir suikastte şehid edilmiştir. Hz. Muhammed'in vefatında otuz üç yaşındaydı. Peygamberin hayattaki tek çocuğunun eşi ve amcasının oğlu olarak en yakın akrabası olduğundan defin hazırlıklarıyla ilgilendi. İslâm kurallarına göre naaşın defin öncesi yıkanması ve kefenlenmesi işlemlerini bizzat kendisi yaptı.

Hz. Ali, 4 yıl 9 ay süren halifeliğinde çıkan karışıklıkları yatıştırmak için Basra yakınlarında Ayşe, Talha ve Zübeyr gibi İslâmiyetin tanınmış simaları ile karşılaştı. Bu olay Cemel Vakası adıyla bilinmektedir. Halifelik mücadelesinde Muaviye ile Sıffın'da savaştı. Nehrevan adıyla bilinen savaşta Haricilerle savaştı. Nehrevan Savaşında rakiplerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu savaştan sonra, Haricilerden üç kişi Mekke'de Müslümanların siyasi durumları hakkında bazı müzakereler yaptıktan sonra Hz. Ali, Muaviye ve Amr bin As'ı öldürmeyi kararlaştırdılar. Bu üç kişiden Abdurrahman bin Mulcem, Kufe'de Hz. Ali'yi Ramazan ayının 19. gününün şafak vakti namaz kılarken zehirli kılıcıyla kafasına ağır bir darbe indirerek yaraladı. Hz. Ali iki gün evinde yattıktan sonra, hicretin 40. yılında vefat etti. (MS. 661). Kabri Irak'ın Necef şehrindedir. Hz. Muhammed, bir hadisinde "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır. İlim almak isteyenler Ali'nin kapısına başvursunlar." diyerek onun derecesini ifade etmiştir.

19. el-Ercânî (s. 66): Ahmed bin Muhammed el-Ercan, künyesi Ebu Bekr, lâkabı Nasihuddin idi. El-Ercânî, aslen Şirazlı olup 1068-1149 yılları arasında yaşamış bir Fıkıh âlimi ve şairdir. Ebu Bekr el-Ercânî, Tuster ve Mükerrem adlı beldelerde kadılıktan sonra ömrünü İsfehan'daki Nizamiyye Medresesi'nde geçirmiştir. El-Ercânî'nin, *Divanü Şi'ir-il-Kebir* adlı eseri meşhurdur.

20. el-Hind (s. 68): Kaynaklarda belirtilen adı ile Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) b. Muhammed el-Hindî el-Urmevî, Eş'arî kelâmcısı ve Şafiî fakihi olup (1246'da Delhi'de doğdu, 1315'de Şam'da öldü.). İlim tahsili için Yemen, Mekke, Mısır ve Şam'a gitti, on bir yıl Konya'da bulundu. Kelâm ve usûl-i fıkıh sahalarında döneminde ün yapmış bir âlim olmasına rağmen eser yazmada ve hitabette zayıf olduğu nakledilir; hitabetindeki bozukluğun ise ana dili olan Hintçe'den kaynaklandığı söylenir.

21. Sultan Mansur (s. 68): Eserimizin konusu itibariyle bakıldığında Sultan Mansur, Maveraünnehir ve Horasan bölgelerinde kurulan Samanoğulları devletinin (892-999) I. Mansur (961-976) adlı hükümdarı olmalıdır. Samanoğulları izlediği sünni politika sayesinde bu coğrafya dahilindeki Türklerin İslâmiyeti

kabulünde büyük bir rol oynaması bakımından Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. 999 yılında Karahanlılar'ın Buhara'yı zaptıyla yıkılmış ancak, Samani ailesinden Ebu İbrahim'in girişimleri sonucu 1005 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Samaniler devrinde hükümdarlarının Buhara'daki saraylarında Arapça ve Farsça'ya da ehemmiyet verildi. Bu devirde özellikle Farsça çok gelişti. İran'ın milli dili haline gelirken, İslâm âleminde de tasavvuf ehlinin dili haline geldi. Firdevsi, İranlıların milli destanı *Şehname*'yi Samaniler devrinde yazmaya başladı. İranlıların lirik şairi Rudeki, *Kelile ve Dimne*'yi manzum olarak Farsçaya çevirdi. Tarihçi Belami, coğrafyacı Zeydü'l-Belhi ile filozof ve tabip İbn-i Sina, Samaniler zamanında yetiştiler. İlim ve sanat sahipleri, başta hükümdarlar olmak üzere, emirlerce himaye ve itibar gördüler.

22. Sehl oğlu Fazl (s. 69): Zü'r-riyâseteyn Ebü'l-Abbâs el-Fazl b. Sehl es-Serahsî (ö. 202/818) Abbasî Halifesi Me'mûn'un vezirlerindendir. Horasan'ın Serahs şehrinde doğdu. İran asıllı bir Zerdüştî olan babası Sehl oğlu Fazl'ı meşhur vezir ailesinden Vezir Yahya b. Halid el-Berme-kî'ye takdim etmiş, zekâsı ve Farsça bilgisiyle Yahya'nın dikkatini çeken Fazl, müslüman olarak onun dolayısı ile Halife Harun Reşid'in hizmetine girdi. Bermekîler'in bertaraf edilmesinden sonra da onun yerine Me'mûn'un hocası oldu 190'da (806). Harun Reşid'in ölümü (m. 809) ile ve kardeşi Emin'e karşı halifelik mücadelesinin kazanılmasında etkili oldu. Hem askerî hem de idarî yetkilerle donatılarak Zü'r-riyâseteyn unvanıyla vezirlik ve emirliği uhdesine aldı. Yirmi sekiz yaşında olan Halife Me'mûn üzerinde büyük bir nüfuz kurdu. Halifeyi Merv'de kalmaya ve Irak, Fars, Ahvaz, Hicaz ve Yemen'in, yani bütün batı bölgelerinin idaresini kardeşi Hasan'a vermeye ikna etti ve önemli makamlara çoğunlukla İranlılar'ı getirdi. Bu durum huzursuzluklara ve karışıklıklara sebep olmuş ve büyük bir ihtimalle halifenin emriyle Serahs'ta bir hamamda öldürüldü. Fazl b. Sehl'in öldürülmesiyle Fazl'ın tesirinden kurtulan Halife Şia'yı ve İranlı unsurları destekleyen tutumundan vazgeçince devlet idaresinde Türkler ön plâna çıkmıştır. Fazl b. Sehl kısa süren vezirliği sırasında son derece otoriter, menfaatlerini ön planda tutmayan bir kişi olarak tanınmıştır. Me'mûn onu kızlarından biriyle evlendirmek istemiş, ancak Fazl bunu kabul etmemiştir. Me'mûn'un ilmî faaliyetlere verdiği önemin temelinde iyi yetişmiş kültürlü bir vezir olan Fazl'ın büyük payı vardır.

23. Hz. Lokman (s. 70-83): Kur'ân'da da adı geçen, Hz. Davud zamanında yaşadığı kabul edilen, peygamber veya veli olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmayan bir kişidir. İslâm tarihinde Hz. Lokman ilim ve hikmetiyle meşhurdur. Onun hikmetli sözleri, vecizeleri, öğütleri ve tavsiyeleri çok yaygındır. Bunun içindir ki, kendisine Lokman-ı Hakîm veya kimya ve tıp ilmine vukufiyetinden dolayı da Lokman Hekim denmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman adına bir süre vardır. Kur'ân'da kendisine hikmetin (bilgelik, sezgi veya ilham ile elde edilen bilgi) verildiği belirtilir. Bu sebeple bir çok, Arapça darb-i mesel ve hikmet kitaplarında ve kısasü'l-enbiyalarda (peygamber kıssaları) adı geçer.

24. Haccâc: Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sakafî (ö.

41-95/ 661-714) Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisidir. Emevîler'e sadakatle bağlı olduğundan "Küleyb" (köpek yavrusu) lakabıyla tanınır. Emevîler'e muhalif olan Abdullah b. Zübeyr Hicaz'da halifeliğini ilân edince Halife Abdülmelik, onu bu sırada Mekke-i Mükerremede bulunan Abdullah bin Zübeyr'in üzerine gönderdi. Mekke'yi kuşatan Haccac, Kabe'yi taş ve mancınıkla döverek yıktı. Yedi ay kadar süren kuşatmadan sonra Mekke'yi aldı ve Abdullah bin Zübeyr'i şehid etti. Şehirde büyük bir katliam yaptı. Bu arada yıkılan Kabe'yi yeniden inşa ettirdi. Haccac, çeşitli yerlerde yirmi üç sene valilik yaptı ve bu zaman içnde çok şiddetli ve korkulu bir idare tarzı uyguladı. Bu zaman içinde yüz yirmi bin kişiyi öldürttüğü ve vefatında da zindanlarda elli bin kişi olduğu rivayet edilmektedir.

25. Minla (Molla) Fevrî (s. 72): Osmanlı âlim ve şairi olup ismi Ahmed bin Abdullah'dır Molla Fevrî diye bilinir. Arnavutluk'un Adriyatik kıyısında bir liman şehri olan Draç'ta doğmuştur. Aslen Hırvat asıllı olup Hıristiyan bir aileye mensuptur. Küçük yaşta devşirilerek İstanbul'a getirilmiştir. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Kaynakların kendisinden naklettiğine göre henüz çocukken bir gece rüyasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi görmüş ve onun manevî telkiniyle müslüman olmuştur. İslâm dinine girdikten sonra Ahmed adını almıştır. Çeşitli paşa kapıları halkı arasında yer almış, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki medreslerde ders vermiştir. Kanunî ile Nahçıvan seferine katılmış oğlu şehzade Selim'in hizmetinde bulunmuştur. Yine kaynaklar Ahmed Fevrî'nin gayet âlim ve kavrayışlı bir kişi olduğunu, ilmî tartışmalarda karşısında kimsenin duramadığını ve Türkçe, Arapça, Farsça'ya hâkim, şiir ve nesirde usta, aynı zamanda iyi bir hattat olduğunu belirtirler. Son vazife yeri olan Şam müftülüğü sırasında 1571 yılında vefat etmiştir. Birçok eseri vardır ayrıca Kanunî Sultan Süleymân Hân'ın şiirlerini toplayarak dîvân hâline getirmiştir.

26. Amr b. Leys (s. 79): Amr bin Leys (879-901), İran'ın Sicistan bölgesinde 867-1163 yılları arasında hüküm süren devletin hükümdarıdır. Saffarî devletinin veya sülâlesinin kurucusu asıl mesleği bakırcılık (saffar) olan Yakup bin Leys'tir Bu nedenle sülâle, Saffarîler adıyla tanındı. Amr b. Leys, Saffariler devletinin kurucusu kardeşi Yakup ile birlikte çalıştı ve Yakup ölünce (879) onun yerine geçti. Halifeye biat ettiğinden kendisine Horasan, Fars, Sistan, Kirman ve Sind eyaletleri ikta olarak verilip adı geçen yerlerin valiliğine atandı. Maveraünnehir hakimiyeti için savaştığı Samani hükümdarı İsmail bin Ahmet'e yenilip, esir düştü ve Bağdat'ta idam edildi.

27. Beni Mühelleb (s. 87): Mühellebîler, Emevîler ve Abbasîler zamanında yetiştirdiği devlet adamı, âlim ve şairlerle tanınan bir ailedir (8. yüzyıl). Ezd kabilesinin Atîk kolundan gelen Mühellebîler (Mehâlibe) adlarını Emevîlerin Horasan valisi Mühelleb b. Ebû Sufre'den alır. Mühelleb, Horasanlı mevâlî (Arap olmayan müslümanlar) tarafından da çok seviliyordu. Emevî Devletine büyük hizmetleri olan ve tarihçilerin Emevîler devrinin en cömert idarecileri kabul ettiği Mühelleb ve oğulları (Mühellebiler), yaptıkları ihsanlarla halkın ve özellikle şairlerin gönlünü kazanmıştı. Daha sonra Emevîlerle arası açılan Mühelleb ile, onlara karşı başlayan isyanın Horasan'da öncüsü oldular. Abbasî halifeleri,

Mühellebîlerin desteğini unutmadılar ve ilk yıllardan itibaren ailenin ileri gelenlerini valiliklere ve diğer önemli görevlere getirdiler. Horasan'dan sonra Kuzey Afrika uzun süre bu ailenin idaresinde kaldı.

28. Afrasyab (s. 88): Efrasiyab veya Afrasiyab, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sindeki büyük Turan hükümdarıdır. Türk kaynaklarında, destanlarda ise Alp Er Tunga veya Tunga Alp Er olarak bilinen kahramanıdır. İran efsanevî tarihinde korkunç bir savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrâsiyâb, kötülük ilâhı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır ve şeceresi yedi göbekte yine efsanevi hükümdarlardan Feridun'a ulaşır. İran millî tarihinin bir bölümü içinde yer alan Efrâsiyâb efsanesi, Orta Asya bozkırlarındaki göçebeler tarafından İran'a karşı girişilen saldırılarla ilgi kurularak birçok rivayetle birleştirilmiştir. Nitekim Zaloğlu Rüstem ile bitip tükenmek bilmeyen çatışmalara konu olan bu hikâyelerin çoğu, birkaç hükümdar döneminde kuzeydoğudan yapılan hücumlarla ilgili görülmektedir.

Firdevsî, İranlı rakip bir kabile olan ve İslâmî dönemdeki Mâverâünnehir'e akınlarda bulunan Turanlılarla Türkleri aynı ve Efrâsiyâb'ı da onların hükümdarı olarak kabul eder. Bu olaylar Türk destanlarında da yer almış ve Kâşgarlı Mahmud tarafından *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te Türk destan kahramanı Alp Er Tonga Efrâsiyâb olarak gösterilmiştir. Türkler tarafından Efrâsiyâb'a birçok hikmetli sözler ve öğütler atfedildiği gibi Kâşgar'da kurulan ilk müslüman devleti olan Karahanlıların ve ayrıca Selçukluların Efrâsiyâb soyundan geldiği ileri sürülmüştür.

Efrâsiyâb, *Şahnâme*'de bir yandan dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken bir yandan da güçlü, kabiliyetli ve yiğit bir kumandan olarak nitelendirilir. Nitekim kötülüğü temsil eder gibi görünen Efrâsiyâb aynı zamanda merhametli ve yapıcı bir kahramandır. Onun Siyavuş'a karşı davranışı, Zerenc şehrini kurması, kanallar açtırması, ok ve yay yapma mahareti, İran'daki birçok yerleşim merkezinin ona atfedilmesi iyi yanlarını gösterir.

29. Hz. Ebu Bekir (s. 90): Mekke'de doğan Hz. Ebu Bekir (572-634), Hz. Muhammed'den sonra İslâm devletinin başına geçen, Hulefâ-i Raşidîn ve aşere-i mübeşşerenin ilkidir. Hz. Ebu Bekir, İslâmdan önce de herkes tarafından sayılan ve sevilen, dürüst, kişilikli, putlara tapmayan ve evinde put bulundurmayan "hanif" bir tacirdi. Ebû Bekir, ölümüne kadar Hazreti Peygamber'den hiç ayrılmamıştır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in İslâmı tebliğe başlamasından sonra ilk iman eden hür erkektir. Devrinde Kur'ân toplandığı için Câmiu'l-Kur'ân, peygambere bağlılığı dolayısıyle de es-Sıddîk, el-Atik lâkaplarıyla anılır. Kur'ân-ı Kerîm'de hicret sırasında Rasûlullah'la beraber olmasından dolayı, "...mağarada bulunan iki kişiden biri..." (et-Tevbe, 9/40) şeklinde ondan bahsedilmektedir.

Halifeliği döneminde, Arabistan'da Mekke ve Medine dışındaki bölgelerde görülen dinden dönme hareketlerine, yalancı peygamberlere, "namaz kılarız, ama zekât vermeyiz" diyenlere karşı savaş açtı. Bütün kazancını İslâm için harcamış, kendisi sade bir şekilde yaşamıştır. Hilâfeti iki sene üç ay gibi çok kısa bir müddet sürmesine rağmen Hazreti Ebû Bekir zamanında İslâm devleti büyük bir gelişme

göstermiştir. Hazreti Ebû Bekir hicrî 13. yılda Cemâziyelâhir ayının başında hicretten sonra Medine'de yakalandığı hastalığa bağlı olarak vefat etmiştir.

30. Halid b. Velid (s. 90): (592 - 642), Seyfullah (Allah'ın kılıcı) olarak da bilinen Arap komutan. Hudeybiye anlaşmasından sonra İslâmiyete girmiştir. Mensup olduğu Mahzum kabilesi, savaşçılığı ile meşhur bir Kureyş kabilesidir. Bu sebeple Halid b. Velid'in kendisi de iyi bir süvari ve yetenekli bir kılıç kullanıcıydı. Bu sebeple Hz. Muhammed onun için, "Hâlid, Allah'ın kılıcıdır" demiştir.

Kureyşlilerin Uhud savaşında, emrindeki süvarilere yaptırdığı manevra ile müslümanların galibiyetini engellemiştir. Müslüman olduktan sonra Bizans ve Sasanilere karşı savaşmış Yermük zaferini kazanmıştır. Katıldığı yüzü aşkın savaşta yenilgi yüzü görmemiş savaş kaybetmemiştir. Suriye ve İran'ı üç yıl gibi kısa bir süre içerisinde İslâm devletine bağlamıştır. Fetihleri Anadolu'da Kahramanmaraş'a kadar uzanmıştır. 638 yılında Hz Ömer tarafından ordu komutanlığından alınıp idari bir görev verilmiştir. Bir yıl sonra bu görevden istifa etmiştir. 642 yılında savaş meydanında ölmediğine üzülerek yatağında eceliyle can vermiştir.

31. Sultan Reşid (s. 91): Harun er-Reşid bin Muhammed bin al-Mansur (763-809), Abbasî halifelerinin beşincisi ve en meşhurudur. Dönemi Abbasilerin her bakımdan en güçlü devri kabul edilir. Halifeliği zamanında, kendi hayatı, vezirleri Bermekî ailesi ve Behlül-i Dânâ île ilgili olarak bir çok hikâye ve menkıbeler günümüze kadar ulaşmıştır.

32. Abdulmelik b. Salih (s. 91): Ünlü Abbasi halifesi Harun Reşid zamanındaki ordu komutanlarından İslâm ordularının Anadolu'ya yaptığı seferlere komutanlık yapmıştır. Medine emirliğinde bulunmuş, H. 178'de (M. 794) Harun Reşid tarafından Mısır'a vali tayin edilmiştir. İslâm devletinde Diyar-ı Rum denilen Bizansla komşu olan bu bölgelere Avasım (uc teşkilatı) adı verilmiştir. Müslümanlar Bizans topraklarına yaptıkları askerî harekatlar sırasında Avasım denilen bu yerleşim merkezlerini, sığınma noktaları olarak kullanmışlardır. Abbasiler döneminde Harun Reşid zamanında Avasım teşkilatının merkezi Membiç, valisi de Abdulmelik b. Salih'ti.

33. Amr b. el-Âs (s. 100): (583-664), Özellikle Mısır'ın fethi sırasındaki komutanlığı ile meşhurdur. Başlangıçta müslümanlara karşı düşmanca tutumuna rağmen Hudeybiye barışından sonra Halid b. Velid ile beraber müslüman olmuştur. Akıllı ve kurnaz bir tabiatı vardı.Meşhur hakem olayında Muaviye tarafını temsil etmiştir. Kaynakların rivayetine göre Hz. Ali'nin hakemi ile Muaviye'nin hakemi Amr b. el-As anlaştıktan sonra Ali'nin hakemi orduların önünde yüzüğünü çıkartarak "Ali'yi halifelikten aldım." der. Aynı şeyi yapması beklenen Muaviye'nin hakemi masadan yüzüğü alır ve "Ben Muaviye'yi halife yaptım." der. Muaviye zamanında doksan yaşını aşkın olarak öldü.

34. Muaviye (s. 100): Muaviye bin Ebu-Sufyân (602-680), Emevî hanedânın kurucusu ve ilk Emevî halifesidir (661-680). Mekke fethedildiği gün babası ile beraber, Resulullahın önünde müslüman oldu. Ayrıca Hz. Muhammed'in zevcel-

erinden Habibe'nin kardeşi olması dolayısı ile kayınbiraderi ve vahiy kâtibi idi. Hz. Ömer, onu Şam valisi yaptı. Hz. Ömer zamanında 4 yıl, Hz. Osman zamanında 12 yıl, Hz.Ali zamanında 5 yıl, Hz. Hasan zamanında altı ay Şam'da 21.5 sene vali oldu. 656'da başa geçen Hz. Ali'nin halifeliğini tanımadı ve onunla halifelik mücadelesine girişti. Muaviye, Sıffin Savaşı'nda (657) yenilmek üzereyken askerlerinin mızraklarına Kur'ân yapraklarını taktırarak Hz. Ali'nin ordusunu durdurdu. Bundan ortaya çıkan Hakem olayı ile kendisini halife ilan eder ve Hz. Ali'nin öldürülmesi ile de halifeliği kesinleşir. Zamanında İslâm devletinin başkenti Medine'den Şam'a taşınır. Devletin sınırları Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanır. İstanbul'un fethi için ordu gönderir. Halifelik onunla hanedana dönüşür. Kabri Şam'dadır.

35. Keyhüsrev (s. 109): Batı kaynaklarında Kiros (Kirus) olarak geçen, İran'da MÖ. 550-MÖ. 330 yılları arasında yaşayan Pers İmparatorluğu veya Ahamenişler sülalesinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Keyhüsrev (MÖ. 559-530), yarım yüzyıldan daha kısa bir süre içinde; tüm Ortadoğu ve güneybatı Asyayı ele geçirdi. Orta Asyadaki İskit-Saka imparatorluğu ile savaş yapmış ve bu savaşların birinde Kraliçe Tomris'in ordusuna mağlup olarak hayatını kaybetmiştir.

Doğu ve İslâm tarihi kaynaklarında ve bunların en başta geleni *Şehnâme*'de geçen kahramanlarından olup İran'ın Keyâniyân sülâlesinin üçüncü hükümdarı, Keykâvus'un torunu, Siyavuş'un oğludur. *Şehnâme*'de, Efrâsiyâb adıyla geçen, Türklerin "Buku" veya "Buka Han" da dedikleri Alp Er Tunga ile mücadeleleri anlatılır. Keyhüsrev tarafından yemeğe davet edilen Efrâsiyâb tuzağa düşürülerek öldürülür. Onun ölümüyle bunu kurtuluş günü kabul eden İranlılar bunu bayram günü kabul ederler ki bu da Nevruz'a denk gelir.

VI. ESERİN BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE İFADESİ[82]

[1] Ey bütün kapıları açan Allah!
Şükürler olsun yardım edici ve kahreden gücün sahibine ki yardımcı oldu
Rehberi zafer olan İslâm askerleri küfrü mağlup etti.
Salât (Tebriklerimiz) ve selâmlarımız Resulullaha olsun
Yüce mucize onda ortaya çıktı
Onun sahabeleri ve ailesi
Şeri'âti imar ve bina ettiler

Bu (duadan) sonra: şol zamân ki Alllah'ın yer yüzündeki gölgesi olan padişah ve âlemin sığınağı olan şahlar şahı, Rûm, Arab ve Acem sultanlarının sultanı ve bütün milletlerin bağlı olduğu hâkânlar hakanı, Macaristan kâfirlerinin kalelerinin söküp olan, **[2]** Erdel ve Rus günahkârları ile aradaki anlaşmazlıkları bitiren, Osmanoğulları sultanlarının özü, zaman ve zeminin genel direği, Osmanlı devrinin bir tanesi, fethin ikinci babası, Sultân Süleymân Hân oğlu Selîm Hân oğlu Sultân Murâd Hân oğlu Sultan Gâzî Mehmed Hân, -Beyt: Sanmayın ki, bu sözlerle onu övebilirim belki bu yazı niteliklerini övebilir- Hazretleri kuvvet, mutluluk, kudret ve kahramanlık ile Eğri Kalesi seferi için yola çıktılar. Bu hayır duanın say u gayretinde olan duacılar da yalnızca gaza ve belki kavga ibadetinde, bulunmak niyeti ile adı geçen sefere katılıp, parlak bir fetih ve dinin zaferinde ve o en büyük olay ve en büyük savaşta ve mübarek gazada **[3]** o cengin gürültüsünde toprağa karışıp duada bulundum. Bundan sonra Akhisar'da inzivaya çekilip yalnız vr bir köşede dürülmüş bir halde iken nizâm-ı âleme ait bir güzel bir risâle ve mecelle-i şerîfe (temiz bir kitap) te'lif ve tertîb ve tasnîf etmiştim. Bu mübarek ve uğurlu seferde ortak inanç sahibi ve padişahın kulları olan düzenin ve en büyük âlimler ve devlet ileri gelenleri ve a'yan ve divanın büyük vezirlerine arz ve yazılarak suunulduğunda onların hepsi kabul edip ve beğenip güzel sözlerini ve ihsanlarını esirgemediler. Türkçe olarak tercüme ve açıklamasının

[82] Bu başlık altında yaygın ifade ile eserin sadeleştirilmiş hali veriliyor. Ancak, böyle bir uygulamanın, ancak belli şartlar dahilinde yapılmasını uygun gördüğümü ifade etmeliyim. Eserin orjinal dilini ve uslubunu bozan yayınları doğru bulmuyorum. Bu tip yayınlarda yazarın kastetmediği bir çok anlam kaymaları ve farklılaşmaları oluşmakta, orjinali de verilmediğinden doğrusunu tespit etmek mümkün olamamaktadır. Bunların bilincinde olarak bu metni hazırlamaktan maksadımın sadece tarihçilere ya da konunun uzmanlarına hitap eden bir metin olmaktan çıkarmaktır. Ayrıca Osmanlıca'ya yeni başlayan öğrencilere de okumaya yardımcı ve anlamaya kolaylık sağlaması açısından bu yol tercih edilmiştir. Sözün başında söylediğimiz üzere; orjinal metinden daha kısa ve bir takım yanlışlıklar olması gayet tabiidir ve bu benden kaynaklanmaktdır. Fark edildikçe ve bildirildikçe düzeltilmeye de açıktır.

yapılmasının daha iyi olacağını işaret edip görüş bildirdiler. (Bunun üzerine) Türkçe olarak tercüme ve açıklamasını yapıp gayet açık ve kolayca anlaşılır bir şekilde anlattım ve yazdım ki, divanın (hükümetin) ileri gelenleri [4] ve padişahın yanındakiler kolayca istifade edebilsinler. Yâ Allah sana hamd ve şükr ederiz. Ey hakikâtde mülkün maliki olan Allah, mülkü istediğine verirsin, dahi istediğinden mülkü ayırırsın.[83] Salât ve selâm senün Rasûl'ün üzerine ederiz. Ol ki enbiyânın (peygamberlerin) seyyidi (efendisi) olan Muhammed'dir. Ayrıca ailesi ve sahabeleri üzerine salât ü selâm iderüz. Onlar görürler ve görüş sahibidirler. Mademki yeryüzü sabittir ve gökyüzünde de gezegenler ve yıldızlar döner dururlar. Hâlık olan [5] Allâh hazretlerine muhtâc olan kulu Akhisârlı Kâfî'dir. O der ki, Allah ona yardım etsin. Bu işlerde ondan yardım istenir ki onu utandıracak işlerden onu sakınsın. Hicretin 1004. yılında âlemde bir karışıklık ve bozgunluk, gözledim. İnsanoğlunun düzeninde de bir bozgunluk gözledim. Özellikle İslâm yurdunda ve İslâm memkeketlerinde olan bozuklukları ve kötülükleri Allah düzeltsin ve İslâm ülkelerini kurtuluşa eriştirsin. Tâ kıyamet gününe değin. [6] Bir gece farz ve sünnet olan ibadetleri yerine getirdikten sonra; Yerleri ve gökleri yaratan Rabbime kalbimi ve nefsimi döndürüp, ortaya çıkan bu bozukluk ve kötülüklerin hikmetine, sebebine ve sırrına vâkıf olabilmek için, bütün kalbimle ona yöneldim. Rabbim bana lutfedip ilhâm etti yani feyziyle benim kalbime bir miktar indirip koydu. Yine kendi fazl ve kereminden bana olanları anlamayı kolaylaştırdı. Benim kalbime (gönlüme) göndermiş olması o büyük hikmetlerden biridir. Allah Teâlâ buyurdu ki, "bir kavimde olan nimetleri bozmaz ve değiştirmez, [7] ta ki o kavim kendi iyi hallerini ve işlerini yaramaz işlere ve kötü hallere döndürmeyinceye kadar."[84] Eğer bir kavim adalet ve doğruluk üzere iş işlerse Hak Teâlâ onların düzenlerini ve huzurlarını değiştirip bozmaz. Yine benim gönlümü ve zihnimi açıp keşfetmemi sağladı. İnsanoğlunun durumu üzerine düşünürken değişmelerinin sebeplerini, Allah'ın lütuf ve yardımı ile etraflıca düşündüm. On yıldan daha fazla zamandan beri ortaya çıkan işlerde düşündüm ve keşfettim. Bu hususta, 980 (1572-73) tarihinden beri insanlar arasında meydana gelen [8] karışıklığın bazı sebepleri bana açıldı ve keşfettim. En doğrusunu Allah bilir. Bu değişmenin ilk sebebi adalette ihmal ve gevşekliktir. Yine güzel siyaset ile idare edilmediğidir. Bu ihmalin sebebi de insanların işlerini ve memleketin ihtiyaçları ehil olanlara dağıtmamak yani iş ve makamları ehil olanlara vermemektir. İkinci sebep ise görüş ve tedbir sahiplerine danışmayı terk ve ihmal etmektir. Bu durumu hoş görmek ve ihmal etmenin sebebi ise devlet büyüklerinin kibirlenmesidir. [9] Ayrıca âlimlerin ve akıl sahiplerinin sohbetlerinden utandıklardır. Yani zamanın büyüklerinin meclislerine âlimlerden ve akıl sahiplerinden biri gelse ona hakaret eder onunla sohbet edip konuşmaktan arlanırlar. Önceleri eski devlet büyükleri âlimlerin ve akıl sahiplerinin ayaklarına varır onların görüşlerini ve

[83] Al-i İmrân 3/26
[84] er-Ra'd 13/11

tedbirlerini ve hikmetlerini öğrenirlerdi. Üçüncü sebep; asker sağlamada ve askerlikle ilgili tedbirleri almadaki ihmaldir. Yine düşman ile çarpışma ve savaş zamanlarında yeterli silah kullanmamalarıdır. Bu ihmalin sebebi ise askerin ve beylerin Serasker'den (ordu komutanı) korkmadıklarıdır. Bütün bu sebeplerin sebebi ve bu konuda **[10]** olanların dayandığı son nokta rüşvet almaktır ve kadınlara rağbet edüp onların sözleriyle iş görmektir. Bütün bu sebepleri görüp anladıktan sonra Allah'a ağladım ve hayır diledim. Zamanın talihsizliklerinden şikâyet ederken Allah'tan hayırlısı olup omadığını diledim ve Allah bana faydalı ve kısa bir kitap hayırlı etti. Bu konuda yani nizâm-ı âlem (dünyanının veya kamunun düzeni) konusunda kısa fakat pek çok sözü barındırsın ve toplasın. Sözlerin kendisi kısa fakat taşıdıkları mana çok olsun. Kamu düzenin kurallarını yenilesin **[11]** sözün kendisi de kısa olan sağlam bir kitap yazmayı hayırlı gördü. Akıl sahiplerinin sözlerinden, onların marifet ve hikmetlerinden oluşsun. İnsanlığın düzenin dayanaklarını sağlamlaştırmada faydalı fakat kısa olsun. İşte bu kitabı yani içindeki hikmetleri eski âlimlerin kitaplarından aktardım. Özellikle *Envâri't-Tenzîl Kadı (Beydavi Tefsiri)*, *Ravzati'l-Ulemâ* ve *Ravzâtü'l-Ahbâr* ve *Rebiü'l-Ebrâr* adlı şerefli kitaplaran **[12]** seçtim çıkardım. Yüceler yücesi Allah bu kitabla padişahlara yardım etsin ve vezirlere de doğruluk versi ve doğru yola çıkarsın. Akıl sahiplerine de öncü ve rehber eylsin ve fakirlere de yardım ve rahmet eylesin. Buna Usûlü'l-Hikem deyu ad verdim ki kamu (dünya-âlem) düzeni hakkındadır. Kitabı bir giriş (mukaddime), dört bölüm (asıl) ve bir sonuçtan (hatime) oluşacak şekilde tertip edip yazdım. Yardım taleb olunacak Allâh Te'âlâ hazretleridir[85] ve tevekkül onun üzerinedir. Kitâbın mukaddimesi âlemin nizâmına **[13]** dair konulardır. Kamu düzeninin sebebi budur ki, Allah insan türünün bâki (kalıcı) olması kamu düzeninin de bâki olmasına bağladı. Bu kıyamete kadar böyle olacaktır. İnsan bekâsı evlât ve nesil sahibi olmasına bağlıdır ve bu da birlikte yaşamak ve çiftlenmek ile olur. Bu ise mal sahibi olmayı ve iş yapmayı ve alış veriş etmeyi gerektirir. Böylece düzene ve kurallara ihiyaç ortaya çıkar. Bu düzen ve kurallar insanlığın işlerinin düzenlenir ve kayıt altına alınır. Bu güzel sebepler dolayısı ile **[14]** bütün zamanlarda, ihtiyaç oldukça, Allah'ın ilhamı ve yardımıyla eski âlimler ve akıl sahipleri bunları düzenlediler. Buna göre insanları dört sınıfa (bölük) ayırdılar. Biricisi kılıç, ikincisi kalem, üçüncüsü ekip biçen (tarım), dördüncüsü san'at ve ticaret ile uğraşanlar. Bütün bu dört bölük zümrenin idare edilmesi işini ise padişahlık yerine getirir. Bunlardan birinci sınıfı teşkil eden **[15]** zümre pâdişahlar ve vezirlerdir ve onların naibleri (vekilleri) ki onlar beylerbeyleri ile onların dengi olan diğer komutanlar ve diğer yardımcılardır ki bunlar silahla hizmet ederler. Bunların işi nedir diye sorulursa, bunlar bu dört sınıf zümreyi korur ve güzel bir siyaset ile görüp gözetirler. Ancak bunu kendi istedikleri gibi değil âlimlerin ve akıl sahiplerinin tedbir ve görüşlerine göre yaparlar ki hata işlemesinler. Bu birinci sınıfa gerekli olan cenk, döğüş ve savaş

[85] Yusuf 12/15

[16] ve öldürmektir. Hepsinin üzerinden düşmanı uzaklaştırırlar. Ayrıca padişah ve beğlerin diğer işlerini görürler. Nitekim Allah kolaylaştırırsa açıklaması yakında gelir. İkinci sınıf kalem zümresidir. Onlar da âlimler ve akıl sahipleridir. Ayrıca sâlihlerden ve cenge gücü yetmeyen ibadet ve dua eden zayıflardır. Bunların işi ise bu zümrelerin Allah'ın emrettiklerini yapmalarını yasakladıklarını da yapmamalarını gözetip.**[17]** bildirmektir. Bunun için dil ile söylerler ve kitap yazarlar. Şeriat (kanun, Allah'ın emri) hükümlerini bu sınıflara bildirirler. Bunun için gerekli olan ise görüş ve tedbir sahipleri ile istişare etmektir. Ayrıca din ilmini ve dinde lâzım olan hususları uygulamaktır ve bütün halkı ibadete ve aralarında hoş geçimliğe ikna etmektir ve bütün halkın iyiliği için hayır ile dua etmektir. Özellikle padişahların iyiliği için ayrıca dua etmektir. Zira padişahlar diğer **[18]** halka göre bedendeki kalbe benzer. Yürek (kalp) sağlıklı olursa beden sağlıklı olur. Üçüncü sınıf ise ekip biçienlerdir. Onlar ekin eken ve bağ ve yemiş dikenlerdir ki şimdi onlara reâyâ ve berâyâ denilir. Bunlara gerekli olan ise çalışmaktır. Yaşamak için gerekli olan ekini ekmek hayvanları beslemek ve bütün bu sınıflara yetsin diye çalışmaktır. Bunların işleri ilim ve gazadan sonraki bütün işlerden üstündür. **[19]**Dördüncü sınıf sanat ve ticaret zümresidir. Bunlar türlü türlü sanat sahipleri ve ticareti bilenlerdir. Bunlara gereki olan sanatları ve ticarete ait malları gereğince çalışmaktır. Ticaret ve sanata uygun halkın faydalanacağı işlerde çalışmaktır. Ama akıllı ve sözü dinlenir bir kimse olup bu dört sınıftan hariç kimseler nasıl olmalıdır denilirse, bu türden kimseler İslâm âlimlerine göre **[20]** kendi hallerine bırakılmamalı zorla da olsa bu dört sınıftan birine katılmalıdır. O zaman bu dört sınıfa zorluk olmaz. Ama bazı felsefe âlimleri göre bunlar işsiz güçsüz, faydasız takımıdır ve öldürülmelidir, demişlerdir. Çünkü diğer zümrelere zahmet ve eziyet verirler. Eski sultanlar zamanında böyle işsizler her yıl teftiş olunur ve bundan yasaklanırlar. Böyle Arap taifesinin yasaklanması zor olduğu için Rumeli'ye geçmesinler diye iskelelerde bunlara yasak getirilmiştir. O **[21]** sebepten o ilk zamanlarda Rumeli'de hayır ve bereket fazlaydı. Ne olaydı şimdi de o zamanlarki gibi teftiş olunsa ve halk kazançsız ve kârsız olmaktan yasaklansaydı. Mülk ve saltanatın düzeni için her sınıf kendilerine ait iş üzerinde kalmalıdır. Ama her sınıf kendi işini görmekte ihmal ve gevşeklik göstermesi düzenin tersinedir ve mülkün karışmasına sebep olur. İşte bundan dolayı yani anlatılan ve yazılanlardan bilindi ki, her sınıfın kendi işinden yasaklanması layık ve uygun değildir.**[22]** Başka bir sınıfın işlerinin zorla yüklenemesi ve teklif edilmesi de uygun değildir. Zira bu tür zorlamalar bozulmayı ve karışıklığı getirir. Nitekim bu bir kaç yılda bozulma ve karışıklık bundan oldu. Reâyâ, köylüler ve sanat ehli sınırlara sürülüp savaşmaya zorlandılar, asker olan sipahi ve neferler ise savaşı ihmal etti, komutanları gevşek davrandı. Geçim temin etmek sıkıntılı oldu, memlektde kıtlık ve pahalılık arttı, önceden bir akçaya alınan bazı nesnler, on akçaya bulunmaz oldu. Reâyânın ve kasaba halkının savaşa sürülmesi eskiden yoktu 1001 (1592-93) tarihinden sonra ortaya çıktı. **[23]** Özellikle Hırvat ve Bosna serhaddinde adı geçen tarihten sonra, her yıl sefer zamanı, serasker (ordu komutanı) olanlar memlekete adam reâyâ ve berâyâdan kasabalarda olan müslü-

manlardan meslek sahiplerini zorla sürmektedir. Sıkıntılı reâyâ ekinsiz kalıp, camilerde cemaat ile namazlar kılınmayıp dualar edilmez oldu ve memlekette kıtlık ve pahalılık ve her türlü bela ortaya çıktığından başak askerin de işleri rast gitmeyince firâr eder oldular. Eğer padişahın koruması eskiden olduğu gibi olsa yani şer-i şerifin gerektirdiği gibi idare edebilse, her sınıf kendi işi üzere kalsa mülk ve saltanatın (devletin) düzeni bakımından daha iyi olur. İnsanoğlunun hallerinin **[24]** düzeni de padişahlığın gücü de artar. Ama bu usuba riayet etmek ihmal edilir ve her kesi rağbet ettiği bu yol korumak ihmal edilirse mülk ve saltanata (devlete) fesat bulaşır. Dört taraftan saltanata zayıflık bulaşır. Ya saltanata başkasına geçer, Allah bundan, korusun, İslâm memeleketlerini ihtilalden korusun, yani Ya Rabb sen Osmanlı Devleti üzerinden ihtilâli kaldır, bundan sonra da koru, gözet ve emin **[25]** eyle. Başaksına geçmesini gerektirecek nesnelerden de emin eyle. Celâl ve Cemal (büyüklüğün ve güzelliğin) sahibi Allah bu duamızı kabul eyle. **BİRİNCİ BÖLÜM**: Dört bölümden birinci bölüm, padişahlığın düzenini sağlayan sebepleri açıklar. Ayrıca padişahlığın bir soyda sabit olup devam etmesinin sebeplerini de açıklar. Bu hususta adalet başta gelir. Yani hepisinden ziyade güvenilecek olan adalettir ve güzel idaredir (siyaset).Allâhu te'âlâ Kur'ân-ı azîminde buyurdı; Allâh te'âlâ adalet ve iyiliği emreder. **[26]** Bu ayet-i kerimenin tefsirinden (yorumundan), padişah ve reâyânın işleri hakkında hayırlar çıkar. Hazret-i Peygamber de -Allah'ın selamı üzerine olsun- buyurdular; Allâh te'âlâ hazretleri gök yüzünü üç nesne ile süsledi. Güneş, Ay ve yıldızlar ile... Yer yüzünü de üç nesne ile süsledi. İlim sahipleri, yağmur ve âdil padişah ile... Rasûl 'aleyhis-selâm buyurdu. Adâlet etmek dîndendir ve padişahın kuvveti ile olur. **[27]** Denildi ki bir kimesnenin, ya'ni bir pâdişâhın ve yâ bir kuvvet sahibinin (zâbit) siyâseti ve gözetmesi hoşça olursa, riyâseti ve pâdişâhlığı sabit ve sürekli olur. Yanî beğlik ve pâdişâhlık, ancak güzel siyaset ile olgunlaşır ve tamâmlanır. Dinür ki pâdişâhlığun sebâtı (kalıcılığı) adalet iledir. Ardeşir Bâbek adlı bir pâdişâh dimiş: Hangi pâdişâh adaletten yüz çevirse, o pâdişâhın hakimiyeti altında olan halk, ona itaat etmekten yüz çevirirler yani isyana yüz tutarlar. Ardeşir Bâbek'den nakl olunur ki, pâdişâhlık ve sultânlık askersiz yani olmaz. **[28]**, asker ise mal (para) ile olur. Mal ise ülkenin bayındır (mamur) olması ile olur, ülkenin bayındırlığı ise adlet ve iyi yönetimle olur. Söz götürmez bir haldir ki, padişahlık ancak adalet ve iyi yönetimle olur. Denildi ki, bir yerde padişah adaletli olmazsa bayındırlık olmaz. Yine denildi ki, padişahların devlet ve izzeti (kuvvet ve kudreti) adalet içindedir. Yaptıklarında ve niyetinde hoş ve iyilik üzeredir. Asker ve halk (reâyâ) arasında adalet eyler. Yezdicerd adlı pâdişâh **[29]** âlim ve fazıl bir kişiye sordu. Pâdişâhlık ve mülk ne ile ıslâh olur? O bilge kişi cevap verdi. Padişahlığın kurtuluşu reayaya yumuşak davranmaktır. Halktan vergileri zorla almamaktır ve padişahın kendisini halka sevdirmesidir. Ülkenin yollarını emniyetli kılmaktır. Zâlimlerden mazlûmların haklarını alıvermekledir. Abdullâh b. Tâhir nâm pâdişâh, ileri gelen âlimlerden birine sordu. Bu devlet ve saltanat bize ne zamana kadar kalır yani bizim neslimizde devam eder? Ol şeyh cevâp verdi. Eğer divânhânede (karar meclisi-hükümet) saf adalet düşünse ve sizin nes-

liniz adaletli olsa **[30]** padişahlık ve devlet ayakta durur ve kalıcı olur. "Allah bir kavimde olan nimetleri bozmaz ve değiştirmez, ta ki o kavim kendi iyi hallerini ve işlerini yaramaz işlere ve kötü hallere döndürmeyinceye kadar."[86] Anlamındaki âyet-i kerîmeyi okudu. Denildi ki bir kimse ki gafleti uzun ya'nî fazla olur. O kimsenin devleti yok olur. Padişahlardan gafil olan o padişahdır ki onda iki huy bir araya gelmiştir. Biri lezzetlere yani zevk ve safâya düşüb dalmakdır. İkinci hasleti fırsatları kaybeder öldürür. Bazı bilge kişiler demiş, akıl gibi hâfız (koruyucu) ve gözcü olmaz ve adalet gibi koruyucu da olmaz ve hak gibi kılıç (silah) olmaz. **[31]** gerçeklik ve doğruluk gibi yardım olmaz. Denildi ki güvenli, sel suyunun, mancınık ve topun bile yıkamayacağı sağlam bir dağ başındaki kale gibidir. Sözün özü budur ki, âdil olan padişah Allah'ın yardımı ve koruması ve gözetimi altındadır ve düşman hiç bir şekilde yenemez, Denildi ki Anuşirvan öldüğü zaman hakim olduğu bütün ülkede Bir tabutunu gezdirip dolaştırdılar. Bir münâdi (çağırıcı) seslendi, **[32]** her kimin ki üzerimizde bir hakkı var ise gelsin. Fakat memleketinden pâdişâhın üzerinde bir akçe hakkı olan bir kimesne bulunmadı. Ne hayret verici ve ibretli bir hikâyedir. Eğer düşünen olursa bu kıssada İslâm padişahları ve beyleri için büyük gayret ve ibret vardır. Zira Anûşirvân âteş-perest (atçşe tapan) bir kâfir iken adâletde bu dereceye yükselirken, İslâm pâdişâhları daha büyük heves ve gayretin içinde olmazlarsa çok şaşılacak bir iştir. Bundan sonra padişah, adaletli olmaya niyet edip karar verirse önce **[33]** ne yapmalıdır diye sorulursa, padişah olan her işi ehline vermelidir. Nitekim Allâh ta'âlâ hazretlerinin sözü de bu manâya işâret eder ki, buyurmuşdur: "Allâh ta'âlâ size emr ider ki emânetleri ehline teslîm idesiz."[87] Yoksa padişah işi ehline vermezse, hak edenlerin padişah hakkındaki iyi niyeleri hatırları ve kalpleri bozulur. Böylece padişahın işlerine zarar gelir ve bozulur. Nitekim şimdiki zamanda görünen odur ki, makamlar (görevler) ehline (layık olana) verilmediği için bozulmalar ve karışıklıklar ortaya çıktı. Zirâ **[34]** bir padişaha bin âlim ve nasihat verici az, ama bir düşman çoktur. İbn-i Rûmî adlı bir fâzıl (üstün) bir kişi şiir gibi demiş; Bir insana bin dost ve bin yâr çok değildir Amâ bir yalnız düşman çokdur. Bir yerin hakimi bir kimseyi dostluk sebebiyle bir görev getirse, halbuki emri altındakilerden bu göreve daha layık birisi bulunsa, o hakim Allâh'a ve Rasûlu'ne ve İslâm toplumuna hıyanet etmiş olur. Denildi ki, eğer alçak kimseler efendi ve reis olsalar asil ve (iyi) insan olanlar yok olurlar. Eğer **[35]** alçak olanlar yükseltilirse yüce asllı olan (üstün karakterli olan) aşağı düşer, rezil olanlar olanlar bey olursa, üstün olanlar yok olur. Kötü olanların devleti yani devlette bir görev alması, iyilere eziyet ve zarar verir. Cömert ve layık olanların devlette görev alması büyük bir ganimettir. Büzrcmihr dalı bir bilgeye soruldu: Senin gibi bir bilge Samanoğulları arasında var iken, ne sebep ile saltanatları bozulup pâdişâhlık ellerinden çıktı. Bilge dedi ki; **[36]** Samanoğulları, âlimlerin, beylerin

[86] er-Ra'd 13/11
[87] en-Nisa 4/58

ve vezirlerin küçüklerinden yardım almaya başladılar. Yapacaklarının ve işlerinin büyüklerini, yani saltanatın büyük işlerini, küçüklere yani hak etmeyenlere, güçleri yetmeyeceklere verip onlara güvendiler. Böylece Samanoğullarının işleri geri gitti ve padişahlıkları bozulup elden çıktı. Bu verilen cevapta şimdiki zamanı ilgilendiren büyük bir işaret ve uyarı vardır. Osmanoğullarına, Allah onların saltanatlarını ve devletlerini zaman tükenip devirler son erinceye kadar ebedi kılsın yani **[37]** dünya durdukça dursunlar (âlemlerin Rabb'ı kabul etsin), işaret ve uyarı budur ki, büyük makamlara yapılan tayinler ve görevlendirmeler ve bu tayinleri gösteren tuğranın (beratlar, fermanlar) yazılması ve hazırlanması padişahın kendisine verilmiş görev iken, ortaya çıkan bozukluktan beri, farklı ve çeşitli yerlerde başkalarına bırakılıp büyük makamlara tayinler yapılır, tuğrâ çekilmeye izin verilir ve bu yüce makamlara ve büyük görevlere gücü yetmeyecek kimseler getirilir oldu. Bu tehlikeli iş ve kuruntulu mananın ötesinden korkmak gerekir. Hemen Allâh ta'âlâ hazretleri eski usul ve kanun üzere iş görülmesine yardım edip sonunu hayreyleye. Bundan sonra padişah olana gerekli **[38]** olan akıl sahibi ve bilge ve her işi kolaylaştıran bir vezir seçip atamasıdır. Zira vezir olan kimse uygun kişi ve iyi olursa padişah ve padişahlık da iyilik üzere olur ve bütün işler düzenli yürür. Ama vezir bozguncu olursa, padişah ve padişahlık da bozulur ve bütün işler karışır. Ey Allah'ım! Uygun ve tedbir sahibi veziri sabit ve ayakta tut. Eğer Allâh ta'âlâ hazretleri bir pâdişâh hakkında hayr murâd eylese, o pâdişâha sâdık bir vezîr verir. Eger bir pâdişâh önemli işleri unutur is vezîr onun hâtırına **[39]** getirir. Eğer padişah hatırlatır ise vezir, yapılmasına çalışır ve yardımcı olur. Ama eğer Allah, bir padişah hakkında hayır murad etmez ise ona yaramaz bir vezir verir. Padişah bir işi unutursa vezir hatırlamaz, eğer padişah hatırlarsa vezir o işin yapılmasına çalışmaz ve yardımcı olmaz. Denilir ki, padışahı sorma kimdir diye, sen vezire bak, vezir kimdir ve nasıldır. Zira padişah ona göre olur. Hazret-i İskender'in bir veziri vardı. On çok müddet vezirlik etti. Lâkin onu bir **[40]** (bir) kusur yüzünden uyarmamıştır. Bir gün İskender o vezire dedi ki, senin hizmetine ve vezirliğine ihtiyacım yoktur yani böyle bir vezirlik bana gerekmez. Zira ben insanım, insan hatadan ve unutmaktdan uzak değildir. Yani bu kadar zaman içinde ben bir çok hata yapmışımdır. Fakat bu kadar zaman içinde sen benim hatamı ve unutmalarımı göremediysen, sen cahil ve ahmak imişsin. Eğer bilipde görmememzlizten geldiysen hainsin ve doğruluk üzere vezirlik etmemişsin. Denir ki, **[41]** Vezirlerin en güvenileni padişahlara doğruluk üzere yakınlık gösterir. Hain olan vezir ise padişaha ikiyüzlülük ile yaklaşır. Ondan sonra padişah olan gerekli olan budur ki; âlimlere, salihlere ve dua sahiplerine izzet ve ikrâm eylesin. Bunların kalplerini iyilik ve yardım ile kendisine bağlasın. Böylece onların dua, görüş ve tedbirleri ile yardım almış olur. Ayrıca bunların sözlerine, başkalarının sözlerinden daha fazla inanaıp güvensin. Zira **[42]** âlimlerden hile ve hainlik çıkmaz. Şu ana gelinceye kadara âlimlerden, padişahlara asla hainlik işitilmedi. Zira âlimler peygamberlerin varisleridir. Dünya ve ahiretin kurtuluşuna sebeptir. Nitekim peygamberler nasıl sebep ise âlimler de her bir asrın peygamberleri derecesinde olup dünya ve ahiret işlerinin

düzeltilmesi için gelmişlerdir. Denilir ki dünya dört nesne ile durur. Biri âlimlerin ilmiyle, ikincisi, pâdişâhların adâletiyle, üçüncüsü sâlihlerin ibadeti ve duasıyla, dördüncüsü cömertlerin ihsânıyla. Hazret-i **[43]** Peygmber buyurdu ki, âlimlerin yüzlerine bakmak ibadettir. Yine Hazret-i Peygamber dedi ki, âlimlerün mürekkebleri kıyâmet gününde şehid olan gâzîlerin kanlarıyle tartılır, hiç biri birinden fazla gelmez. Denilir ki, pâdişâhların hayırlısı âlimlerin meclisinde oturur. Âlimlerin kötüsü pâdişâhların ve beğler meclislerinde zaruretsiz oturur. Padişahların hayırlısı odur ki, hükmü altındaki halkın gönüllerinde heybetli kararlı (yeraldığı) **[44]** olduğu gibi beş nesne ile gönüllerinde sevgisi yer eder. Biri mübarek kişilere ikram etmek, ikincisi zayıflara acımak, üçüncüsü zulme uğramışlara yardım etmek, dördüncüsü düşmanlarının kötülüklerini ve zararlarını yok etmek kaldırmaktır. Beşincisi gelen geçen yolcuları yollarını emniyetli kılmaktır. Bu beş şeyi yapan padişah halkın gönlünde yer alır. Ayrıca padişah olana eli açık olmak yani nimet ve ihsanı bol olmak gerekir. Halk dünyaya ait bir kötülüğe boyun eğmez, ancak nimaetin ve iyliğin istenmesiyle kul olur, bağlanmış **[45]** olur. Yalnız nimet ve iyilik sadece bir zümreye ait olmamalıdır. Zira padişahlık yalnız bir zümreye olmaz. Belki askere, âlimlere, bilgelere, yazarlara ve fakirlere ve sanat ehline aittir. Yani padişahlık bütün sınıflar ile olur. Nitekim kitabın girişinde açıklandı. Denilir ki, insanoğlu iyiliğin kullarıdır yani insan iyilik yapanın kuludur. Akıl sahiplerinden bazıları der ki, şaşarım o kimseye ki para ile kul satın alırlar, niçün hür ve serbest olanları iyilik yaparak satın almazlar. Yani niçin iyilik, **[46]** bağış ile halkı kendisine kul etmeğe çalışmazlar. Nitekim Farsça şiirde denmiş; *Cömertlik yap ki Âdem oğlunu avla-İhsan yapan (kişi güçlü vahşi (hayvanı) yakalar.* İmâm-ı Şâfi'î hazretleri demiş ki; hür olanlara iylik et, boyunlara sahip olursun. Yani iylik edersen san gönüllü olarak kul olurlar. Cömert olanların hayırlı ticaretleri, hür olanların boyunlarını kazanmaktır. Yani iyilik ile gönüllü kullar satın almaktır. Hazret-i Ali hazinelerin en iyisi gönüllerdeki sevgidir. Malını saklayan kimse kendiye dost olanları kaybeder. Yani hazine ve malını askerden saklarsa o asker **[47]** yar olup savaşmaz. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Hazine zenginin eline geçince onu askerden esirgemesin- (Eğer) Esirgerse kılıç elden götürür.* Hazret-i İskender'e denildi. Niçin mâlı ve hazîncyi çoğaltmazsın, nitekim pâdişâhlar çoğaltırlardı. İskender cevâbında dedi ki, benim hazînelerim askerim ve yoldaşlarımdır. Ben mallarımı askerimin içinde hazîne edip saklarım, evler içinde koyub saklamam. Nitekim Farsça şiirde denilmiş: *Ordu beslemek çok iyidir – Sultan orduya bağışlarsa neşe (kaynağı) olur.* Her kimsenin ki ihsânı (iyiliği) olmaya anun ihvânı kardeşi) olmaz, ya'ni ana kimse yâr ve yardımcısı olmaz. Ve hem insanın şerefi ve izzeti iyilik iledir. Nitekim Farsça şiirde denilmiş: *İnsanın şerefi, cömertlik, keremlik ve secdededir - Her kim bu ikisini yapmazsa onun vücudu olmaz.* **[48]** Ebü't-Tayyib adlı bir fâzıl dimiş, Eğer o mal ile bir maksadın yok ise kimin için mâlı ve dünyâyı taleb idersin, ya'nî mâlı niye kazanırsın. Dostun sevincini, düşmanın yaramazlığını murat et. Yani mal ile dostlarına iyilik ve düşmanlarına da kahret. Söyleyen kimse güzel söylemiş. Sâlsâlden yani insanoğlundan beklenen ve umulan iyi işlerdir. İnsanoğlu iyi işleri

dolayısı ile övülür kötü işleri dolası ile de kötülenir. [49] İnsanı dört şey yükseltir ve yüceltir ve makbul eyler. İlim, yumuşak huy, güzel hareket ve cömertlik. Bustî adlı fâzıl dimiş, Eğer bir pâdişâh hîbe sâhibi olmaz yani bahşîş vermez ise sen onu terket. Zirâ onun devleti gider, yanî devleti çok zamân olmaz kaybolur. O Bustî dimiş, B ir kimse ki mâl ile cömerdlik eder halkın tamamı ona meyleder. Mâl ise insânın şeytânıdır. Bir kimse ki hayrı reddeder, kimseye bir iyiliği olmaya, o kimsenn **[50]** kardeşleri ve dostları olmaz yani kimse ona yar olmaz. Bir kimsenin himmeti gayreti yüce olursa ümmetin gözünde büyür. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Allah'ın ve halkın yanında himmetinde yücelik olanın – Senin yanında da himmet ve itibarı olur.* Kimin himmeti yüce olsa kıymeti çok olur, yani herkesin kabulünü görür. Akıl sahiplerinden bazıları demiş ki, Padişah olan halkına dağ gibidir. Padişahın vakar sahibi ve yumuşak başlı olup kızgın olmaya, sabırlı ve güvenilir ola. **[51]** Bir kimsenin cezalandırılmasında acele etmeye. Eğer bir kimse hakkında yaramaz bir şey işittiği zaman onun hemen cezalandırmasın sabretsin. Böylc olmaz ise kimse ondan emin olmaz. Yani bir şey işittiği vakit hemen ceza vermeyc çalışırsa kimse ona güvenmez belki herkes nefret edcr. Bu sebeple halkın kalbi bozulur ve hakimiyetindeki her kes ondan nefret eder ve padişahdan ürkerlcr. Gerekli olan budur ki, babasının dostlarına sever onlar izzet ve ikramda bulunur. Zira sevgi ve düşmanlık ve kin miras kalır yani evlada geçer ve dostun **[52]** evladı dost düşmanın evladı düşman olur. Zira babasının dostları padişah ilc yaramaz bir kişinin arasını boş bırakmazlar yani padişaha kötü bir şey ulaştırmaktan korurlar. Babasının dostlarını sonrakilerin önüne koyarsa onların gönülleri kırılmaz ve hatırları kalmaz. Belki padişaha gerekli olan şey, (padişah olduktan sonra ortaya çıkan) dostlarla ve yeni (taze-genç-tecrübesiz-yeniyetme) asla oturup kalkmamaktır. Dediler ki, yeni dostlarla oturmak dinin bozguncusudur. Umulur ki eski dostlar **[53]** ve yaşlılar ile karışsın. Bu bölüm pâdişâhların devletlerine zarar ve noksân getirecek şeyleri açıklar: Pâdişâhın devletinin geriye gitmesinin belirtisi yani pâdişâhlığa zarar ve noksân getirib onun düşüşüne alamet yeni ve tecrübesizleri kendisine vezîr ve müsâhib edinmektir. İşin sonuçlarına bakmayıp, düşünüp itibar etmeyenleri vezir edinmektir. Yine devletin ve saltanatın düşüşüne bir alâmet budur ki, kendi dostlarını incitmeğe başlamaktır. Zirâ mutlakâ halka cefâ ve zulüm saltanatın düşüşünün sebeptir. Nerede kaldı ki dostlarına ola. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Zulüm yapmayan sultanda leke olmaz- Çobana da kurttan zarar gelmez- Zulüm yapanın padişahlığı olmaz.* **[54]** Başka bir alâmet budur ki ülkenin vcrgisi, padişahlığın masrafından eksik kalırsa, gücünden noksan gelirse yani dahili harcamalarına yetmemeye başlarsa. Başka bir alâmet budur ki, bir kimseyi kendiye yakınlığının veya uzaklığının ölçüsü görüşleri ve işi için olmayıp kendi arzuları olursa veya o kimsenin görevden alınması veya getirilmesi, reddedilmesi ve kabul edilmesi görüş ve işi sebebi ile değil kendi arzusu gereği ile yaparsa. Başka bir alâmet budur ki kendisine nasîhat eden âlimlere ihânet eyleye, yani ulemâyı küçük görüp aşağılamaya başlarsa. Denildi ki pâdişâhlığın tersine dönmesinin nişâru. **[55]** ülkede vebanın artması ve bayındırlığın azalmasıdır. Denilir ki üç şey padişahlığa yok olmayı getirir. Biri,

lezzetler ve arzular ile zevk ve safası pâdişâh aklını başından alır ve yapması gerekenleri yapamaz. İkincisi vezîrler biribirini kıskanır ve biribirine ters görüşler ortaya çıkar. Üçüncüsü asker düşman ile tokuşmakdan yüz çevirüb çekinir ve gazâ işinde itaat etmez biribirinin sözünü dinlemez. Saltanatın düşkünlüğünün en açık belirtisi şeri'atin **[56]** hükümleri (kanunun gereği) ile amel etmemektir ve şeri'at hükümlerini yerine getirip yürütmemek ve ondan taraf olmamaktır. Yine saltanatın düşkünlüğünün en yakın belirtisi askerin zulmetmesi ve bununla başa çıkılamaması ve kimsenin bu konuda gayret göstermemesidir. Böye olduğunda bir padişahın hakimiyeti zamanında bu gibi belirtiler ortaya çıktığında ne yapmak gerekir dersen: Eğer bu belirtilerden birisi padişahtan gelirse, yahut memleketinde ortaya çıkarsa vezirler ve ilim sahiplerine gereken **[57]** durumu padişaha bildirmeleridir. Padişah düşen nedir denilirse, padişahın bunları def eylemesi için ihmal etmeden gerekenleri yapması üzerine farz ve vâcib olur. Eğer ihmal ederse saltanata düşkünlük ve zarar yönelir, zarar hücum ettikten sonra bu tür belalardan, dert ve tasalardan kurtulmak daha zordur. Yani salatanatda düşkünlük belirtileri başladığında derhal kurtulmaya çalışılmalı yoksa sürekli ve şiddetli bir hal aldıktan sonra kurtulması daha güç olur. Ashâb-ı Rasûlullâh'dan İbn-i Abbas, Allah ondan razı olsun, hadîs rivâyet olunur ki, bu hadîs-i şerîfi isnâd ile rivâyet idüb buyurmuş, **[58]** "Hazret-i Peygamber buyurdu; namazın terk olunup şehvete tabi olmak kıyamet alâmetlerindendir. Yani müslümalar arasında beş vakit namaz terkolunup, halk arzu ve heveslerine tabi olursa kıyamet yakınlığının alametleridir. Yine padişahlar hainlik, vezirler ise haktan ayrılırlarsa o da kıyamet belirtisidir. Hazret-i Peygamber böyle buyurduğunda, Hazret-i Selmân yerinde sıçaradı ve dedi. Babam ve anam sana kurbân olsun yâ Rasûlallâh bu dediğin hâller elbette olacak mıdır? Buyurdu ki evet yâ Selmân bu hâller olsa **[59]** gerektir. Ol hâller vâki' oldukta mü'minler tuzun suda erimesi gibi erir. Değiştirmeye güç yetiremez. Yani buna gücü yetmediği için gam ve üzüntüden erir. Tekrâr Hazret-i Selmân hayret edip sordu. Bu da olacak mıdır? Peygamber buyurdu ki, evet ya Selman. O günlerde halkın hor ve düşkün görülenleri müminlerdir yani mümin olan kişiler onların arasında hor görülür. Aralarında korku ve sesiz olarak yürür. Eğer söylerse onu yerler, yani bu hâllerinden ötürü hak sözü söyler ise onu yok etmeye çalışırlar. Eğer bu bunu tınmayıp **[60]** sükût (sükût) ederse eleminden ölür. Ey Allah'ım sen bu alâmetleri azametli Osmanlı Devletinden kaldır, bu tür haller ve alâmetleri sen Osmanoğullarının şerefli zamanlarında verme. Senin sevgilin efendilerin efendisidir, onun hürmetine def eyle. Âmin. İhtiyaçlarımızı kabul eden Allah'ım dualarımızı kabul eyle. **İKİNCİ BÖLÜM:** Birbiriyle danışıp sorup öğrenmeye çalışmayı ve görüş ve tedbir almayı açıklar. Hak te'âlâ. Kur'ân-ı azîminde Rasûlüne hitâb edip dedi: Yâ Muhammed ashâb ile her işte müşâvere eyle.[88] Gizli değildir ki Hazret-i **[61]** Peygamber, işlerde ashâbının hepsinden daha iyi bilirdi. Allâh te'âlâ hazretleri bunu niçin böyle buyurdu, yanî müşâvere

[88] âl-i İmrân 3/159

(danışmayı) eylemeği emretti. Sünnet ve tarikât (yol-usul) olsun diye. Şimdi pâdişâha ve vezîrlerine gerekli olan hiç birinin kendi görüşünde diğerlerinden bağımsız olamaya. Umulur ki, hata yapmaktan sakınarak büyük işlerde âlimlerden, akıl sahiplerinden ve devletin diğer ileri gelenlerinden ve tecrübelilerden pek çok kimse ile istişare etsin. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Meşveretsizliği gidermek hüner ehline yakışır- Meşveret (esnasında) hüner sahiplerine söylenmiştir.* **[62]** Hazret-i Peygamber buyurdu ki, meşveret edene yardım olunmuştur. Hazret-i Ömer, demiş; bir kavim müşavere ederse ancak, işin en doğrusunu bulur. Hazret-i Süleyman peygamber, Allah'ın selamı üzerine olsun, oğluna hitap edip demiş: Ey benim oğulcuğum, bir işi görüş sahiplerine danışmadan sonuçlandırma. Zirâ eğer bir işi müşâvere ile işlesen üzülmezsin. Denildi ki, bir kimse evvelâ du'â edip, hayır istese (istihâre) sonra müşâvere eylese, o kimse sahip olacağı görüşte hata etmez. Hadîs-i Şerîf ile sâbit olan hayırlı istek (istihâre) budur ki Kitâb-ı Mesâbih'de Hazret-iCâbir radıya'llâhu anhdan rivâyet olundu: Hazret-i **[63]** Peygmaber, bütün işlerde bize istihareyi öğretirdi. Kur'ân'dan öğretir gibi buyururdu. Eğer sizden birinize bir mühim iş vâki' olsa iki rek'at namaz kılsın, andan sonra duâ edip desin ki; "Ey Allah'ım! İlminden dolayı senden hayır istiyorum. Gücün sebebiyle senden güç istiyorum. Senin büyük fazlından istiyorum. Sen güçlüsün ben isc güçsüzüm. Sen bilensin ben ise cahilim. Gaybları bilen sensin. Allah'ım bilen sensin." Bundan sonra isteğini bildirip; "Ey Allah'ım! Şüphesiz bu iş, işimin neticesi, geçimim ve dinim hususunda hayırdır. O hayrı benim için takdir et. Sonra o hayrı hakkımda mübarek eyle. Bu iş dinim maişetim ve akıbetim hakkında kötü ise benden uzak eyle ve hara çevir sonra beni razı eyle." Bu duadan anlaşılan budurr ki, Eğer bu iş o kimseye hayırlu ise Allâh te'âlâ hazretleri onu verir. Eğer **[64]** hayırlıdeğl ise onu yasaklar nasip etmez. Bir kimse düşünerek hareket etmeye gayret ederse Âlemlerin Rabbı'ından da istihâre (hayrı isteme) istesin. Ayrıca dostları ile de danışsın ki Allâhu ta'âlâ hazretleri o kimseye dilediğini versin. Hazret-i Hasan demiş ki, insanoğlu üç kısımdır. Biri bütün erdir. İkincisi yarım erdir. Üçüncüsü hiç erdir yani yok derecesindedir. Amâ birinci kısımdaki bütün adamlar görüş sahipleridir ve danışarak iş görürler. İkinci kısımdakiler de görüş sahibidirler fakat danışarak iş görmezler. Üç kısımdakiler ise insan derecesinde olmayıp danışarak **[65]** iş görmezler. Hazret-i Peygamber buyurdu; Danışmayı bırakanın işi rast gelmez, her işte danışmak gerekir. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Meşveretsiz iş yapma. Faydası çok az olur. Meşveretle yapılan her işin azim meydanında çok (faydasını) görürsün.* Denildi ki yalnız kendi düşüncesi ile hareket edenin görüşü olmaz. Kişilerin en akıllısı akıl sahipleri ile istişareden uzak durmaz. Onların en hızlısını bile kamçılar. Avratların (kadınların) en zâhidesi (dindâr) bile kocaya varmaktan geri durmaz. Hazret-i Ali, Allah ondan razı olsun, buyurmuş ki, **[66]** Danışmak ne güzel yardımlaşmaktır, bunun dışındaki ne çirkin davranıştır! Yani danışmadan iş görmek yamazdır. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Meşveret kapısı niçin kapalıdır- Eğer kapatırsan akıl çalışmaz. (Zira) Akıl sahipleri böyle söylemişler.* Ercanî adlı fâzıl demiş ki, Bir sıkıntı ile

karşılaştığında istişare et. Bir gün böyle bir şey olursa danışarak iş görenlerden isen danış. Zira göz kendisine yakın ve uzak olanı görebilir. Ama kendi kendisini göremez. Ancak ayna ile görebilir. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Kendi akıl ve bilginle gururlanma. Tedbir aynasını önüne koy.* **[67]** Hazret-i Ömer, Allah ondan razı olsun, Eğer içinden kılması zor bir iş ile karşılaşırsa, o zaman genç yiğitleri çağırırdı ve onlara danışırdı. Ayrıca derdi ki, idi ki yiğitlerin kalbleri tîzrekdir, tamâm yiğit olanların akılları keskin olur. Söylenir ki kocamış bir kimsenin görüşü gedik olmuş çakmak gibidir. Amâ tâze yiğidin görüşü bütün ve sağ çakmak gibidir, kolayca çakar, yani hemen hedefi bulur. Bundan dolayı bilindi ki, zamanımızın büyüklerinin, istişare gerektiğinde sadece kocamış kimseler ile danışıp diğerlerini terk etmesi yanlıştır. **[68]** Akıl sahipleri demişler ki, sırrını yalnız bir kişiye açıkla. Ama bin kişi ile danış. Filozof Hind demiş: Kuvvet ve asker ile erişilene görüş ile de erişilir yani kuvvet ve asker ile ne kadar iş görmek mümkün ise görüş ile de o kadarı belki daha da fazlası mümkündür. Nitekim Farsça şirde denmiş: *Tedbiri olan güçlü olur, -ki kılıç ve mızrağa güvenme-tekkeye, hazineye,mala ve askerer güvenme-içinden görüş ve tedbir iste.* Denildi ki sağlam olan görüş kuvvetli olan elden daha yeğ korur ve saklar. Sultan Mansur oğluna demiş. Ey oğul benden iki şey iste, yanî sana vasiyet **[69]** olsun. Evvelâ budur ki, asla düşünmeden söz söyleme ikinci olarak sonunu düşünmeden iş görme. Denilmiştir ki, akla yatkın bir görüş saykallanmış (parlatılmış, keskinleştirilmiş) bir kılçtan daha etkilidir. Sehl oğlu Fazl adlı vezîr demiş: Kılıç yaraladığını fikir kapatır. Ama fikrin yaraladığını kılıç kapatamaz. Akıl sahipleri demiş: Savaşta bir akıllı kimse bin atlıdan yeğdir. Zira bir atlı savaşçı nihayet on ya da yirmi kişiyi öldürebilir. Ama akıllı bir kişi olur ki bütün askeri öldürebilir. Nitekim Farsça şiirde denmiş: *Arkayı tutan bir asker, kılıçla dolaşan yüz askerden daha iyidir.* **[70]** Hazret-i Peygamber buyurdu ki, savaş hile ve aldatmadır. Yani savaşta hile yapmak ve aldatmak olabilir. Eğer galip gelemezsen hile yap. Akıl sahipleri demiş, iyi bildiğin bildiğin bir hileye kuvvet ve gücünden daha fazla güven. Ayrıca çekinme ve sakınmada şiddetinden daha ziyade sevin (güven). Tuzak ve hile şiddet ve kuvvete üstün gelir. Nitekim nazım şeklinde söylenmiş: Fikir ve tedbir bahadırların kahramanlığından önce gelir, yani düşünce ve tedbir birinci sırada kahramanlık ikinci sıradadır. Hazret-i Lokmân **[71]** oğluna demiş: Ey oğulcuğum işi tecrübe edenlerle danış (konuş), o kişinin sana söyleyeceği düşünce kendisine fazlasıyla bedel ödetmiştir. Sen ise bedava alıyorsun. Zira tecrübe eden o görüşe sahip olana kadar zahmet görmüştür. Hazret-i İskender demiş: Kıymetsiz kişilerden büyük görüş çıkarsa onu küçük görme. Yani hor görülen bir kimseden büyük bir fikir ve tedbir gelirse, yalnızca o kişinin horluğundan dolayı o büyük düşünceyi horlama ve terk etme. Zira iyi inci, onu çıkaran dalgıç kötü de olsa kötü olmaz. Buradan şu anlaşılır ki, şimdiki zamanın ileri gelenleri bazı fakir (düşkün) kimselerden ortaya çıkan doğru fikirleri **[72]** terk ettikleri yanlıştır. Zira hak söz (doğru söz) kimden gelirse gelsin kabul edilmelidir. Nitekim haberde bildirilmiş, Molla Fevrî, Allah ona rahmet etsin, demiş ki, Doğru sözü kimden gelirse gelsin kabul et ister katil (zalim) Haccâc olsun is-

terse katilin oğlu olsun. Bu bölüm tedbiri bozan şeylerin açıklamasına dairdir. Denildi ki tedbiri üç şey bozar. Biri tedbirde aşırılık ve çok kişinin karışması. İkincisi tedbire karışanların nefis ve garaz sebebiyle birbirini çekmemesidir. Üçüncüsü tedbir alması gereken bir işte tedbir sahibi olan kişinin olmaması, tedbirsizlerin olmasıdır. Tedbir sahibinin olması olamaması **[73]** diğer hazır olanlara karşı kin tutmasına sebep olur ve bütün tedbir bozulur. Hazret-i Ali, Allah ondan razı olsun, buyurmuş, cimri kimseleri istişarelerine katma, yani ona danışma. Seni üstünlüğünden uzaklaştırır ve iyilik yapmaktan döndürür ve seni fakirlikle korkutur. Ve yine korkak kimseyi danışmana dahil etme ve onunla istişare etme. Seni işinde zayıflatır ve kalbine zayıflık verir. Yine hırslı kimseleri de danışma işine getirme, sana aç gözlülüğü hoş gösterir ve seni buna sevkeder. Böyle yapanlar, bu üç şeyi bir araya getirip **[74]** toplamaz. Ancak Allah'a suizan toplar. Bu zikredilen güzel sözler göstermektedir ki, Görüş almak ve danışmak mühim işlerin tamamlayıcı esasıdır. Halbuki bu günlerde ihmâl edilir oldular. Özen ve gayret göremez oldular. Bu sebepten düzen bozuldu. Zillet ve zayıflık ortaya çıktı. Allâh te'âlâ hazretleri pâdişâhların, **[75]** ve vezirlerin kalplerini bundan döndürsün. Âlim ve akıl sahiplerinin en iyisine, yani Allah, sultanların kalplerini âlim ve bilgelerin doğru görüşlerine yöneltip, onları güzel görüşleri ile iş görmeye kalplerine ilham ettirsin. Yine Allah kendi rahmetiyle kalplerine yakınlık versin ve bütün işlerde doğrusuna ulaştırsın. **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:** Düşmanla savaşmanın, döğüşmenin ve bu işte silah kullanmanın ve askeri buna inandırmanın gerekli olduğunu açıklar. Allah Kur'ân-ı şerîfde buyurdu: Ey mü'min olanlar **[76]** düşmandan sakınınız ve silahlanınız.[89] Yine Kur'ân'da başka bir yerde buyurdu. Giyimlerini (zırhlarını) ve silahlarını alsınlar.[90] Bu korunacak şey (hazer) elbise ve cebe, zırh, cevşen ve tolga gibi aletlerdir ki gaziler cenkte onunla kendilerini korurlar. Ayrıca bu görüş ve tedbir ile de korunmayı içine alır. Gaziler ne ile cenk ederlerse bilinen silah odur. Şimdi bunların her birine yani hem zırhlara hem de silahlara sahip olmak ve kullanmak mühim bir farzdır. Cenkte her ikisinin de terk edilmesi uygun görülmemiştir. **[77]** Halbuki, şimdiki zamanda ikisinin birden terkoluduğu söylenmektedir. Korucu kıyafetlerin ve silahların kullanılmaması sebebiyle cenk zamanı kaçmalar çoğaldı. Nitekim Eğri seferinde o büyük savaş meydanında özellikle Rumeli'de ve Bosna'da, bozuklukların ortaya çıktığı tarihten beri dayanamayıp firar etmeye başladılar. Bunun sebebi askerlerin kendi yoklamalarına karşı ilgisizlikleridir. Halbuki askeri komutan emrindeki askerlerinin yoklamasını kendiliğinden yapması gerekir. Sayılarını görüp yani askeri **[78]** askerin sayısına göre silahlarını, cebc, cevşen, at, kılıç ve donanımına da bakmalıdır. Bu yoklama işinde kendisinden başkasına da güvenmemelidir. Nitekim kendi askerini kendisinin yoklaması önceki padişahları adeti idi. Bu hikâyedeki lâtife buna delâlet eder. Hazret-i İskender kendü nefsi ile askerin

[89] en-Nisâ 4/71
[90] en-Nisâ 4/102

yoklardı. Bir sipâhî bir aksak at üzerinde önüne geldi. Hazret-i İskender buyurdu ki asker hesâbından çıkarsınlar. O zaman o kimse güldü. Pâdişâh o kişinin güldüğünü **[79]** gördü. Dedi ki, seni ne güldürdü, halbuki ben seni askerlikten çıkardım. O kişi dedi ki, ey padişah! Hayret edip güldüm. Padişah dedi. Niye hayret ettin? O kişi dedi. Şuna hayret ederim ki, senin altında kaçmak aleti var, yani kaçacak atın var ve benim ise kaçmamı sağlayamayacak bir at var iken niye beni askerlikten düşürdün.Bunun üzerine padişah şaşırdı ve onu yerinde bıraktı. Bu sözün kendi nefsinde gerçek olduğunu görüp onu askerlikten düşürmedi. Hikâye, Amr b. Leys adlı adlı pâdişâh kendi askerini yoklardı. İşte, bir **[80]** sipâhî bir arık (zayıf) atın üzerinde yanından geçti. Pâdişâh dedi ki, Allâh hazretleri bunlara lanet etsin. Bunlar hazîneden mâl alırlar fakat avratlarının ardlarını semirtirler yani avratlarına sarf edip, atlarını beslemezler. O kişi dedi ki, eğer avratımın ardına nazar etsen Benüm atımın fercinden (ardından!) daha zayıf olduğunu görürdün. Pâdişâh güldü ve ona mâl ihsân etsinler diye buyurdu. Yine buyurdu ki al şu harçlığı, onunla hem atının hem avratının ardını semirt diye buyurdu. Bu iki lâtifeden bilindi ki, önceki padişahlar **[81]** kimseye güvenmeyip kendi askerlerini kendilerinin yoklamaları eski âdetleleri imiş. Sözün özü, askeri yoklamak ve askerin savaş araç ve gereçlerini araştırmak, ve donanımlarını sağlamak ve ondan sonra kullandırmak, bütün bunlar asıl savaş sırasında gerekli olanlardır. Şimdi özellikle bu çağ ve zamanda yoklama hususunda çok fazla gayret ve dikkat gerektir. Şöyle zannederiz ki, bu târihte küffâra karşı durmada gözlediğimiz kadarıyla bir acizlik vardır. Ancak bu önemli bu büyük iş ve bu **[82]** ulu farz terk olunup ihmâl olunmaktandır. Kendileriyle savaştığımız düşmanlarımız, her defasında yeni silahlar icat edip kullanmaya başlasalar bizi yenerler. Ama biz de onlar gibi silah edinip kullanmaya başlarsak Allah'ın yardımı ile onları (lanetlenmişleri) yeneriz. Zira İslâm dini kuvvet gerektirir. Ama şimdilerde düşmanlarımız çoğaldı ve silah olarak tüfek ve tuğ gibi türlü türlü. **[83]** silahlar icad edip çokça kullanmaya başladılar. Ama bizim askerimiz bu tür silahlara sahip olmakta ve kullanmakta ağır davranıyorlar. Hatta eski kullandıkları silahları kullanmakta bile ağır davranıyorlar. Bu sebeple cenge dayanamayıp firar etmeye başladılar. Allâh te'âlâ hazretleri onlara yardım edip hayra ulaştırsın. Hazret-i Lokmân buyurmış, Silah şiddet günü içindir. "Her gün yarak bir gün gerek. (Silahını her gün taşı bir gün gerekir.)" demişler. Yine Hazret-i Lokmân'dan rivayet edilir ki, korkularını yenemeyen zor ve korku gerektiren şeyleri elde edemez. **[84]** Umduklarına yetişmez, yani istediği ve arzu ettiği şeye ulaşamaz. Bundan sonra padişah gazileri cenk etmeye inandırmalıdır. Hazret-i Bârî te'âlâ Rasûlüne hitâb edip buyurmış, "Yâ Muhammed mü'minleri savaşmaya teşvik et."[91] Nasıl ki savaşmaya inandırmak vacip ise bunun gibi savaşırken de sabırlı olup bir yerde durmak vaciptir. Hak te'âlâ Kur'ân-ı Şerîf'te buyurmış:. Eğer sizden sabreden yüz kişi savaşırsa kâfirlerin ikiyüzüne üstün gelir, eğer sizden sa-

[91] el-Enfal 8/65

breden bin kişi kâfirlerin iki bin kişisine **[85]** üstün gelir.[92] Allâh hazretlerinün izn-i şerîfi ile... Allah te'âlâ hazretleri sabr edenler iledir.[93] Yani Allah'ın yardımı ve fırsat vermesi sabredenleredir. Nitekim bu büyük savaşta (Haçova)'da açıkça ortaya çıktı ve anlaşıldı ki düşman ile savaşırken, İslâm askerin büyük kısmının firar etmeye başlaması üzerine, Padişah Sultan Mehmed Han Gazi, olduğu yerde, Sedd-i İskender gibi, heybetli ve kararlı duruş sergilemesi sonucu, Allah'ın yardımı ile düşman bozuldu ve yenildi ki kıyamet gününe kadar insanlar arasında hikâye gibi anlatılır. Hakk subhânehu ve te'âlâ izzet ve saâdetini ve kuvvet ve kahramanlığını artırıp, her zaman mansûr ve muzaffer eylesin. **[86]** Hazret-i Peygamber buyurdu ki, düşman ile karşılaşmayı istemeyiniz ve dilemeyiniz ama Allah'tan emniyet ve sağlık dileyiniz. Ama eğer düşmanla karşılaşırsanız sabrediniz ve biliniz ki, cennet cenkte kılıçların gölgesi altındadır. Hazret-i Ali radiyallahu te'ala anhu buyurmış, sabır kurtulmanun atıdır. Yani sabır ile kurtuluşa ulaşılır. Mıknatıs dedikleri taş demiri kendiye çektiği gibi sabır dahi kurtuluşu kendiye çeker getirir. Denildi ki, demir giysiye sabrederek tâze ve yeni giysi nimetine ulaşırsın. Yani ancak şiddet ve sertliğe sabrederek kurtuluşa **[87]** erişir yeni elbisler içine zevk ve huzura kavuşursun. Beni Mühelleb demekle bilinen beylerden bazılarına soruldu. Ne ile yetindiniz de bu mertebeye geldiniz, yani hangi sebepler sizi zafere ulaştırdı? Dediler ki, bir saat sabır ile. Denildi ki, sabır merdiven basamakları gibidir. Kendiye çıkanı üzüntü ve tasadan kurtarmanın anahtarıdır ve kurtuluşa eriştirir. Türk beyleri ve ulusları demişler: Cenk eylemeğe çıkan kimsede bazı hayvânların huyları mevcut olmalıdır. Horozun bahâdırlığı gerektir, yani horoz gibi cenkden usanmaya ve arslanın yüreği gerektir ve hınzırın (domuz) hamlesi **[88]** ve hücûmu, tilkinin hîlesi ve aldaşması, yaraya köpek gibi sabretmesi ve turnann gözcülüğü yani gafil olmayıp yani turna gibi uyanık olması, kurdun yağması gerektir. Sözün özü budur ki, cenk eden gâzîlerde bu tür özellikler gerektir. Denildi ki, kurtuluş cenk sırasındaki gayrete bağlıdır. Ölüm ve yok oluş yüz çevirmededir. Denildi ki, yiğitlik ve kahramanlık dedikleri bir saat sabırdır. Eski padişahlardan Afrasiyâb demiş: Bahâdır olan kimse düşmanına bile sevgilidir. Korkak ve kadın gibi kalleş olanlar sevilmez ve hattâ anası **[89]** bile sevmez. Bu durum Rûmeli serhadlerinde özellikle Hırvat sınırlarında meşhûrdur. Kendileri ile savaştıkları kâfirlerden bazıları bizim gâzilerimizde bir yiğitlik görseler onu sever ve överler ve gâh olur ki yiğit olduğu için, ona bazı armağan gönderirler. Amâ eğer bir korkaklık (kadın gibi) hissedip duysalar onu kötüler ve yererler. Gâh olur ki korkak olduğı için avrat elbiselerinden gönderirler. Denildi ki, savaşan kişinin işini küçük görme, Zirâ eğer zafer kazanırsan kimse seni övmez ve âferin **[90]** demez. Ama ğer cenkden âcîz olursan özürünü kabul eden olmaz. Bundan sonra ser-asker (ordu komutanı) olanlara lâyık olan budur ki askerin bazılarını yine bazılarına ısmarlasın (emânet etsin). Arap gâzîlerinden

[92] el-Enfâl 8/66
[93] el-Enfâl 8/66

bazılar demiş ki, Hazret-i Ali'nin içinde olduğu askerlerden bir topluluğa denk gelmedik ki, Hazret-i Ali ba'zılarımızı yine bazılarımıza ısmarlamasın. Hazret-i Ebû Bekir, Allah ondan razı olsun, Halîd bin Velîd hazretlerine mektûp yazdı ve içinde dedi. O zaman mürtedd olan tâ'ife (ehl-i ridde) üzerine Hazret-i Hâlid'i gönderdi. Bilsen ki Allah (Cenâb-ı Rabbü'l-izzet, şeref ve büyüklüğün sahibi Rabb) tarafından seni gözetir gözcüler vardır, seni görürler ve gözetirler. **[91]** Eğer düşmanla karşılaşırsan ölümü şiddetle arzula yani ölmeyi seç tâ ki sana kurtuluş bağışlansın yani kurtuluşa eresin. Eski padişahlardan Sultân Reşîd, Abdülmelik b. Sâlih adlı ser-askerine vasıyet eyledi ve dedi ki, sen Allâh te'âlâ hazretlerinin kulları için pazarcı (tüccar) gibisin şimdi akıllı bir çalışan gibi ol. Eğer faydalı bulurlarsa ticaret yaparlar eğer fayda görmezlerse, sermâyeyi saklarlar ki mâla bir zarar gelmesin. Doyumluğa (zenginliğe, mal biriktirmeye) tâlib olma ki kurtuluşa eresin. Bundan sonra pâdişâh olana savaşa mecbur kalırsa kendi nefsiyle (bizzat kendisi) **[92]** savaşa katılmasın. Sancağının altında kararlı bir şekilde durup, silahlar ve adamlar ile etrafını kale gibi korumaya alıp ve üzerindeki elbiseleri ara sıra değiştirsin. Eğer düşmanını yener ve kendisine bağlarsa öncelikle düşman beylerini yine beyliklerinde koymasın. Zirâ eskiye bağlılık, düşmanlık ve kin kalplerinden çıkmaz. Elbette kalplerinde gizli düşmanlık kalır. Belki evlâdına bile intikâl ider. Nitekim geçtiğini ve böyle olduğunu gördük. Hicrî 1003 (1594-95) Boğdan ve Eflâk ve Erdel vilâyetinin beylerinden, lanetlenmişler (ol mel'ûnlar), Allâh te'âlâ onları **[93]** hor ve zelîl eylesün. Kalblerinde düşmanlığı ve eski durumalarına bağlılığı elli yıldan daha fazla sakladılar. Ondan sonra ne zaman ki müslüman beyleri gaflet içinde yakaladılar, fırsatı ganimet bildiler. İşlediklerini işlediler. (Yapacaklarını yaptılar.) Yani asi olup kendi vilayetlerine yakın İslâm şehirleri ve kasabalarından yirmi yedi tanesini yağmalayıp viran ettiler. Bundan sonra yaşadığım için (biliyorum ki) bunlara karşı gevşeklik ve ihmal gösterilirse, yine beyliklerine devam ederlerse yine eski alışkanlıklarına dönerler yani fırsat buldukça müslümanlara zarar verirler. Şimdi tedbirli olmak gerekir, doğrusu budur ki, İslâm memleketi olan Rumeli'de padişahların tahtı olan İstanbul ve Edirne **[94]** gibi şehirlere yakın yerlere kâfir vilâyetlerine kâfir beyler koymak (onları idareci olarak tutma) doğru bir görüş değildir. Ey bizim Rabbimiz kalblerimize sabretmeyi ve sana itaat etmeyi ve cenk mahallerinde adımlarımızı.[94] Ayrıca bizi kâfir kavmi üzerine galip et ve yardımına ulaştır.[95] **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:** Allah'tan yardım ve zaferin sebepleri.[96] Neredendir onu açıklar. Yine yenilgiye sebep olan şeyler nedir onu da açıklar. Allâh hazretleri bizi hezîmetden saklaya. Bu sebeblerden güvenilecek baş sebeb, İslâm askeri içinde en iyisi olup günahlardan sakınmaktır. **[95]** Kur'ân-ı şerîfde Hak te'âlâ buyurdu ki: Allâh te'âlâ inanlar ile beraberdir. Yine Allahu teâle buy-

[94] el-Bakara 2/250
[95] el-Bakara 2/250
[96] el-Bakara 2/250

urdu ki, Allah kötülükten sakınan ve iyi iş işleyenlerle beraberdir.[97] Yine buyurdu ki, kötülükten sakınmak için sabrederek ve ibadetlerin anası sayılan namazlarınızı kılarak yardım isteyiniz. Şek ve şübhe yoktur ki zafer Allâh te'âlânın yardımıyla olur. Bir kavmin üzerine Allah teâlâ hâzır ve nâzır ise ancak Allah'ın yardımını alır yoksa almaz. Şimdi pâdişâh ile vezîrlerlere gerekli olan işlerin en mühimi şudur: Asker halkına Allah'a karşı en iyi ve günahlardan korunan kul olmaya çalışmayı emrederler.[98] Kötülüklerden korunmak için **[96]** sabır, namâz ve duâyı emr eyleyeler. Yine asker halkını günah işlemekten ve isyândan yasaklayalar. Ayrıca kahvehâneler gibi bazı bid'atlere ve boş heveslere meyl etmekten yasaklayalar. Bu yasak güzel siyaset ve idare ile mümkün olur. Askerin iyilerine iltifat edilir, yaramazlarına bakmayub yüz çevirilirse bunu yasaklamak kolay olur. Zira komutanlar ve hakimler emri ve hükmü altındakilere iltifat edip ve saygı gösterirler, günakâr ve yaramazlarının yüzlerine bakmayıb yüz çeviririlerse, o zaman cümle yaramaz olanlar eyi ve sâlih olmağa heves ederler. Andan sonra yardım ve zafere sebep olan hayır duâdır. Yani âlimler, şeyhler ve zayıflar **[97]** ve fakirlerin hayır duaları ve bu dua sahibinin gönülden destekleridir. Himmet dedikleri, Allah'a canıgönülden yönelip istenilen iş için gamlanmaktır. Bilinen bir sözdür: Erlerin himmeti dağları yerinden koparır. Hazret-i Peygamber, Allah'ın selamı üzerine olsun, buyurdu: Allah te'âlânın olmasını dilediği işi hiç bir şey ortadan kaldırmaz. Ancak duâ ile yalvarıp yakarmak ile önlenir. iç nesne redd edemez. Ömrü hiç bir şey uzatmaz ancak sadaka ve iyilikte bulunmak uzatır. Dahi buyuruldu ki za'iflerinüz ile mansûr olursız. Yine buyuruldu ki, zayıf ve fakirlerinizin duâsıyla yardımlanırsınız. Bu sebeple bu duâ sahiplerine iltifat etmek gerekir. İyilikte bulunarak ihsân **[98]** ve hürmet ederek iltifat etmek gerekir. Böylece gönülleri açılır kalpleri doğruca size yönelir. Samimiyet ve dahi gökcek niyetler ile hayr du'âlar kalbleri size yöneltir. Bu şekildeki kalpler, iyi niyetler ve hayır dualarda bütün insanlara çok faydalar vardır. Ayrıca bu duâ sahiplerini incitecek şeylerden kaçınmak gerekir ki gönülleri darılıb kalpleri kırılmasın. Zirâ duâ sahiplerinin kalpleri kırılınca bütün halka zarar verir. Bu asırda, (içinde bulunduğumuz zamanda) halkın çoğunluğu içinde ise böyle bir durum (bunlara rağbet etme) görünmüyor. Ancak duâ sahiplerinden utanmak çekinmek gibi haller **[99]** görünüyor. Yine bu duâ sahiplerinin rahatsız edilip incitilmesi durumu görülüyor. Özellikle padişah kulu olanlar (devletin resmi görevlileri) âlimler, salihler ve duâ sahiplerine çok eziyet ve çile çektirip onları hor görüyorlar. Allah hazretleri onları bildiği gibi gerektiği gib ıslâh etsin. Buradan şu anlaşılıyor ki, bu sebepten çoğunun işleri rast gitmiyor. Bundan sonra dahi yardım ve zafere bir sebep de, pâdişâhın yardım etmeye niyet etmesidir. Galip gelirler ise onlara iyilik ve yardımı vaadeder ve ondan sonra sözünde durur. Ayrıca savaştan kaçtıklarında onları şiddetle cezalandıracağını bildirimesi ve bunda kararlı olmasıdır. **[100]**

[97] el-Bakara 2/194

[98] el-Bakara 2/45

Halbuki Rûmeli özellikle Bosna serhadlerinde cenkden kaçmalar olduğu yaygın ir söylentidir. İşte bunları önlemek için (yukarıda) anlatıklarımızı yerine getirmeye gayret etmek gerekir. Ancak eğer seraskerin görüşleri doğrultusunda bir sebebe bağlı olarak kaçanlar ise ayrıdır. Eski zamanlarda da görüş birliği içinde fırsat uygun değilse cenge girmezler çekilirlerdi. Nitekim denmiştir: Vaktinde ve zamânında kaçmak, vakti değil iken sabretmeden hayrılıdır. Hazret-i Amr bin As, Mu'âviye hazretlerinden sordu dedi ki, bazı zamânlarda senin cenk için gayretli görürüm, yiğitlik ve bahâdırlığına **[101]** veririm. Ayrıca bazı zamanlarda ise çekindiğini görür ve korkak olduğunu düşünürüm. Aslı nedir? dedi. Hazret-i Mu'âviye cevâbında dedi. Bana fırsat verildiği zaman bahâdırım. Ama fırsat verilmediği zaman korkağım. Bundan sonra kazanmanın üstün gelip yenmenin sebebi, askerin yalnız Allah'ın adının yüceltilmesi ve izzetleri için savaşmak niyetleridir. Yoksa mâl kazanmak için yahud bir makama ulaşmak için değil. Bu niyet üzere cenge niyet ederlerse galip gelip kazanmak için Allah yardım eder. Hazret-i Peygamber, Allah'ın selamı üzerine olsun, **[102]** buyurdu ki: Üç kimse vardır ki Hak te'âlâ hazretleri kendilerine yardım etmeyi layık görmüştür. Biri o kişidir ki, Allâh yolunda mücâhid ve gâzilerdir. İkincisi yalnız kendi nefsini kötülükten korumak maksadıyla evlenenler. Üçüncüsü ol kuldur ki ödemek niyetiyle kendisini sözleşme ile bağlasın. Yine mansûr ve muzaffer olmanın bir sebebi askerin devlet başkanına itaat edip boyun eğmeleridir. Aralarında kardeşlik ve sevgi üzere biribirlerine bağlanmalarıdır. Yine birbirine düşmanlıktan ve ayrı olmaktan sakınmalarıyla. Bu durum yani **[103]** asker arasındaki sevgi ve kardeşlik gâyet mühimdür. Halbuki bu asırda bu durum kaybolmuştur. Zira asker arasında ayrılık ve nifak yayıldı ve çoğaldı. Bu sevgi ve kardeşliği sağlamak gerekir. Bu açıklanan sebeplere asker uyarsa Yardımı çok olan Allâh te'âlâ hazretlerine boyun eğip çok şükretmek gerekir. Doğru yola kılavuzlayan Resûlü'nün mucizelerine güvenmek lâzımdır yani asker arasında bu sebeplere uyulursa Allâh **[104]** te'âlâ hazretlerine güvenip peygamberin mucizlerine inanıp sarılmak gerekir. Allah'ın yardımı ile o asker asla yenilmez daima galip ve muzaffer olurlar. Ama şu sebepler askerin yenilmesine sebep olurlar ve kâfirleri kendi üzerine çeker. O sebeplerin başı şimdiye değin açıkladığımız hususlarla iş görmekte gönülsüz ve ağır davranmalarıdır. Kâfirlerün musallat olmalarını ve yenilip dağılmayı gerektiren asıl sebeb zulüm ve isyândır. Askerler halka zulüm, düşmanlık ve isyâna başlasalar hemen mağlûp olup hezimete uğramaya başlarlar. **[105]** Zîrâ Allâh te'âlâ hazretleri bazı peygamberlerine vahy ile bildirip buyurmuş ki: Eğer beni bilen kulum bana âsî olsa, ben onun üzerine beni bilmeyen kullarımı musallat eder gönderirim. Yine Hazret-i Peygamber buyurdu ki: Zulm ile zafer olmaz. Bunun manası akıl yol gösterir demektir. Zîrâ büyük günâh inkâr edici bir iş işlemekve zulmeylemek dinde hâinliktir. Hâin olan kimse ise korkak kadın gibi olur. Korkaklar ise yenilgiden kurtulamaz Halbuki Rûmeli'de diyârında zulüm peydâ oldu. Üç yıldan beri yani H. 1004 (1095-96) tarihinden **[106]** önceki üç yıldan beri İslâm askeri arasında zulüm ve düşmanlık ortaya çıktı. Asker halkından çoğu beldelerde ve köylerde eşkiya oldular ve kötülükleri artırdılar. Müslümân mallarını yağmalayıp,

kadınlarına ve çocuklarına, genç kadınlara saldırmaya, halkın rızkını elinden almaya, fakir ve zayıfları huzursuz etmeye başlayanlar hep bu padişah kulu olan askerlerdir. İşte bundan dolayı Hak te'âlâ düşmanları musallat etti. Rumeli serhadlerinde düşman hücûmunu artırmaya **[107]** başladı. Ayrıca pek çok kaleleri aldılar ve ibretlik iş yaptılar. Ettiklerini ettiler ama Allah'a şükürler olsun onun yardımı ile yanlarında kalmayıb pâdişâh-ı sâhib-kırân[99] (büyüklüğü müjdelenmiş) Sultân Gâzî Mehmed Han hazretlerinin büyük yardımı ve sağlam destekleri ile büyük savaşta cezalarını buldular. Allah'tan dilenip istenir ki, bundan sonra da bu gibilerden fazlası ile intikam alınsın ki İslâm askeri arasında zulüm ve düşmanlık olmasın. Bu durum, askerin vaziflerinin ve zahirelerinin (maaş ve ihtiyaçlarının) vaktinde ödenmemesi kusuru sebebiyle ortaya çıktı. Yaşadığımda gördüm ki bu karışıklıkta olanların çoğu **[108]** helâl haram demeyip mal biriktirmek hırsından oldu. Allah padişahların ve vezirlerin kalplerini bu tür durumlarından haberdâr edip uyandırsın. Allâh te'âlâ hazretleri ulu ve yüce herşeye gücü yeten bir pâdişâhdır. Bütün pâdişâhların ve vezîrlerin ve sâir halkın kalplerinin tasarrufu onun gücü elindedir. Bundan sonra yine bozgunluğa sebep olan şey fırsat gözetmeyip vakitsiz olarak savaşa girmektir. Yine bozgunluğa bir sebep de gururdur. Düşmanı az ve hor görmektir. Bu durumda Hemân gaflet ve **[109]** dalâlete (sapkınlığa) düşüren şeylerden Allâh te'âlâ hazretlerine tevbe edip sığınmak gerekir. İşin sonun hesap etmede ihmâle düşmekten sakınmak gerekir. Ey bütün kuvvet ve halleri dönderici ve tasarruf edici Allâh, Sen bizim hâlimizi en iyi şekle dönder ve iyi hâl üzere olmağı nasip et. **SONUÇ (Hatime: Kitabın sonuç bölümü):** Barış ve anlaşmanın mühim işlerden olduğunu açıklar. Kur'ân-ı şerîfde Hak te'âlâ buyurdı ki: Bütün düşmanlıklarda barış hayırlıdır. Denildi ki her türlü savaş (cenk, cidal, savaş, kıtâl) zordur ve acıdır. Barış ise güven içinde olmak ve şadlıktır. Akıllı padişahlardan Keyhüsrev demiş: Hatâların en büyüğü barış ve amân isteyen kimse ile savaşmaktır. Yani bir taraf barış murad **[110]** etse ve aman dilese onlarla savaş gâyet yanlıştır. Akıllı pâdişâhlardan Ardeşîr demiş: Ben isyân eden kimse için kılıç kullanmam, yani üzerlerine kılıç ile gitmem. Bir yerde asâ yeteceği, def edeceği bir iş için kimseye kılıç çekmem. Yine düşmana ve mert soğuğa(!) yönelmem. Eğer düşmanlığı çözebilecek etkili, akıllı bir söz var ise bu durumda silah ve savaşa girmem. Denildi ki sulh ecellerinin bekâsıdır (ömrün devamlılığıdır), malların koruyucusudur. Yani barış ile mal korunur ömür kalır. Kur'ân-ı şerîf'te Hak teâlâ buyurmuş ki: **[111]** Kıyamet gününde ahdi bozan sorumludur.[100] Yani ahdi bozmak uygun görülmemiştir. Bozan kimse sorumlu olur ve cezaya uğrar. İşte bu sebepten ahde (anlaşmaya) uymak önemli işlerden kabul

[99] Tarihî anlayışa göre; Zuhal (Satürn) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızları yirmi yılda bir kez karşılaşır "kıran" olurlar. Bu kıranın etkisiyle rüzgâr ters eser, yeryüzünde fitne ve kargaşa çıkar. On iki burç ise iki yüz kırk yılda bir kez kıran olur. O zaman bir kişi "sahip-kıran" olarak yeryüzüne hâkim olur. Nereye gitse zafer kazanır. Eski devletlerin sonu gelir, dünyada yeni bir dönem açılır.

100 el-Isra 17/34

edilmiştir. Nitekim Farsça şiirde denilmiş: *Devrin gamını çekmek (takdir-i) ilahidir. Devrin gamına tutulmak istemiyorsan çalış.* Anlaşmayı bozmanın dünyaya dahi zararı vardır. Nitekim hadîs-i şerîfte anlatılmış ve bildirilmiştir ki, beş şey var ki karşılığında da beş şey olur. Biri budur ki, bir kavim anlaşmayı bozarsa (sözünü tutmazsa) Allâh te'âlâ hazretleri düşmanlarını onların üzerine gönderir ve musallat eder ve ikinci budur ki, bir kavim Hak te'âlâ'nın indirdiği hükmün aksine hareket eder o kavim arasında fakirlik ortaya çıkar. **[112]** Üçüncü budur ki, bir kavim arasında zinâ ve fuhuş çıkarsa onların arasında ölüm peydâ olur, yani vebâ çıkar, dördüncü budur ki bir kavim tartılarını eksik tartı ile yaparlar orada ot ve ekin bitmez ve kıtlık yılları ile cezalandırılırlar yani kıtlık ve pahalılık olur, beşinci budur ki bir kavim zekâtların vermez ise yağmur bereketi kalkar. Bu söylenilen beş şey ile kitabın sonuna geldik. Allâh teâlâ hazretleri bütün işlerin en doğrusunu bilir. Bu miktarda, yani bu kitapta açıklanan hikmet ve marifet sözleri **[113]** miktarınca tam manasıyla düşünenlere yeter. Yani akıl sahibi, bilge ve gerçeği görenler için bu kitaptaki hikmet sözleri yeter. Ayrıntılı ve uzun yazılmış kitapları incelemeye ihtiyâç yoktur. Sözün ise nihâyeti (sonu) olmaz. Gereğince söylense söz tükenmez. Bundan sonra duâ edib deriz ki, ey kendisinden istediğimiz bütün hallerin bilicisi ve haberi olan Allâh! Senden gamlardan ve üzüntülerden kurtuluş ve sığınma istiyoruz. Bizi bütün güçlüklerden kurtar ve bize iyilik ihsan eyle. Kullarına acı bizi zahmet ve zilletten kurtar. Ey bizim Rabbimiz günâhlarımızı affet ve ört. [101] Yine işlerimiz de **[114]** haddimizi aşarasak biz affet.[102] Yine savaş zamanı savaş yerinde sen bize sabır ve ve bizlerin ayaklarını kaydırma.[103] Kâfir kavimlere karşı bize yardım eyle. [104] Yâ Allâh, müslümânların askerlerine yardım ve fırsat ver. Yâ Râb seni birleyici ve birliğine inanmış askere yardım eyle. Hâcc-ı şerîf seferinde olanlara, gâzilere, dahi senin yolunda cihâd edenlere ve diğer misâfirlere selâmet ve sıhhat ver. Yine senin Rasûlün Muhammed hazretlerine dahi cemi'âl ve ashabı üzere salât ve selam eyle. Hakîkatde hamd ve şükür, âlemleri terbiye ve ıslâh eyleyen Allâh te'âlâ hazretlerine mahsusdur. **[115]** Bütün herşeyi hakkıyla bilen Allâh te'âlâ hazretlerinin yardımı ile yazıp tasnif ettiğim herşeyin başı sonu ortaya çıktı. H. Zilhicce 1004'te (Temmuz-Ağustos 1596) Eğri Kalesi Seferi'nden geldikten sonra bu güzel tercüme, yorum ve anlatımların temize çekilip yazılması Akhisar kalesinde H. 1005. senenin Recep ayında (Şubat-Mart 1597) oldu. Hak subhânehu ve te'âlâ hazretleri bütün devlet büyüklerine bunların manasıyla iş görmeyi ve bereketli eserlerini bütün İslâm ülkelerine yaymayı nasip etsin. Umulur ki, gören gözler için sahabelerin yardımı ve hikmet sahipleri için nazlı bir lütuf ile mülahaze edilmiş kabul edilirse içindeki yanlışlıkların ayıklanıp düzeltmelerin ilave edilerek yazılması kerem ve lütuf

[101] Al-i İmrân 3/146
[102] Al-i İmrân 3/146
[103] el-Bakara 2/250
[104] el-Bakara 2/250

[116] buyurmaları ricâ olunur. İhsanın sahibi olan Allah'ın yardımıyla kitap tamamlandı.

BİBLİYOGRAFYA

ACAR, Hayrullah, *İbrahim b. Muhammed Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme,* Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1-3-6. ciltler Fey Vakfı, 7-9. Ciltler Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990-1991-1996.

AKSÜT, Kemal, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1939.

ALİ B. MECDUDDİN EŞ-ŞAHRÛDÎ, *"Musannifek" Tuhfetü'l-Vuzerâ İnceleme-Metin* (Süleymaniye, Ayasofya 2855), nşr. Mustafa Çiçekler, Harvard Üniversitesi The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2004.

ALTAY, Ahmed, *Düstûrü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik (Metin ve Değerlendirme),* Selçuk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Konya,2008.

ARİSTO, *Politika*, (Terc.)İstanbul, 2007, Dergâh yayınları.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Terc. Coşkun Üçok), Ankara, 2000, KTB.

BEYDABA, *Kelile ve Dimne*, (Çev.Hayreddin Karaman ve Bekir Topaloğlu), İstanbul, 1990.

BEYDABA, *Kelile ve Dimne*, (Çev.Hayreddin Karaman ve Bekir Topaloğlu), İstanbul, 1990.

BEYDEBA, *Kelile ve Dimne*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1945, Maarif Matbaası.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye*, İstanbul, 1332.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi* (Giriş Kısmı), İstanbul, 1972.

DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Derleyen ve Çeviren Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara, 1969, TTK.

DEMİR, Mustafa, Gelibolu Mustafa Ali'nin Fusuli Hall-ü' Akd ve Usul-i Harc-ü Nakd Adlı Eseri: Edisyon Kritik ve Tahlil, Dokuzeylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992.

DEMİROĞLU, Ayla, "Anadolu Selçukluları Devrine Ait Bir Siyasetnâme", *İÜEFTED*, 12 (1981-82), s.621-626.

EBU MANSUR SEÂLİBÎ, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk)* , (Çev. Said Aykut), İstanbul, 1997.

EFLATUN (Platon), *Devlet*, (Terc. ErsinUysal),İstanbul, 2005, Dergâh yayınları.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2000, Boğaziçi yay.

FÂRÂBÎ, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, (Çev. Ahmet Arslan), Ankara, 1997.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Asaf-name (Devlet Adamına Öğütler)*, Ankara 1977,Yurdocağı Yayınları.

FLEİSCHER, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı,* (Çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

FODOR, Pal, "Bir Nasihatname Olarak Kavanini Yeniçeriyan", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 23-28 Eylül 1985, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, İstanbul 1986, s. 217-224.

GAZALİ, E. Et-Tibru'l-Mesbuk fi Nasihati'l Muluk (Devlet Başkanlarına Öğütler). İstanbul, 1969, Sinan yayınları.

GAZALİ, İmam Gazali, *Yöneticilere Altın Öğütler*, (Hüseyin Okur), İstanbul, 2005, Semerkand yay.

GAZALİ, Muhammed b. Muhammed el Gazali, *Nasayihü'l-Mülük*, (Haz. Turgut Tok), İstanbul, 2009.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "XVII.Asırda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi", *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, 1957, s. 197-218.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Nasihatü's-Selatin", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 20 (1986).

GÜLER-KESKİN, Birgül Ayman, Nuray E. , *Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak. Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunları*, Ankara, 2007,Nobel Yayınevi.

İBN TEYMİYYE, es-Siyasetü'ş-Şer'iye Fî Islahi'r-Râi ve'l-Raiye, (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1999.

İNALCIK, Halil, "Kutadgu Bilig'te Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *R. Rahmeti Arat İçin TKAE*, Ankara, 1966.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Hasan Kâfî el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem fî Nizâm'l-Âlem", *İÜEF Tarih Dergisi*, 10-11 (1979-80), s.239-278.

İSEN, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa Âli*, Ankara 1988, KTB.

KARAL, Enver Ziyal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Gönderdiği Siyasetnâme", *Belleten*, Cilt 4, Sayı 21, s. 37-38.

KASIM b. Seydî el-Hâfız Ankarî, *Enisü'l-Celis*, (Yay. Azmi Bilgin), İstanbul 2008, İÜ Edebiyat Fakültesi yayınları.

KATİP ÇELEBİ, *Desturü'l-amel li-islahü'l-halel (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar)*, (Haz. Ali Can), Ankara 1982, KTB.

KEYKAVUS, *Kâbusname*, (Hazırlayan ve sadeleştiren Atilla Özkırımlı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

KEYKAVUS, *Kabusname*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

KINALIZADE ALİ EFENDİ, *Ḍevlet ve Aile Ahlakı*, İstanbul, 2010.

KOÇİ BEY, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Ẓuhuri Danışman), Ankara 1995, MEB.

KOÇİ BEY, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1994.

LEVEND, Agah Sırrı, "Siyasetnâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1962), s.167- 194.

LÜTFİ PAŞA, *Âsafnâme*, Ankara 1982, (Haz. Ahmet Uğur), KTB.

MARZUBAN BİN RÜSTEM, *Marẓubanname Acem Hikâyeleri*, (Çev. Orhan Sarıkaya), İstanbul, 1998.

MAVERDİ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye: İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku*, (Trc. Ali Şafak), İstanbul, 1976.

MEHMED ḤALİFE, *Tarih-i Gılmani 1075/1665*, (Haz. Kamil Su), Ankara 1986, KTB.

MECDÎ MEHMED EFENDİ, Hadâikü'ş-Şekâik, Şekâik-i Nu'mâniyye ve Zeyil leri, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay, İstanbul 1989.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, II.

NİZAM'ÜL MÜLK, Siyasetname (Trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987.

NİZMÜL-MÜLK, *Siyasetnâme*, (Haz. M. A. Köymen), Ankara, 1985.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1994, TDK.

OSMAN RASİH, *Büzürc(g)mihr'den: Mükâlemat-I Edebiye (Zafernâme Tercümesi)*, İstanbul 1290 (1873) Şeyh Yahya Efendi Matbaası.

ÖZ, Mehmet, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, 1997.

SARIBIYIK, Mustafa, Hasan Kâfî Akhisârî'nin "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem" Adlı Eseri Üzerine Bir Tetkik, Selçuk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1989.

SULTAN MURAT HAN, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, İstanbul ty. Tercüman 1001 Temel Eser 88.

ŞABANOVİÇ, Hazım, "Hasan Kafi Pruscak", *Prilozi za Orijentalnu Filologiji*, XIV-XV, Saraybosna 1969, s. 5-31.

ŞEN, Adil, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, Ankara, 1995.

TURSUN BEY, *Fatih'in Tarihi (Tarih-i Ebu'l Feth)*, Hazırlayan: Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001. Temel Eser, İstanbul, ty.

TURSUN BEY, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (Çev. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977.

UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Kayseri, 1987.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1966.

ÜNVER, İsmail, *Ahmedi İskendername İnceleme-Tıpkıbasım*, TDK, Ankara 1982.

YAVUZ, Kemal, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig, I, Metin*, İstanbul, 1977; *Kutadgu Bilig, II.Tercüme*, (Trc. Reşit Rahmeti Arat, Ankara, 1959, *Kutadgu Bilig, İndeks*, (Haz. K. Eraslan-O. Sertkaya-N. Yüce, İstanbul, 1979.

YÜCEL, Abubekir S., *Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd (Gelibolulu Mustafa Âlî)*, Erciyes Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1990.

YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitab-i Müstetab - Kitabu Mesalihi'l-Müslimîn ve Menafi'i'l- Müminin - Hırzü'l – Mülûk*, TTK, Ankara, 1988,

METİN
TIPKIBASIM VE TRANSKRİPSİYON

یا فتاح

همداول ناصر و فهاره که ابتدی منصور

عسکرینی ظفر زهبر و کفری مقهور

هم صلاتیله سلام اوله رسول الثقلین

کایلدی معجزه عالیه سن انك ظهور

دخی اصحابنه وآل کرامنه آنلك

کاولدی انلرایله بنیاشرف مسطور

اذا یعقد شول زمانده که پادشاه ظل الله

وشهنشاه عالمپناه سلطان سلاطین روم

وعرب وعجم زیفا قانه موافق ملوك رقاب

امم قالع قلاع کفره انکروس قاطع نزاع

فجره

(1-b)

Yâ Fettâh

Hamd ol Nâsır u Kahhâra ki itdi mansûr

Asker-i dîn-i zafer-rehber ve küfri makhûr

Hem salâtiyle selâm ola Rasûlüllah'a

Ki eyledi mu'cize-i âliyesi anda zuhûr

Dahi ashâbına ve âl-i kirâmına anın

Ki oldı anlar ile bünyân-ı şeri'at ma'mûr

Ammâ ba'd: şol zamân ki pâdişâh-ı zıllullah

ve şehinşâh- âlem-penâh, sultân-ı selâtîn-i Rûm

ve Arab ve Acem ve hâkân-ı havâkîn-i mülûk-i rikâb-ı

Ümem, kâli'-i kıla'-ı kefere-i Engürüs, kâtı'-ı nizâ'-ı

فخرة اردل و رؤس خلاصة سلاطين آل عثمانه

وعمامة اساطين زمين وزمان فريدة دود

عثمانيانه ابوالفتح الثانى سلطانه غازى محمد

خانه ابن سلطانه مراد خانه ابن سلطانه سليم

خانه ابن سلطانه سليمانه خانك بيت صنمكز

كيم انى مدح ايده بيلور تقرير ايم بلكه وصفى

ايله مدح اولنمز تحرير م خلد الله خلافته

ابد سلطنته انى انقضاء الزمانه وانشاء الدوران

مرفون عزت وسعادت ايله وشوكت وشجاعت

ايله قلعة اكرى سفرينه عزيمت بيورديلر

بودعاء خيرلرنه مجد وساعى اولانه داعيلرى

دائمى مخصا عبادت غزاده بلكه عاده بولنمه

نبتى ايله سقز بوى ايله واروب اول فتح

مبين ونصرت دين ده وقوع بولان وقعة كبرى

ومعركة عظمى ده اول مبارك غزاده اول

(2-b)

fecere-i Erdel ve Rus, hulâsa-i selâtîn-i Al-i Osmân,

ve 'âmme-i esâtîn-i zemîn ü zemân, ferîd-i devr-i

Osmaniyân, Ebu'l-fethi's- sânî, Sultan gâzî Mehmed

Hân ibn Sultân Murâd Hân ibn Sultân Selîm

Hân ibn Sultân Süleymân Hân, Beyt: Sanmanuz

kim anı medh idebilür takrîrim Belki vasfı

ile medh alınıser tahrîrim. **Halledellâhu hilâfetehu**

ebbede saltanatehu ilâ inkızâ'i'z-zamân ve intihâ'i'd-devrân[105]

hazretleri izzet ve sa'âdet ile ve şevket ve şecâ'at

ile kal'e-i Eğri seferine azîmet buyurdılar.

Bu, du'â-yı hayırlarında mücidd ü sâ'i olan dâ'îleri

dahi mahzâ ibâdet-i gazâda, belki vegâda bulunmak

niyyeti ile sefer-i mezbûra bile varub, ol feth-i

mübîn ve nusrat-i dînde ve ol vak'a-i kübrâ

ve ma'reke-i uzmâda, ol mübarek gazâda, ol

[105] Allah onun hilâfetini dâim, saltanâtını ebedi kılsın; zamanın tükenmesi ve devirlerin kadar.

جنك ونهاده خالك آلود اولوب وعاده بله
بولندم الحمدلله حمداً كثيراً بوندن اقدم
اقحصاده زاويه عزلتده منزوى وكوشه
وحدتده منطوى ايكن نظام عالمه متعلق برسالهٔ
لطيفه ومجلهٔ شريفه تاليف وترتيب وتصنيف
ايتمكم بوسفه مبارزه وبيموده همعنان
وهمركاب هما يونه اولاده اعلام علما ونظام اركان
دولت واعيانه وزراى كرام ديواده عرضاً تعهد و
التماس اولندقده جمله سى قبول وپسند ايدوب
تحسين بليغ واعمالده يد ريغ بيورمغله لسان
تركى ايله ترجمه وشرح اولنوب حصه اولمسى
اولى ايدوكنه راى واشارت بيورلمغيله بعونه
الله الملك المتعال لسانه تركى ايله شرح وبيانه
وايضاح وعيانه ايدوب غايتده واضح ولسان
اولاده تعبير ايله تقرير وتحرير ايلدم كه اعيانه آصحاب

(3-b)

ceng -i vegâda hâk âlûd olub du'âda bile

bulundum. **Elhamdulillahi hamden kesiren kesira**[106]. Bundan akdem

Akhisâr'da zâviye-i uzletde münzevî ve kûşe-i

vahdetde muntavî iken nizâm-ı âleme müte'allık bir risâle-i

latîfe ve mecelle-i şerîfe te'lif ve tertîb ve tasnîf

itmişdim. Bu sefer-i mübârek ü meymûnda hem-inân

ve hem-rikâb-ı hümâyûn olan â'lâm-ı ulemâ'-i nizâm ve erkân-ı

devlet ve a'yân ve vüzerâ'-i kirâm-ı dîvân hazarâtına arz u

iş'âr olundukda cümlesi kabûl ve pesend idüb,

tahsîn-i belîğ ve ihsân-ı bî-dirîğ buyurmağla, lisân-ı

Türkî ile tercüme ve şerh olunub arz olunması

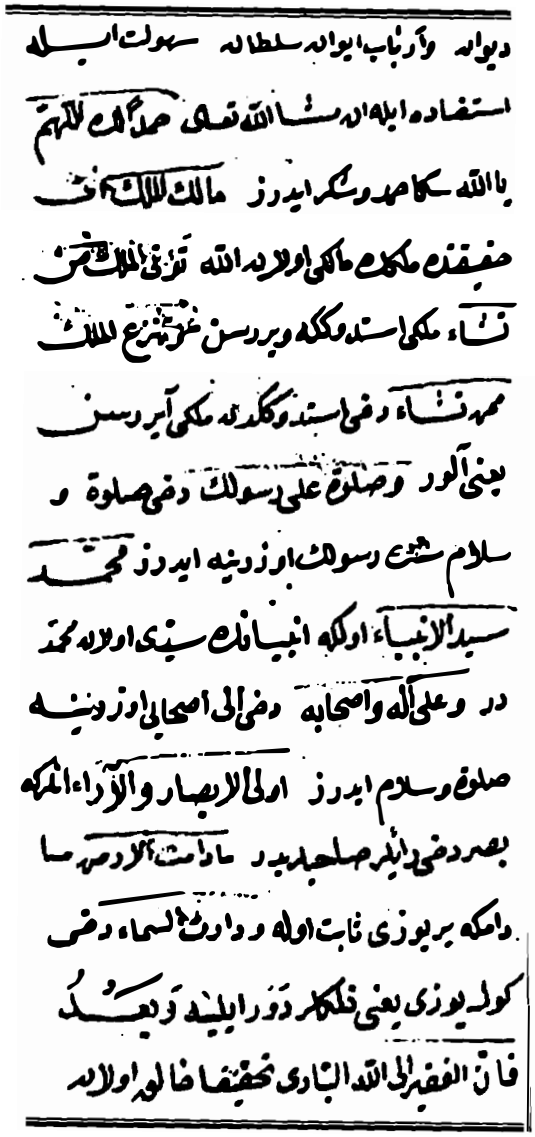
evlâ idüğine re'y ü işâret buyurmağın, **bi-avni'l-**

lahi'l-meliki'l-mennân[107], lisân-ı Türkî ile şerh u beyân

ve îzâh u ayân idüb, gâyetde vâzıh u âsân

olan ta'bîr ile takrîr ü tahrîr eyledim ki a'yân-ı ashâb-ı

[106] Allah'a çok çok hamdolsun ...
[107] Mülk ve ihsanın sahibi olan (Allah)'ın yardımı ile...

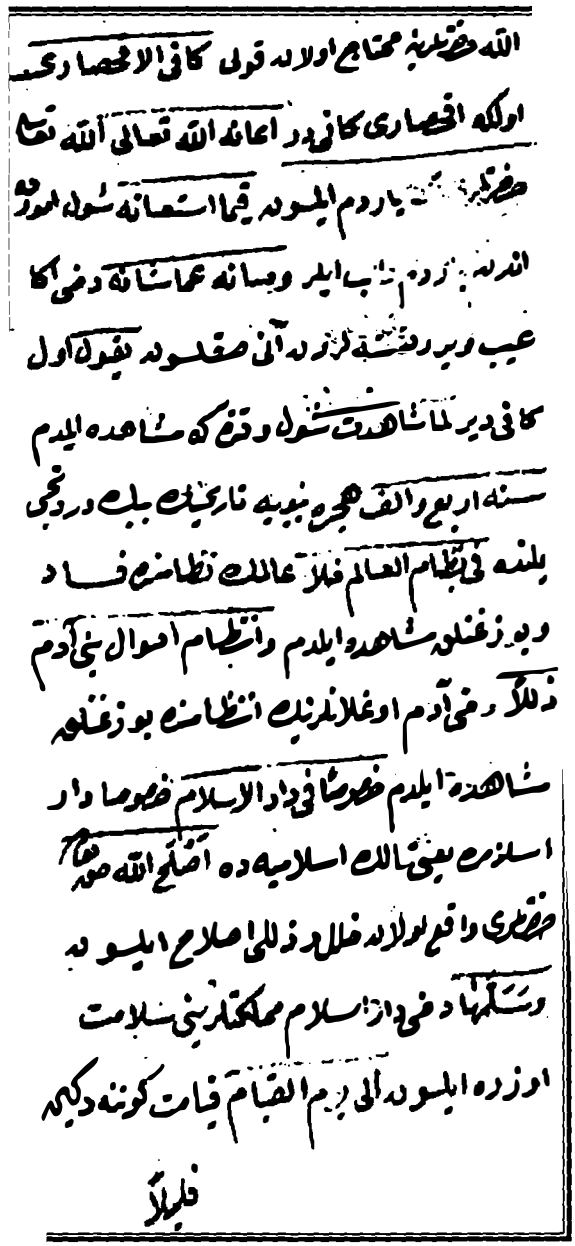


دیوانه وأرباب ایوانه سلطانه سهولت ایله
استفاده ایله انه شاء الله تعالی حمد گاه للهم
یا الله سکا حمد وشکر ایدرز مالك الملك انت
حضقده ملکك ملکی اولدیغنه تؤتی الملك من
تشاء ملکی استدوکگه ویردیغن غزمنزع الملك
ممن تشاء دخی استدوکگه ملکی آیردیغن
یعنی آلور وصلوة علی رسولك دخی صلوة و
سلام شفیع رسولك اوزرینه ایدرز محمد
سید الانبیاء اولکه انبیانك سیدی اولدیغنه محمد
در وعلی آله واصحابه دخی الی اصحابی اوزرینه
صلوة وسلام ایدرز اولی الابصار والآراء انکه
بصر دخی ایله صاحب دیدر مادامت الارض سما
دامکه بریوزی ثابت اولدیغنه دوارت السماء دخی
کولیوزی یعنی فلکلر دوراییله ویعد
فان الفقیر الی الله الباری تحقیقا قالوه اولدیغنه

(4-b)

divân ve erbâb-ı eyvân-ı sultân suhûlet ile istifâde ile, **inşaellahu te'âlâ hamden leke allahumme,** Yâ Allah sana hamd ve şükr ederiz. **Maliku'l-mülk**. Ey hakikâtde mülkün maliki olan Allah, tu'tî'l-mülk menteşâ,[108] mülkü istedüğine virirsin **ve tenzi'ü'l-mülk mimmenteşâ**, dahi istedüğinden mülkü ayırırsın, ya'nî alur. **Ve salâtü alâ rasûlike**, dahi salât ve selâm senün Rasûl'ün üzerine iderüz. **Muhammedün seyyidu'l -enbiyâ**. Ol ki enbiyânın seyyidi olan Muhammed' dir **ve alâ âlihi ve ashabihi**, dahi âli, ashâbı üzerine salât ü selâm iderüz. **Ve ulu'l-ebsâr ve'l-ârâ**. Anlar ki basar, dahi re'yler sâhibleridir. **Mâdâmeti'l-arz** mâdâme ki yeryüzi sâbit ola ve **darettü's-semâ**, dahi gökyüzi ya'nî felekler devr eyleye. **Ve ba'du feinnel fakire ilallahi'l-bâri tahkîken**. Hâlık olan

[108] Al-i İmrân 3/26



(5-b)

Allâh hazretlerine muhtâc olan kulı **Kâfîü'l-Akhisârî,**

ol ki Akhisâri Kâfî'dür, **E'ânehullahu te'âlâ**. Allâh te'âlâ

hazretleri ana yardım eylesin. Fimâ iste'ânehu. Şol umûrda

andan yardım taleb eyler. **Ve sânehu 'ammâ şanehu**. Dahi ana

ayb virür nesnelerden anı saklasun. **Yekûlu**[109], ol

Kâfi'dir, **limâ şâhedet**. Şol vakitde ki müşâhede eyledim.

Sene erba'a ve elf hicret-i Nebeviyye târîhinin bin dördünci

yılında, **fi nizami'l-âlem halâ**, âlemün nizâmında fesâd

ve bozgunluk müşâhede eyledim. **Ve intizâmu ahvâli beni âdem**

zülelen. Dahi adem oğlanlarının intizâmında bozgunluk

müşâhede eyledim. **Husûsan fi dâri'l-islâm**, hususan dâr-ı

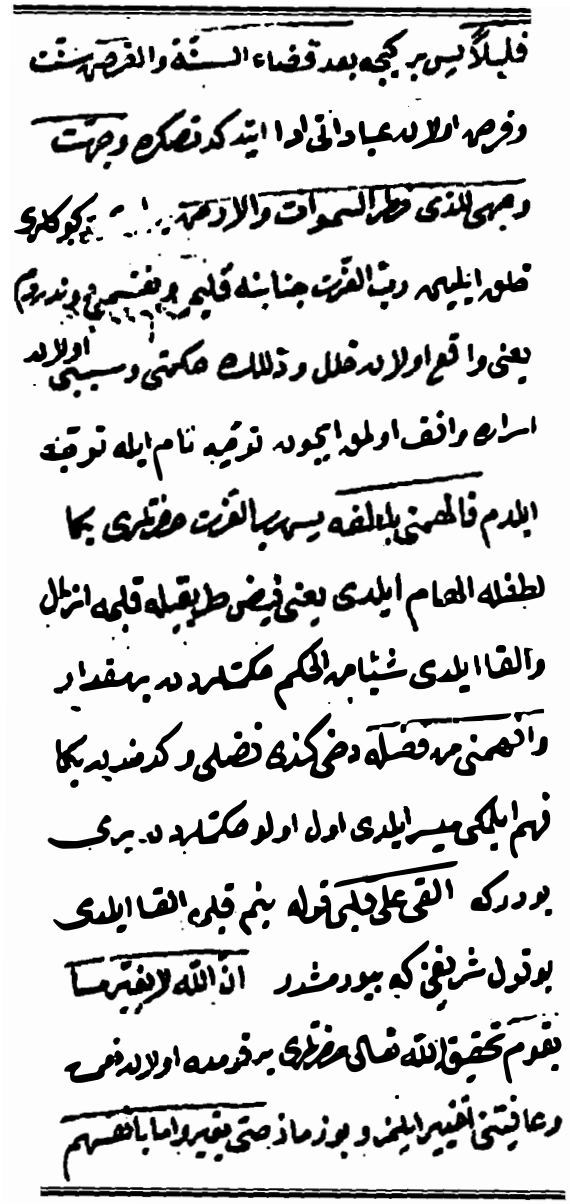
islâm'da, ya'nî [me]mâlik-i islâmiyye'de, **aslaha allahu hak te'âlâ**,

hazretleri vâki' olan halel ve zileli islâh eylesün.

Ve sellemehâ, dahi dâr-ı islâm memleketlerini selâmet

üzere eylesün. **İlâ yevmi'l-kıyâm**, kıyâmet gününe değin

[109] der (söyler)



(6-b)

feleylen, pes bir gice, **ba'de kazâi's-sünneti ve'l-farz,** sünnet-

ve farz olan ibâdâtı edâ itdükden sonra, **veccehtü**

vechiye li'llezi fatares's-semâvâtu ve'l-arz,[110] yerleri ve gökleri

halk eyleyen Rabbü'l-izzet cenâbına kalbimi ve nefsimi döndürdüm.

Ya'nî vâki' olan halel ve zülelin hikmeti ve sebebi olan

esrâra vâkıf olmak içün teveccüh-i tâm ile teveccüh

eylcdim. **Fe-elhemeni bi-lutfihi,** pes Rabbü'l-izzet hazretleri bana

lutfla ilhâm eyledi, ya'nî feyz tarîkiyle kalbime inzâl

ve ilkâ eyledi. **Şeyen mine'l-hikem,** hikmetlerden bir mikdâr

ve efhemeni min fazlihi, dahi kendi fazlı ve kereminden bana

fehm eylemeği müyesser eyledi. Ol ulu hikmetlerden biri

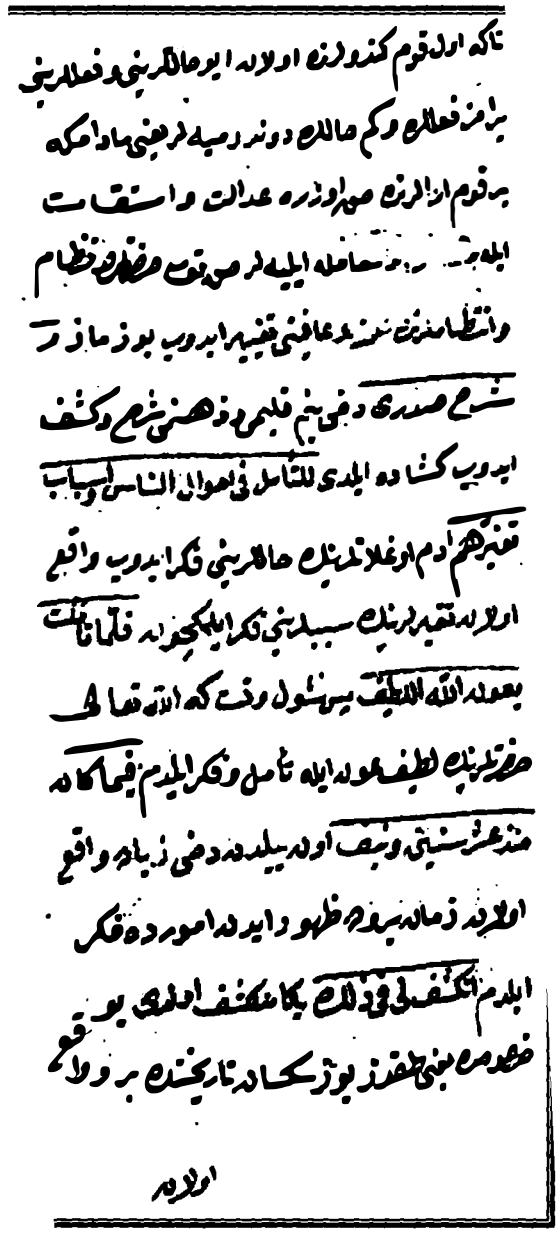
budur ki, **elkâ alâ kalbî kavlehu,** benim kalbime ilkâ eyledi.

Bu kavl-i şerîfini ki buyurmuşdur: **İnallahe lâ yugayyiru mâ bi-**

kavmin[111], tahkîk Allâh te'âlâ hazretleri bir kavmde olan ni'met

ve âfiyetini tağyir eylemez ve bozmaz. **Hattâ yuğayyirû mâ bienfüsihim**[112]

[110] el-En'âm 6/79
[111] er-Ra'd 13/11
[112] er-Ra'd 13/11



(7-b)

tâ ki ol kavm kendülerinde olan eyü hallerini ve fi'illerini yaramaz fi'illere ve kem hallere döndürmeyeler. Ya'nî mâdâme ki bir kavm aralarında hak üzere, adâlet ve istikamet ile mu'âşeret ve mu'âmele eyleyeler. Hak te'âlâ hazretleri nizâm ve intizâmlarında ni'met ve âfiyetini tağyîr idüb bozmaz. **Ve'ş-rah sadri**. Dahi benim kalbimi ve zihnimi şerh ve keşf idüb küşâde eyledi. **Li't-te'emmül fi ahvâli'n-nâsi ve esbâbi tağyirihim**. Adem oğlanlarının hallerini fikr idüb vâki' olan teğayyürlerinin sebeblerini fikr eylemek içün, **felemmâ te'emmeltu bi-'avni'lahi'l-lâtîf**. Pes, şol vakit ki Allâh te'âlâ hazretlerinin latif avni ile te'emmül ve fikr eyledim. **Fimâ kâne münzu 'aşre sinîn ve neyyif**. On yıldan dahi ziyâde vâki' olan zamân-ı berüde zuhûr iden umûrda fikr eyledim. **İn keşefe li fi zalike**. Bana münkeşif oldı. Bu husûsda , ya'nî dokuz yüz seksen târîhinden berü vâki'

واقع اولاده اضلال وفتورده ناس فصوصنده فتح
وكشف اولدى وجوه واسباب بعضه ومبلغ بعضه
سبيد والله اعلم بالصواب الله تعالى طفه وسنى يايه
بيلور الاول يعنى بومقدمات وتبدلات [illegible] بهى
الاهمال فى العدالة عدالتده اهمال ويا سلدر والضبط
بحسن السياسة دفى صحه سياست ايله ضبط اولنمقدر
اهمال اولندوغيدر وسببه بواهمالك سببى
عدم تفويض الامور الى اهاليها اعنى ناسى ومتهمات
مملكتى اهل اولانلره تفويض ايلمكدر يعنى صالح و
مناصب اهله ويرلمكدر الثانى ايكنجى وجهى
المسامحة فى المشاورة والرأى والتدبير مشاوره و
دفى رأى وتدبيره تركى واقع اولوب اهمال
اولندوغيدر وسببه بومسامحه واهمالك
سببى العجب والكبر فى الكبراء اكابر واعيانه كندولره
كوره ملكك وملكلرك واستنكافهم عن مصاحبة

(8-b)

vâki' olan ihtilâl ve teşevvüş-i nâs husûsunda feth ve keşf oldı. **Vücûh ve esbâb**, ba'zı vechler ve ba'zı sebebler, **vallahu a'lem bi's-sevâb**, Allâh te'âlâ doğrusunu yeğ bilür, **el-evvel**, ya'ni bu tagayyürât ve tebeddülâtın evvelki vechi, **el-ihmâl fi'l-adaleti** adâletde ihmâl ve tekâsüldür. **Ve'z-zabt bi-husni's-siyâset**. Dahi hüsn-i siyâset ile zabt olunmakda ihmâl olunduğıdır **ve sebebuhu** bu ihmâlin sebebi, **ademu tefvîzi'l-umûri ilâ ehâlîhâ**, umûr-ı nâsı ve mühimmât-ı memleketi ehil olanlara tefvîz eylememekdir, ya'nî mesâlih ve manâsıb ehle virilmemekdir. **es-Sâni**, ikinci vechi, **el-müsâmehatu fi'l-müşâvereti ve'r-re'yi ve't-tedbîr**. Müşâverede dahi re'y ü tedbîrde terk vâki' olub, ihmâl olunduğıdır **ve sebebuhu** bu müsâmaha ve ihmâlün sebebi, **el-'ucb ve'l-kibr fi'l-küberâ**, ekâbir ve a'yânda kendüsin görmeklik ve mütekebbirlikdir. **Ve istinkâfuhum 'an musahabeti'l**

العلماء والحكماء وفي علمائك وعقلائك ص تليق بهذه
عالم الشاهد ويعني زمانه اكابرنك مجلسنده علما
وعقلا دولته بركيمه كلمه اكا صغارنك نظر ايدوب
انكلرك تأديب ومكالمه ايلمه دولته عار ايدر لرفقه
قالديكه اكابر سلف كبي علما وعقلانك اباذلرنه
ومجلسلرنده دروب رأي وتدبير وحكمه اوكرنه لر
والثالث اوبنجي وجه المساهلة في تدبير العسكر
عسكر داركن وتدبيرنك واهمالدر
استعمال الات الحرب عند محاربة الاعداء وفي
وشمادايله مقاتله ومحاربه زمانن يانه ويلده
قوللنمقده اهمال ايتدكلريدر وسببه بو اهمالك
سببي عدم خوف العسكر دن امراء عسكرك
امرادله وسعكر لردله قوة قصد قلريدر ثم سبب
جميع الاسباب بوندن ناشي بو جمله ذكر اولنانه
سبلك سببي وغاية مافي الباب دخي بو باب

اولانك

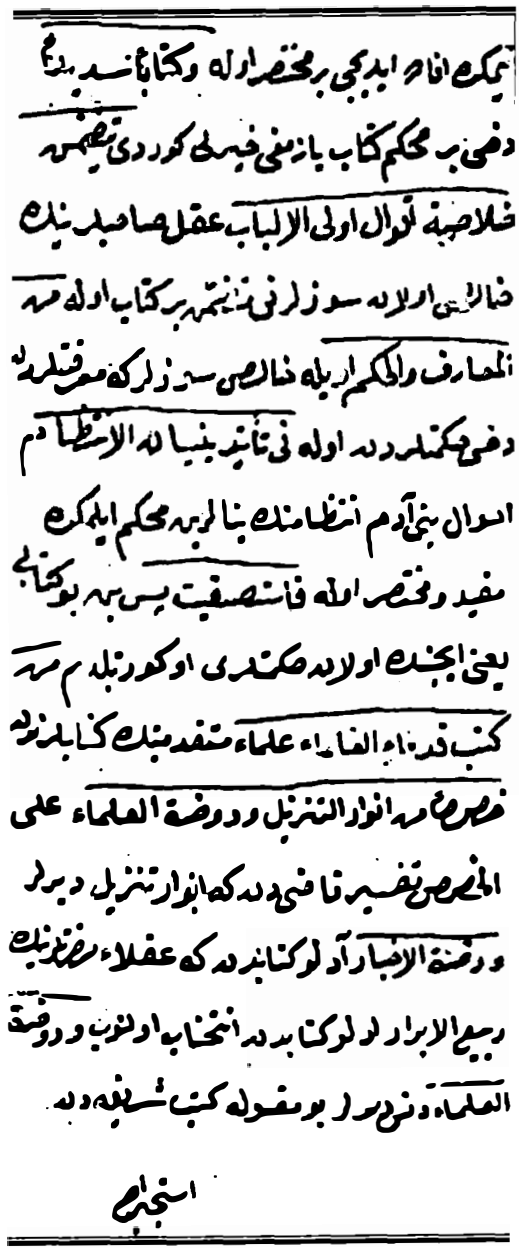
(9-b)

el-ulemâi ve'l-hükemâ. Dahi ulemânın ve ukalânın musâhabetlerinden arlanduklarıdır. Ya'nî zamâne ekâbîrinin meclislerine ulemâ ve ukalâdan bir kimse gelse ana hakâretle nazar idüb, anunla musâhabet ve mükâleme eylemeden âr iderler, kande kaldı ki ekâbir-i selef gibi ulemâ ve ukalânın ayaklarına ve meclislerine varub re'y ve tedbîr ve hikmet öğreneler. **Ve's-sâlis**, üçüncü vecih **el-müsâheletu fi tedbiri'l-asker**, askcr tedârikinde ve tedbîrinde terk ve ihmâldir. **Ve isti'mâlu âlâti'l-harbi 'inde muhârebeti'l-a'dâ.** Dahi düşman ile mukâtele ve muhârebe zamânında yat ve yarak kullanmakda ihmâl itdikleridir **ve sebebuhu** bu ihmâlin sebebi, **'ademu havfi'il-asker mine'l-ümerâ**, askerin ümerâdan ve ser-askerlerden korkmaduklarıdır. **Sümme sebebu cemi'i'l-esbâb**. Bundan sonra bu cümle zikr olunan sebeblerin sebebi, **ve gâyetu mâ fi'l-bâb**, dahi bu bâbda

اولانك غايتي وصولي اوچي طبع الارتشاء ثبوت
النوه طمعدر و رغبة النادر في ناطانفه سنه
رغبت ايدوب سوزلرينه عمل ايلكدر فاستعنت الله
تعالى باكيا برهجو وجوه واسباب بكا مشتمل
اولدقدن صكره الله تعالى حضرتلرينه اغلتيكره فير
طلب ايلدم وعمه نكبات الدهر شاكيا دخي مانه
نك نكبتلرينه شكايه ايدركه الله تعالى
حضرتلرينه استخاره ايتدم. فاضاء لي برهة من
بكا ضبط ايتدي الله اكتب مختصرا مفيدا آناه ايدجي
بعض كتاب بازمغي في هذا الباب بو بابده يعني
نظام عالم بابنده يشتمل على كلمات اولمه مختصر
كتابكه نيچي، كلمه لري شامل و جامع اولمه مه
جوامع الكلم شونجلرينه كلمه لردن نفظلري مختصر
و تحتلرنده معاني كثيره مندرج اولمه في تجديد
قواعد النظام نظام عالمك قاعده لرينه تجديد

(10-b)

olanın gâyeti ve son ucu, **tama'ü'l-irtişâ**, rüşvet alınmak tama'ıdır. **Ve rağbetü'n-nisâ**. dahi nisâ tâ'ifesine rağbet idüb, sözleriyle amel eylemekdir. **Festehartullahe te'âlâ bakiyen.** Pes, bu vücûh ve esbâb bana münkeşif oldukdan sonra Allâh te'âlâ hazretlerine ağlar iken hayr taleb eyledim. **Ve 'an nekebâti'd-dehri şakiyen**. Dahi zamânenin nekbetlerinden şikâyet ider iken Allâh te'âlâ hazretlerinden istihâre itdim. **Fe ehârelî** pes, Hak te'âlâ, bana hayrlı itdi. **En ektube muhtasaran müfîden**, ifâde idici bir muhtasar kitâb yazmağı, **fî hâzâ'l-bâb**, bu bâbda ya'nî nizâm-ı âlem bâbında **yeştemilu alâ kelimât** öyle muhtasar kitâb ki nice kelimeleri müştemil ve câmi' ola. **Min cevâmi'ü'l-kelim**. Şunculayın kelimelerden lafzları muhtasar ve tahtlarında ma'ânî-i kesîre münderic ola. **Fî tecdîdi kavâ'idi'n-nizâm**. Nizâm-ı âlemin ka'idelerini tecdîd



(11-b)

itmekde ifâde idici bir muhtasar ola. **Ve kitâben sedîden**. Dahi bir muhkem kitâb yazmağı hayırlu gördü. **Tazmîn hulâsetu akvâli uli'l'l-el-bâb**. Akl sâhiblerinin hâlleri olan sözlerini mutazammın bir kitâb ola **mine'l-ma'ârif ve'l-hikem** öyle hâlis sözler ki ma'rifetlerden dahi hikmetlerden ola. **Fî-te'yidi bünyâni'l-intizâm**. Ahvâl-i benî âdem intizâmının binâlarını muhkem eylemekde müfîd ve muhtasar ola. **Fastasfeytu**, pes, ben bu kitâbı ya'nî içinde olan hikmetleri öğretebildim. **Min kûtubu kudemâi'l ulemâ**. Ulemâ-i mütekaddimînin kitâblarından, husûsan, **min Envâri't-Tenzîl ve Ravzati'l-Ulemâ**, ale'l-husûs Tefsîr-i Kâzî'den ki Envâr-ı Tenzîl'dirler ve Ravzâtü'l-Ahbâr adlu kitâbdan ki ukalâ hazretlerinin Rebiü'l-Ebrâr adlı kitâbından intihâb olunub ve Ravzatü'l-Ulemâ, dahi dirler. Bu makûle kütüb-i şerîfeden

استخراج و انتخاب ایلدم جعله الله العلی الاعلی
بو کتابی ایلدم عنایة للامراء یا درشاهد عنایة
و یاردم ایلدم وهدایة للوزراء دخی زیرا
طریقه استقامه هدایت ایلدم و اسوة
للحکماء دخی بنا قلدک مقتدی و پیشوا ایلدم و قصة
للفقراء و دخی فقرایه نصرت و دعم ایلدم
و سمیته باصول الحکم دخی بو کا اصول حکم دیو
آد و بردم فی نظام العالم عالمک نظامی بیانی
در و ترتیبه دخی بو کتابی ترتیب ایدم علی
مقدمة و اربعة اصول و خاتمة بر مقدمه
و درت اصل و بر خاتمه اوزره ترتیب ایدوب
یازدم و الله المستعان یاردم طلب اولنجاقه
الله تع مفتقر در و علیه التکلان دخی توکل
الدک اوزرینه در المقدمة فی سبب نظام
العالم کتابک مقدمه سی عالمک نظامنه

(12-b)

istihrâc ve intihâb eyledim. **Cealehullahu'l-Aliyyü'l-alâ**. Bu kitâbı eylesün **inâyetu'l-kelâm** pâdişâha da inâyet ve yardım eylesün. **Ve hidâyetün li'l-vüzerâ**. Dahi vezîrlere tarîk-i istikâmete hidâyet eylesün. **Ve üsveten li'l-hükemâ**. Dahi âkillere muktedâ ve pişvâ eylesün. **Ve nusratü'l-fukarâ**. Ve dahi fukarâya nusrat ve rahmet eylesün. **Ve semeyyetu bi-usûlü'l-hikem**. Dahi buna Usûlü'l-hikem deyu ad virdim. **Fî nizâmi'l-âlem**, âlemin nizâmı bâbında-dır. **Ve rettebtuhu** dahi bu kitâbı tertîb itdim. **Alâ mukaddimetin ve erba'atin usûlin ve hâtime**. bir mukaddeme ve dört asl ve bir hâtime üzere tertîb idüb yazdım. **Vallâhu'l- müste'ân**[11]. Yardım taleb olunacak Allâh Te'âlâ hazretleridir. **Ve aleyhü't-tekilân** dahi tevekkül anun üzerinedir. **El-mukkadîmetu fi-sebebi nizâmi'l-âlem**. Kitâbının mukaddemesi âlemin nizâmına

[11] Yusuf 12/15

سب اولاده نسنه نك بيانندر وهو اول باب
نظام عالم بودركه ان الله تعالى تخليق الله تعالى
مقتضاسنجه بقاء نوع الانسانه نوع انساندن باقى
اولسون يعنى بادامكه نوع انسانه باقى اولسه عالم
دخى باقى اوله وبو تقدير ايلدى الى وقت معلوم
معلوم اولاده وقتنه دكينه كه يوم قيامتدر
وبقاسنه بالتناسل دخى نوع انساندن بقاسنى
اولادكنودر وكله تقدير ايلدى وهو بالمعاشرة
والتعامل بولاولاد ونسل ايله معاشرة وصفتنك
ايله اولور بو ايسه اولماز الا مال ايله يعنى فلوس بربرينه
معامله ايله وبونه ايتمكله اولور احتياج الى اسلوب
بوله اولجه بر اسلوب وقاعده به احتياج واقع
اولدى كه ضبط به امر الانسانه اول اسلوب
وقاعده ايله نوع انساندن مصالحى ضبط اولنه
على وجه احسن فى جميع الازمانه احسن وجه اوزره

(13-b)

sebeb olan nesnenin beyânındadır. **Ve huve**, ol sebeb-i nizâm-ı âlem budur ki, **innallâhe te'âlâ**, tahkîk Allâh te'âlâ hazretlerinin, **bi-bekâi nev'i'l-insân**, nev'-i insânın bâki olmasıyle, ya'nî mâdâme ki nev'-i insân bâki ola, âlem dahi bâki ola diyü takdîr eyledi. **İlâ vaktin ma'lûm**. Ma'lûm olan vakte değin, ki yevm-i kıyâmetdir. **Ve bekaen bi't-tenâsül**. Dahi nev'-i insânın bakâsını evlâd getürmekle takdîr eyledi. **Vehüve bi'l-mu'âşereti ve't-te'âmül**. bu evlâd ve nesl ise mu'âşeret ve çift(l)enmek ile olur, bu ise olmaz. İllâ mâl ile ya'nî halk birbiriyle mu'âmele ve alış-viriş itmekle olur. **Ühtîce lâ üslûbin**. Böyle olıcak, bir üslûb ve ka'ideye ihtiyâc vâki' oldı ki, **yenzabitu bihi emrü'l-insân**. Ol uslûb ve kâ'ide ile nev'-i insânın mesalihi zabt oluna. **Alâ vechin ahsene fi cemi'i'l-ezmân**. Ahsen vech üzerine

جميع زماندہ فيا لهام من الله وتوفيقه بس بديله
محتاج واقع اولمق الله تعالى حضرتلرندن الهام وتوفيقه
ايله رتب قدماء العلماء علمالرك اسكدن ترتيب اتديلر
وحكماء القدماء وفي اسكدن عاقللري ترتيب
اتديلر بني آدم آدم اوغلاندن على اربعة اصناف
درت بلوك اوزره ترتيب ايتديلر صنف للسيف
درت صنف دخى برينى قليچ ايجوده تعبيره ايتديلر
وصنف للقلم وفي برينى قلم ايجوده وصنف
للحرث والزراعة وفي برينى اكيجه وبيجيجه ايجوده
وصنف للحرفة والتجارة وفي برلوك صنعت و
تجارت ايجوده تعبيره ايتديلر وجعلوا الملك
التصرف في الكل وفي جميع صنفلرده تصرف
ايلكى درت بلوك جمله تصرف ايدوب ضبط ايلكى
بادشاهلوغ ديو تعبيره ايتديلر اما الصنف الاول
اما اولكى صنف كه قليچ ايجوده تعبيره اولمشدى

(14-b)

cemi' zamânlarda, **fe bi-ilhâmin min Allâhi ve tevfîk**. Pes, böyle ihtiyâc vâki' olıcak, Allâh te'âlâ hazretlerinden ilhâm ve tevfîk ile, **rettebe kudemâü'l-ulemâ**. Alimlerin eskileri tertîb itdiler, vc **hükemâi'l-kudemâ**, dahi eskilerin âkilleri tertîb itdilcr. **Beni âdem**, âdem oğlanlarını, **alâ erba'ati asnâf**, dört bölük üzcre tertîb itdiler. **Sınıfun li's-seyf**, dört sınıfdan birini kılıç içün ta'yîn itdiler, **ve sınıfü'l-kalem**, dahi birini kalem içün **ve sınıfün li'l harsi ve'z- zira'at**, dahi birini ekin ve biçin içün, **ve sınıfü'l-hırfeti ve't-ticâreti**, dahi bir bölüğün san'at vc ticâret içün ta'yîn itdiler. **Ve cealü li'l-mülk et-tasarrûfe fi'l-külli**. Dahi bu cemi' sınıflarda tasarruf eylemeği dört bölük cümle tasarruf idüb, zabt eylemeği pâdişâhlık diyü ta'yîn itdiler. **Ammâ es-sınıfü'l-evvel**. Ammâ evvelki sınıf ki kılıç içün ta'yîn olunmışdı.

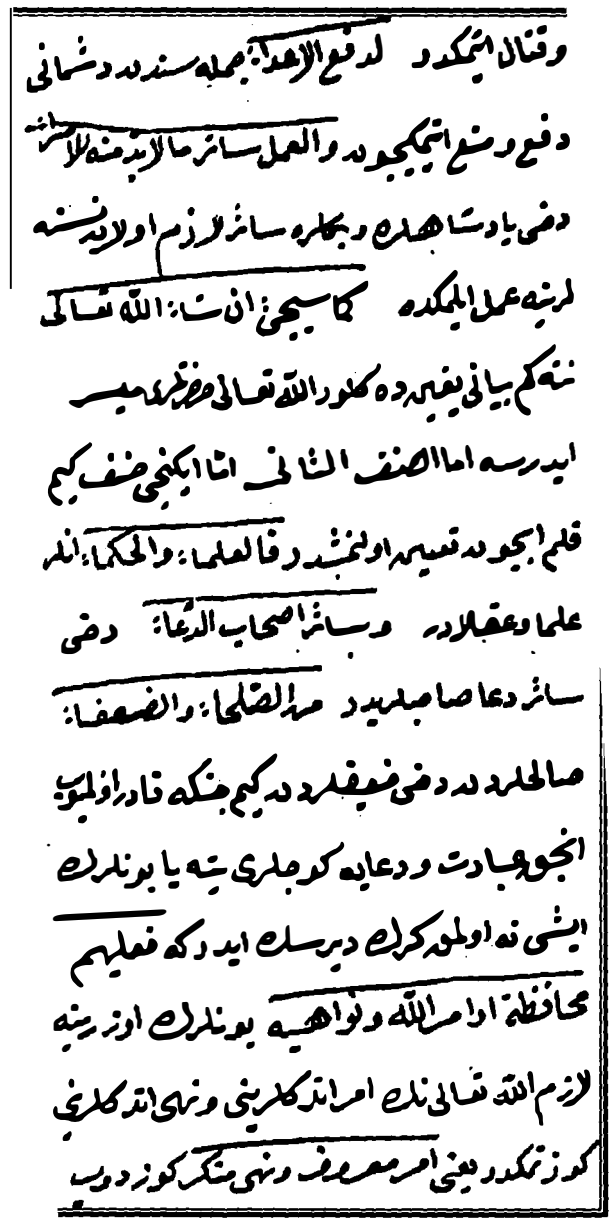
اول صنفك اهلى فهم الملوك والسلاطين يعنى
ايمدى اندر پادشاه ووزيرلرده ونوابلرده وفى
پادشاهلرك نائبلريدركه يكلر ويكائلر بكلرده
وبوندن امثالى ضابطلرده وسائر العسكر وفى
سائر صعارده اولوب قلبيه هذه صنفه ايدن عسكردر
يا بوندن مخصوص اولاده عمل ندر يا فى لازم اولمغله
ايندى يكه فالواجب عليهم يعنى بوندن اوزرينه
واجب اولاده ضبط جميع الاصناف بودور
صنفك بره سنى ضبط ايتمكدر والمحافظه بالعدالة
وصرف السياسة وفى عدل ايله وفى صره سياسة
ايله كوره بكوزتمكدر اما كندولر بلده وكى استدكلرى
اوزره وكل بلكه تدبير العلما: والحكما: عالملرك
وعاقللرك تدبير وراًيلرى ايله اولمه كدكدركه
خطا واقع اولميه والمقاتلة والمحاربة وفى بو
صنف اوله لازم اولاده جنك وجدال وحرب و

قتال

(15-b)

Ol sınıfın ehli, **fehmü'l-mülûk ve's-selâtîn**. Pes imdi anlar pâdişâhlar ve vezirlerdir. **Ve tevâbi'uhum**. Dahi pâdişâhların nâ'ibleridir ki beğler ve beğlerbeğilerdir ve bunların emsâli zâbitlerdir. **Vesâirü'l-asker**. Dahi sâ'ir mu'âvin olub, kılıca hidmet iden askerden.

Yâ bunlara mahsûs olan amel nedür? Beyânı lâzım olmağla eyitdi ki, **fel vâcibu aleyhim**, pes bunların üzerine vâcib olan, **zabtu cemi'i'l-asnâf**, bu dört sınıfın cümlesini zabt itmekde, **ve'l-muhâfızu bi'l-adâlet ve hüsni's-siyâset**, dahî adl ile dahî hüsn-i siyâset ile, görüb gözetmekdir. Ammâ kendüler bildüği ve istedükleri üzere değil belki, **bi-tedbîrü'l-ulemâ ve'l-hükemâ**, âlimlerin ve âkillerin tedbîr ve re'yleri ile olmak gerekdir ki, hatâ' vâki' olmaya. **Ve'l-mukâteletu ve'l-muhâreb**. Dahi bu sınıf-ı evvele lâzım (o)lan ceng ü cidâl ve harb u



(16-b)

u kıtâl itmekdir. **Li-def'i'l- a'dâ**, cümlesinden düşmanı

def' ve men' itmek içün, **ve'l-amelu sâ'irun mâ labüdde minhu li'l-ümerâ**.

Dahî pâdişâhlara ve beğlere sâ'ir lâzım olan nesne-

lerine amel eylemekde. **Kemâ seyeciu inşallâhu te'âlâ**.

Nitekim beyânı yakında gelir. Allâh te'âlâ hazretleri müyesser

iderse. **Ammâ es-sınıfü's-sâni**. Ammâ ikinci sınıf ki,

kalem içün ta'yîn olunmışdır. **Fe'l-ulemâu ve'l-hükemâ**. Anlar

ulemâ' ve ukalâdır. **Ve sâ'ir ashâbi'd-du'â**. Dahi

sâ'ir du'â sâhibleridir. **Mine's-sulehâ ve'z-zu'âfa**.

Sâlihlerden dahi za'iflerden kim cenge kâdir olmayub

ancak ibâdet ve du'âya güçleri yete. Yâ bunların

işi ne olmak gerek dirsen eydir ki, **fe aleyhim**

muhafazatu evâmirillahi ve nevâhih. Bunlarun üzerine

lâzım Allâh te'âlânın emr itdiklerini ve nehy itdiklerini

gözetmekdir. Ya'nî, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker gözedüb

اعلام ایلمکدر بالکتابه والروایه کتابده وه باذ مثله
وفی دل ایله روایت ایمکه کوزتمکدر وتبلیغ احکام
الشریعة الی جمیع الاصناف وفی شریعت حکمدر بنی
جمله اصناف اهلنه یتشدوب دیو وبیرمکدر
والتدای والتدبیر والمشاورة وفی یونلر لازم
رأی وتدبیر ومشاوره در وتعلیم الدیانه والدیانه
وفی دیانه علمه او کرتمک وفی دینه لازم اولانله
نسلری تعلیم ایتمکدر وترتیب الخلوه علی
العبادة وفی خلوه عالی عبادته قدر مقدر
وصرف المعاشة وفی اوالرزق خوشلوه اوزره
دیملکه قدر مقدر والدعاء بالخیر لصالح للجمیع
عموماً وفی جمله خلقک ایولکنه خیرایله دعا
ایتمکدر واصلاح السلاطین خصوصاً وفی
پادشاه اولانله ایلوکنه باشقه نیت ایدوب
خیرایله دعا ایتمکدر زیرا پادشاه اولانلرسائر

خلوه

(17-b)

i'lâm eylemekdir. **Bi'l-kitabeti ve'r-rivayeti**. Kitâblarda yazmağla dahi dil ile rivâyet itmeğle gözetmekdir. **Ve tebliğu ahkami'ş-şerî'ati ilâ cemi'i'l-asnâf**. Dahi şeri'ât hükümlerini cümle asnâf ehline yetişdirüb diyü-virmekdür. **Ve'r-re'y ve't-tedbîr ve'l-müşâvere**. Dahi bunlara lâzım re'y ve tedbîr ve müşâveredir. **Ve ta'lîmü'd-dîn ve'd-diyânet**. Dahi dîn ilmin öğretmek, dahi dîne lâzım olan nesneleri ta'lîm itmekdir. **Ve tergîbü'l-halk 'ale'l-ibadet**. Dahi halk-ı âlemi ibâdete kandırmakdır. **Ve hüsnü'l-mu'âşeret**. Dahi aralarında hoşluk üzere dirilmege kandırmakdır. **Ve'd-du'â bi'l-hayr li-salahi'l-cemî' umûmen**. Dahi cümle halkın eyülüğüne hayr ile du'â itmekdir. **Ve li-salâhi's-selâtîn**. Husûsan dahi pâdişâh olan eylüğüne başka niyyet idüb, hayr ile du'â itmekdir. Zirâ pâdişâh olanlar sâ'ir

فلوه عالمه کورن بدنه کی قلب کبی در سائر بدنه کورن
بر هر قسمه که یورك صاغ اولسه جمله بدنه صلامر
وصاغلوه حاصل اولور واما الصنف الثالث
اما اوچنجی صنف که اکیمه ایچوده تعیش اولنمشدی
فاهل الحرث والفرث اندر اکیمه اکمه وباغ وبرسه ویکمه
طائفه در المعروف فی زماننا بالرعایا شمدیکی زمانده
رعایا وبرایا دیمکله معروف اولاندر سفلیهم السعی
والجد بر بوندن اوزره لازم اولاندر سعی ایلیوب
جالشمقدر فی اسباب المعاش بالحرث والفرث
دیرلکه سبب اولاندر نشه لری اکیمه اکمك ایله
والدواب والانعام دغی معاش ایچوده اولاندر حیواناتی
بسلمکه الکفایة جمیع الاصناف جمیع اصناف اهلنه
کفایت ایلیوده دیو سعی ایدوب جالشمقدر
فهذا افضل الاعمال بعد العلم والجهاد بوندن
عملی جمله عملاردن افضلدر علمدن صوکره نصکه

(18-b)

halk-ı âleme göre bedendeki kalb gibidir, sâ'ir bedene göre.

Pes her kaçan ki yürek sağ ola, cümle bedene salâh

ve sağlık hâsıl olur. **Amma es-sınıfü's-salis.**

Ammâ üçüncü sınıf ki ekin içün ta'yîn olunmışdı.

Fe ehlü'l harsi ve gars, Anlar ekin eken ve bağ ve yemiş diken

tâ'ifedir. **Fî zamânina bi'r-re'âya.** Şimdiki zamânda

rc'âyâ ve berâyâ dimekle ma'rûf olanlardır. **Fe aleyhîmü's-sa'yu**

ve'l-ciddu. Pes, bunların üzerine lâzım olan sa'y eyleyüb

çalışmakdır. **Fî esbabi'l-ma'âş bi'l-harsi ve'l-garsi.**

Dirliğe sebeb olan nesnelere, ekin ekmek ise,

ve'd-devvâb ve'l-en'âm, dahi ma'âş içün olan hayvânâtı

beslemeğe, **el-kifâyetu ce'mî'ü'l-asnâf,** cemi' asnâf ehline

kifâyet eylesün deyü sa'y idüb çalışmakdır.

Fehazâ efdali'l-'amâli ba'de'l-'ilmi ve'l-cihâd. Bunların

'ameli cümle 'amellerden efdâldir, 'ilimden ve gazâdan sonra.

واما التصنف الرابع اما دونی صنف که
صنعت و تجارت ایکودن عبارتدر اولمشیدی فاباب
الصنایع یرانلر دیلور دیلو صنعتکار صاحبلریدر
واصحاب التجارت دخی انواع تجارت بلنلردر
فعلیهم السعی فیما لابد منه للاصناف فهم الامور
الصناعیه یعنی بونلرك اوزرینه لازم اولان
صنعتله منسوب امورلرده لازم اولان نسنه لری
جاشمقدر واموال التجارت دخی تجارتله متعلق
اولان مالاللرده وما یناسبهم مما ینتفع به الخلق
دخی تجارت واهل صنایعه مناسب اولوب خلقه
نافع اولورنسنه لری جاشمقدر واما المکلف
الخارج عن الاصناف اما عاقل وصاحب تکلیف
ایکن درت صنف دن جاریح اولان کسنه نیچون
اولمه کرکدر دیرسك فقهاء الاسلام دیمشلر
یعنی بو مقوله کسنه اهل اسلام مکاسی قتنه

لابد

(19-b)

Ve amma es-sınıfü'r-rabi'. Ammâ dördüncü sınıf ki,

san'at ve ticâret içün ta'yîn olunmışıdı. **Fe erbâbu's-**

sınâyi'. Pes, anlar dürlü dürlü san'atlar sâhibleridir.

Ve eshâbu't-ticâret. Dahi envâ'-ı ticâret bilenlerdir.

Fe aleyhimü's-sa'y fî mâ labüdde minhu li'l-asnafı mine'l-umûri's-

sanâ'iyeti. Pes bunların üzerine lâzım olan

san'atlara mensûb umûrdan lâzım olan nesnelere

çalışmakdır. **Ve emvâlü't-ticâret**. Dahi ticâret(e) müte'allık

olan mallardan, **vemâ yurasibuhum yenfa'u bihi'l-halk**.

Dahi ticâret ve ehl-i sanâyı'a münâsib olub halk

fâ'idelenir nesnelere çalışmakdır. **Ve ammâ el-mükellef**

el-hâric 'ani'l-asnâf. Ammâ âkil ve sâhib-i teklîf

iken dörd sınıfdan hâric olan kimesne nice

olmak gerekdir dirsen, **fe inde'l-ulemâi'l-islâmiyye**.

Pes bu makûle kimesne ehl-i islâm hükemâsı katında,

لا یزال علی حاله کندو حالته قوغامو کمکدر یکم
بل یکبر علی اله یکون صبه اصدها باکله ایرام اولنور
جبریله اصناف اربعه دن برینه الحلوا اولنمو کرکدر
تاکه جمله اصناف اربعه دن برینه الحاد اولنمو
کرکدر تاکه جمله اصناف اهلنه مضایقه اولیه
وعند بعضهم الفلاسفه آقا بعضهم فلاسفه حکما
قتل بومقوله ایسه ن وکوجنکسنه کبی منفعت
اولوب یدیریه قیل یقتل قتل اولنمو کرکدر
دیشدر لانه یکون کلا علی الناس زیرا جمیع
اصناف خلقه ضرر اولوب مضایقه وبرر
سلاطین سلف زمانه رحمهم الله توقع بومقوله
معطل کسنه لر هرایکی برکتی تفتیش اولنوب منفی
اولنور لر ایسه متی بومقوله عرب طایفه سنک
منفی متعذر اولدیغجون روم ایلنه کچرلدی
دیو اسکله لره محکم یاده اولنور ایسه اول

(20-b)

lâ yütreku alâ halihi, kendü hâline konmamak gerekdir kim,

bel yücberu alâ en yekune min ahediha. Belki ibrâm olunub,

cebr ile asnâf-ı erba'adan birisine ilhâk olunmak gerekdir.

Tâ ki cümle asnâf- erba'adan birisine ilhâk olunmak

gerekdir tâ ki cümle asnâf ehline müzâyaka olmaya.

Ve inde ba'zi'l felâsife. Ammâ ba'z-ı felâsife hükemâsı

katında bu makûle işsüz ve güçsüz kimesne ki bî-menfa'at

olub yürüye. **Kıyle yuktelu**. Katl olunmak gerekdir

dimişler. **Li ennehu yekûn kellen ale'n-nâs**. Zirâ cemi'

asnâf halkına zahmet olub muzâyaka virir.

Selâtîn-i selef zamânında, **rahimehümu'llâhu te'âlâ**, bu makûle

mu'attal kimesneler her yılda bir kere teftîş olunub, men'

olunurlar imiş. Hattâ bu makûle Arab tâ'ifesinin

men'i müte'azzir olduğiçün Rumeli'ne geçmesünler

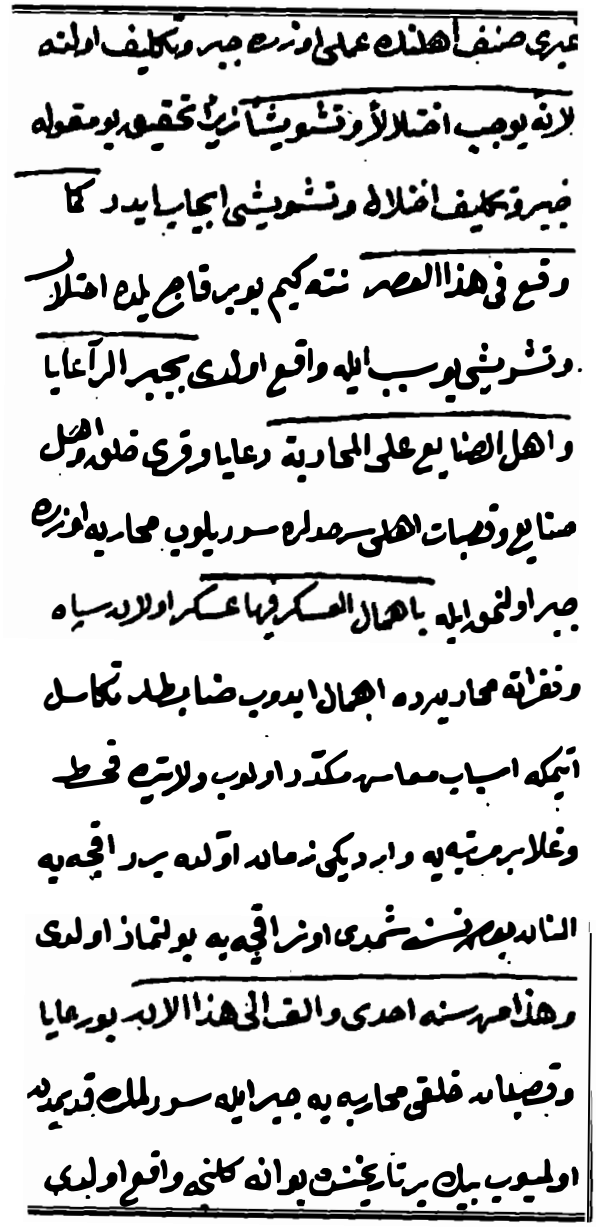
deyü iskelelerde muhkem yasak olunur imiş. Ol

سببدن زمانه اولی ده دیار روم غیر و برکت
زیاده ایمسه نولیدی شمدیکی زمانده دفعی تفتیش
اولنوب فلوبی کسب و یکار اولقدن منع اولنمالر
ایدی نشاب کل صنف علی عمله المخصوص له پس
بویله اولیجه ایدی هر بر صنف اهلنک کندولرینه
مخصوص اولان عمل اوزره ثابت و قایم اولمالری یوقسه
نظاماتی للملک ملک و سلطنته نظامی ایجاب
اقتضا ایدر و اهماله یوجب خلافه آما هر صنفک
کندویه مخصوص اولان عمل اهمال ایدوب بکمال
اوزره اولسی نظامات خلافنی اقتضا ایدر یعنی
ملکده اختلالی ایجاب ایدر فعلم مما هذا پس
بوندن معلوم اولدی یعنی بو تقریرات و تقسیم
ضابطه دن بلندیکه انه لا ینبغی ان یکلف او
یجبر صنف علی عمل صنف آخر تحقیقه لا یوه و مناسب
دکلدرکه بر صنف اهلی کندو عملندن منع اولنوب

غیری

(21-b)

sebebden zamân-ı ûlâda diyâr-ı Rûm'da hayr u bereket ziyâde imiş, n'olaydı şimdiki zamânlarda dahi teftîş olunub, halk bî-kesb ü bî-kâr olmakdan men' olunalar idi. **Feşâbe külli sınıfin alâ amelihi'l-mahsûs lehu**. Pes böyle olıcak imdi her bir sınıf ehlinin kendülere mahsûs olan amel üzere sâbit ve ka'im olmaları, **yucibu nizâmen fi'il-mülk**, mülk ve salta(n)âtda nizâmı icâb iktizâ ider. **Ve ihmâluhu yucibu hilâfehu**. Ammâ her sınıfın kendüye mahsûs olan amelde ihmâl idüb tekâsül üzere olması nizâmın hilâfını iktizâ ider, ya'nî mülkde ihtilâli icâb ider. **Fe ulime min hâzâ**. Pes bundan ma'lûm oldı, ya'nî bu takrîr-i ka'ide ve tefsîr-i zâbıtadan bilindi ki, **innehu layenbağı en yükellefe yücbere sınıfun alâ ameli sınıfin âhar**, tahkîk lâyık ve münâsib değildir ki bir sınıf ehli kendü amelinde men' olunub



غیری صنف اهلنك عملی اوزره جبر وتکلیف اولنه
لانه یوجب اخلالا وتشویشا مزید تحقیق یومقوله
جبر وتکلیف اخلاله وتشویشی ایجاب ایدر کما
وقع فی هذا العصر سنه کیم یوبرقاچ یلده اخلال
وتشویشی یوب ایله واقع اولدی بجبر الرعایا
واهل الصنایع علی المحاربة رعایا وقری خلوه واهل
صنایع وقصبات اهلی سرحدلره سوریلوب محاربه اوزره
جبر اولنمو ایله باهمال العسکر فیها عسکر اولادیسیاه
وخفراته محاربیرده اهمال ایدوب ضابطه تکاسل
ایتمکه اسباب معاشه مکدر اولوب ولایتی قحط
وغلا برمرتبه یه وارديکی زمانده اوکده برر اقچه یه
الناندیصره فسنه شمدی اونر اقچه یه بولنماز اولدی
وهذا عهر سنه احدی والف الی هذا الاوان یورعایا
وقصبانده خلقی محاربه یه جبر ایله سوروللمق قدیمدن
اولیوب بیلن برتاریخدن بوانه کلنجه واقع اولدی

(22-b)

gayri sınıf ehlinin ameli üzere cebr ü teklîf oluna.

Li ennehu yûcibu ihtilâlen ve teşvîşen. Zirâ tahkîk bu makûle cebr teklîf ihtilâli ve teşevvüşü îcâb ider. **Kemâ vaka'i fi-hazel asr.** Nitekim bu bir kaç yılda ihtilâl ve teşevvüşü bu sebeb ile vâki' oldı. **Bi-cebre'r-re'âyâ ve ehli's-sanayi' el-muhârebe.** Re'âyâ ve kurâ halk ve ehl-i sanâyi' ve kasabât ehli serhadlere sürülüb, muhârebe üzere cebr olunmak ile, **bi-ihmâli'l-asker fiha,** asker olan sipâh ve neferâta muhârebede ihmâl idüb, zâbitler tekâsül itmeğe esbâb-ı ma'âş mükedder olub, vilâyetde kaht u galâ bir mertebeye vardığı zamân-ı evvelde birer akçeye alınan ba'zı nesne şimdi onar akçeye bulunmaz oldı. **Ve hazâ min seneti ihdâ ve elf ilâ haze'l-ân.** Bu re'âyâ ve kasabât halkı muhârebeye cebr ile sürülmek kadîmden olmayub, bin bir târîhinden bu âna gelince vaki' oldı.

نصرصاحب ذوات و بوسنه ده تاریخ مذبوره
ده هر بیل صفر زمانی اولدیغی کبی سعد اولاد
ولایتیه ادم صالوب اکبره اکره رعایا و برایای و قصبات
اولاده جماعه مسلمیه و اهل حرفتی جبرایله سوره مکله
در دمند رعایا اکره سز قالوب قصباته و جامعلره
جماعه ایله نماز قلنوب دعالر اولنماسوه ایله
ولایتیه قحط و غلا و انواع بلا ظهور ایلدوکندن
غیری عسکرلی دافعی ایشدی دست کلیوب فراری
اولدیلر و مادام محافظه السلطانه علی الترتیب
القدیم مادامکه پادشاهلرک محافظه سی ترتیب قدیم
اوزره اولمه بموجب الشرع القویم یعنی مقتضای
شرع شریف ایله ضبط ایدوب هر صنف اهلنی کندو
محلنده ثابت و قائم ایلیه یزداد الملک نظاما
ملک و سلطنتی نظام بولمندن خراب اولور و احوال
بنی آدم انتظامات و فی آدم اولغلامغله حالری

(23-b)

Husûsan serhadd-i Hırvat ve Bosna'dan târîh-i mezbû(ra)-dan her yıl sefer zamânı olduğu gibi ser-asker olanlar vilâyete âdem salub, ekin eken re'âyâ ve berâyâyı ve kasabâtda olan cemâ'at-ı müslimîn ve ehl-i hirfeti cebr ile sürmekle, derdmend re'âyâ ekinsiz kalub, kasabât ve câmi'lerde cemâ'at ile namâzlar kılınmayub, du'âlar olunmamak ile vilâyetde kaht u galâ ve envâ'-ı belâ zuhûr eylediğinden gayri askerin dahi işleri rast gelmeyüb, firârî oldılar. **Ve mâdâme muhâfazatuhu es-sultân 'ale't-tertîbi'l-kadîm**. Mâdâme ki pâdişâhın muhâfazası tertîb-i kadîm üzere ola. **Bi mûcibi şer'i'l-kavîm**. Ya'nî muktezâ-yı şer'-i şerîf ile zabt idüb, her sınıf ehlini kendü 'amelinde sâbit ve ka'im eyleye. **Yezdâdü'l-mülku nizâmâ**. Mülk ve saltanatı nizâm cihetinden ziyâde olur. **Ve ahvâlu beni âdeme intizâmâ**. Dahi âdem oğlanlarının halleri

انتظام جهتنده زیاده اولور والسلطنة قوة
ودخی پادشاهلرك قوة جهتنده زیاده اولور واذا
وقع الاهمال فی رعایة هذا الاسلوب اما فحنکه
بو اسلوب رعایه اولنمقله اهمال واقع اولسه
وعایة ذلك السبب المرغوب ودخی بو طریق مرغوب
عایه اولنمقله اهمال واقع اولسه یرك الفساد
فی الملك ملك وسلطنته فساد سرایه ایدر والضعف
فی الاحاد منه الجوانب الاربعة ودخی دولت جانبنده
پادشاهلرك ضعف سرایت ایدر وربما یوجب
الانتقال الی الغیر کما اولورکه سلطنك آخر
انتقالی ایجاب ایدر اللهم احفظ یا الله سر صقله
انما لك الاسلامیة اسلام ممالکنی منه الاختلال
اختلال دولت یعنی پادشاه واقع اولوب اختلالی رفع
ایدوب شمدیه دك صك صقله واسر الله دولة العثمانیة
ودخی پادشاه دولت عثمانیه یی صیانت ایدوب مأمونه

(24b)

(haleri) intizâm cihetinden ziyâde olur. **Ve saltânetu kuvvetun**. Ve lahi pâdişâhlık kuvvet cihetinden ziyâde olur. Ve izâ **vela' el-ihmâlu fi re'âyâti hazel'l-uslûb**. Ammâ kaçan ki bu uslûb ri'âyet olunmakda ihmâl vâki olsa. **Ve himâyetu zalike es-semen el-mergûb**. Dahi bu tarîk-i mergûb hinâyet olunmakda ihmâl vâki' olsa, **yesri el-fesâd fi'l-mülk**, mülk ve saltanata fesât sirayet ider. **Ve'z-za'af fi'l-imâret minel cevânib'l-erba'a**. Dahi dört cânibden pâdişâhlığa za'af sirâyet ider. **Ve rubbemâ yucebu el-intikâlu ile'l-gayr**. Gâh olur ki saltanatın âhara intikâli îcâb ider. Allâhumme ahfaz yâ Allâh sen sakla, **el-memâlik el-islâmiye**, islâm memleketlerini, **mine'l-ihtilâl**, ihtilâlden ya'nî yâ Râb vâki' olan ihtilâli ref' idüb, şimden sonra sakla. **Ve emnü'd-devle devleti'l-Osmaniyye**. Dahi yâ Rab devlet-i Osmâniyye'yi siyânet idüb, me'mûn

ایله عمره موجبات الانتقال آخره انتقالی ایجاب ولقضا
ایه وفته لرد ده امیره ایله یا ذا الجلال والجمال قبول
ایله بو دعا مزی ای جلال و جمال صاحبی اولان یه
الله الاصل الاول دورت اصلدن اولکی اصل فی
سبب نظام السلطنة پادشاهلغده نظام
انتظامه سبب اولان نسه دیانتدر و
امتدادها دخی پادشاهلوه برسلسله و برنسل
نائبی اولوب محمد اولغله سبب اولانلک بیانندر و
العدالة بو خصوصده باسه اولان عدالتدر
یعنی جمله دن زیاده اعتماد اولنا جوه عدالتدر و
سه السیاسة دخی سره سیاستدر قال الله
تعالی الله تعالی قرآنده فطرتمز بیوردی الله الله یأمر
بالعدل والاحسان تحقیق الله تعالی حضرتلری
عدل ایله دخی احسان ایله امر ایدر معنی عدالت
ایلمک دخی احسان ایلمکه بیوررنده رجحان فیه بو

(25-b)

eyle, **'an mûcibâti'l-intikâl**, âhara intikâli icâb ve iktizâ

iœr nesnelerden emîn eyle. **Yâ ze'l-celâl ve'l-cemâl**. Kabûl

eyle bu du'âmızı ey celâl ve cemâl sâhibi olan

Allâh. **El-aslü'l-evvel**, dört aslldan evvelki asıl, **fî**

sebebi nizâmi's-saltane, pâdişâhlığun nizâm

irtizâmına sebeb olan nesneler beyânındadır. **Ve**

imtidâduha, dahi pâdişâhlık bir silsile ve bir nesilde

sâbit olub, mümtedd olmağa sebeb olanın beyânındadır.

El-umdetu fi-hi'l-adâlet, bu husûsda baş olan adâletdir

yı'nî cümleden ziyâde i'timâd olunacak adâletdir ve

hüsnü's-siyâset dahi hüsn-i siyâsetdir. **Kâlellâhu**

te'âlâ, Allâhu te'âlâ Kur'ân-ı azîminde buyurdı; **innallâhe ye'murû**

bi'l-adl ve'l-ihsân[114]. Tahkîk Allâh te'âlâ hazretleri

adl ile dahi ihsân ile emr ider. Ya'nî adâlet

eylemeğe, dahi ihsân eylemeğe buyurur. **Yutederrecu fih**, bu

[114] en-Nahl 16/90

بو آیه کریمه نك تفسیر شریفنده مندرج اولوب جمیع
امور الخیر للرعیة والسلطان رعیه وپادشاه
حقنده خیرلر جمیع امور مندرج اولوب قال النبی صلی
الله علیه وسلم حضرت رسالتپناه الله تعالی وتقدس نك
سلامی انك اوزرینه اولسون دیو ردیار زینه الله تعالی
السماء یا نشأت الله تعالی حضرتلری کوك یوزینه
اوج نسنه ایله مزینه ایلدی بالشمس والقمر
والکواکب کنس ایله رضی آی ایله رضی یلدزلر ایله
وزینه الارض یا نشأت رضی یر یوزینه اوچ نسنه
ایله مزینه ایلدی بالعلماء والملوك وسلطان عادل
اهل علم اولانلر ایله رضی یعمور ایله رضی عادل
پادشاه ایله قال النبی صلی الله تعالی علیه وسلم
رسول علیه السلام بیوردی العدل مهد الدنیا و
قوة السلطان عبد الله اتخذ دینداری رضی
پادشاهك قوة ندنه اولور قیل من صبه

(26-b)

bu âyet-i kerîmenin tefsîr-i şerîfinde münderic olur. **Cemî' umûrü'l-hayri li'r-ra'iyyeti ve's-sultân ve ra'iyyet** ve pâdişâh hakkında hayırlu cemi' umûr münderic olur. **Kâle'n-nebiyyü sallî te'âlâ aleyhi ve sellem**. Hazret-i Risâlet-penâh Allâh te'âlâ hazretlerinin selâmı anun üzerine ola buyurdılar. **Zeyyenallâhu te'âlâ es-semâe bi's-sülüs**. Allâh te'âlâ hazretleri gök yüzin üç nesne ile müzeyyen cylcdi. **Bi'ş-şems ve'l-kamer ve'l-kevâkib**, güneş ile dahi ay ile dahi yıldızlar ile, **ve zeyyene el-arz bi's-sülüs**, dahi yer yüzin üç nesne ile müzeyyen eyledi. **Bi'l-ulemâ ve'l-matari ve sultânin adilin**. Ehl-i ilm olanlar ile dahi yağmur ile, dahi âdil pâdişâh ile **kâle'n-nebiyyü sallâlâhu te'âlâ aleyhi ve sellem**, Rasûl 'aleyhis-selâm buyurdı. **El-adlu mine'd-dîni ve kuvveti's-sultân**. Adâlet itmek dîndendür dahi pâdişâhın kuvvetinden olur. **Kîyle min hüsni**

سیاسته دام ریاسته دیلدی که برکسنه تک
یعنی بر پادشاهک یا بر ضابطک که سیاستی
وکوزتمه سی خوشیه اوله ریاستی ویادشاهلغی
ثبات اوزره اولوب دائم اولور قیل لاتتم الریاسة
الا بحسن السیاسة یعنی بکلک ویادشاهلغه تمام
اولماز یعنی کمال بولماز الا سر سیاسة ایله کمال بولور
یقال ثبات الملک بالعدل دینور که پادشاهلغک
بقای عدل ایله در اردشیر بابک یعنی اردشیر
بابک اولور پادشاه دیمه اذا رغب الملک فی
العدل فجره که پادشاه عدل ایلکده یوز چویرسه
رغبة الرعیة فی الطاعة اول پادشاهک تحسن
حکومتی اولادر قولره اکا مطیع اولقده یوز چویرر
یعنی عصیانه یوز دوتر لر وعنه یعنی اردشیر
بابکدن نقل اولنور که لا سلطان الا بالرجال
پادشاهلغه وسلطنته اولماز الا ارکانیله یعنی

عسکر

(27-b)

siyâsetihi dâme riyâsetehu. Dinildi ki bir kimesnenin, ya'nî bir pâdişâhun yâ bir zâbitün ki siyâseti ve gözetmesi hoşça ola, riyâseti ve pâdişâhlığı sebât üzere olub, dâ'im olur. **Kıyle lâ-tetimmü'r-riyâsetu illâ bi-hüsni's-siyâset**. Ya'nî beğlik ve pâdişâhlık tamâm olmaz, ya'nî kemal bulmaz, illâ hüsn-i siyâset ile kemâl bulur. **Yukalu siyâsetü'l-mülki bi'l-'adl**. Dinür ki pâdişâhlığun sebâtı adl iledür. **Ardeşir Bâbek**, ya'ni Ardeşir Bâbek adlu bir pâdişâh dimiş. **İza rağibe'l-meliku 'ani'l-adl**. Kaçan ki bir pâdişâh adl eylemeden yüz çevirse **rağibe ra'iyyetu 'ani't-tâ'ati**. Ol pâdişâhın taht-ı hükümetinde olan halk ana muti' olmakdan yüz çevirirler, ya'nî isyâna yüz tutarlar **ve 'anhu**, ya'ni Ardeşir Bâbek'den nakl olunur ki, **lâ sultân illâ bi-ricâl**, pâdişâhlık ve sultânlık olmaz, illâ erler ile ya'nî

عسکر ایله اولور ولاسحاب الارباب عسکر ایسه اولماز
الزمان ایله اولور ولاصحاب الاربعه مال ایسه اولماز الا
ولایسه معمور اولمو ایله ولاعساکر الا بالعدل وصحه
السیاسه ولایسه ایسه معمور اولماز الاعدل ایسه
وصحه سیاسه ایله معمور اولور مثال کلام بودر که
پادشاهلو اولماز الاعدالله ایله وصحه سیاسه
ایله اولور قیل لایکون العمران وبلدیکه معمور اولمو
اولماز الا حسن تعدل السلطنه الا شول برده که
پادشاه عدل ایلیه قیل دولة الملوک فی العدل و
وبلدیکه پادشاه عدل دولمه وعز فی عدل ایجنه
در قیل فضیلة الخیر للملوک من احسنه فی فعله وبنیه
فعلنه وقصد وبنیتنه خوشیه اولاندر معنی احسنه
اوزره اولاندر وعدل فی جنده ورعیته دخی عسکر
اراسنه دخی سائر رعیه اراسنه عدل بلندر
سائل بنه دیدی ایکنجی برده نام پادشاه

(28-b)

asker ile olur. **Velâ ricâl illâ bi-mâl,** asker ise olmaz,

illâ mâl ile olur. **Velâ mâl illâ bi-'imâret,** mâl ise olmaz illâ

vilâyet ma'mûr olmak ile **velâ 'imâret illâ bi'l-'adl ve hüsni's-**

siyâset vilâyet ise ma'mûr olmaz illâ adl ise

ve hüsn-i siyâset ile ma'mûr olur. Mâlâ kelâm budur ki

pâdişâhlık olmaz, illâ 'adâlet ile dahi hüsn-i siyâset

ile olur. **Kıyle lâ-yekûni'l-'umrân**. Denildi ki

ma'mûrluk olmaz. **İllâ hayru bi-'adli es-sultân**. İlâ şol yerdeki

pâdişâh adl eyleye. **Kıyle devletü'l-mülûk fi'l-'adl**. Ve

denildi ki, pâdişâhların devlet ve izzeti adl içinde-

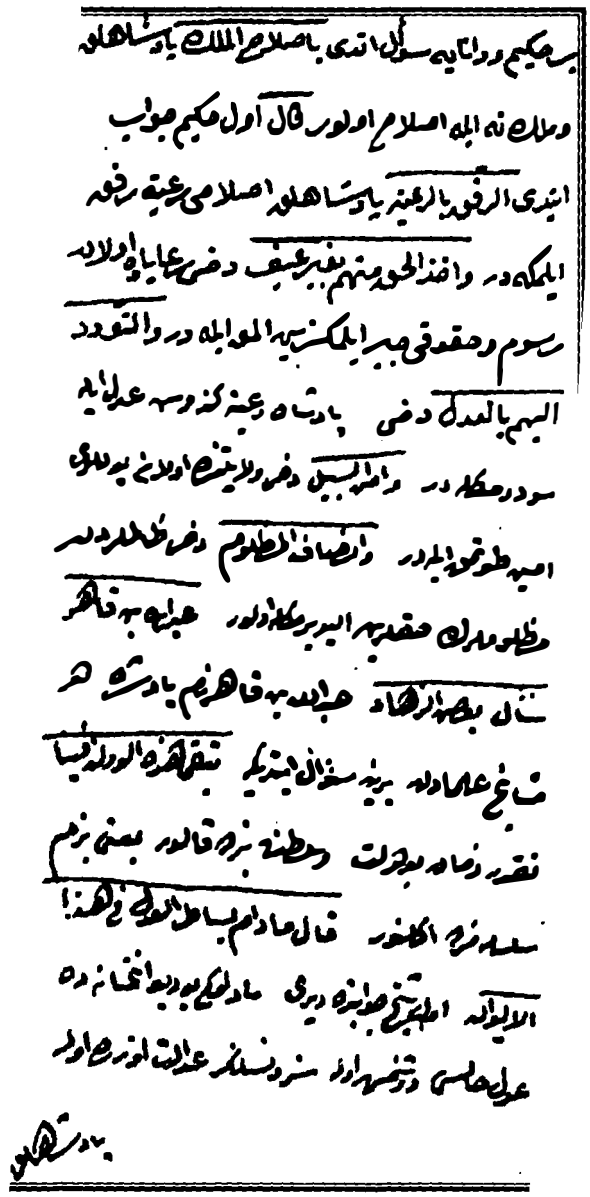
dür. **Kıyle hayrü'l-hayri el-mülûku men ahsene fi fi'ilihi ve niyyetihi.**

Fi'linde ve kasd u niyyetinde hoşça olandır, ya'nî ihsân

üzere olandır. **Ve 'adl fi cündehi ve ra'iyyetihi**. Dahi asker

arasında dahi sâ'ir ra'iyyet arasında adl eyleyendür.

Se'ele Yezdicerd hakîmen. Yezdicerd nâm pâdişâh



(29-b)

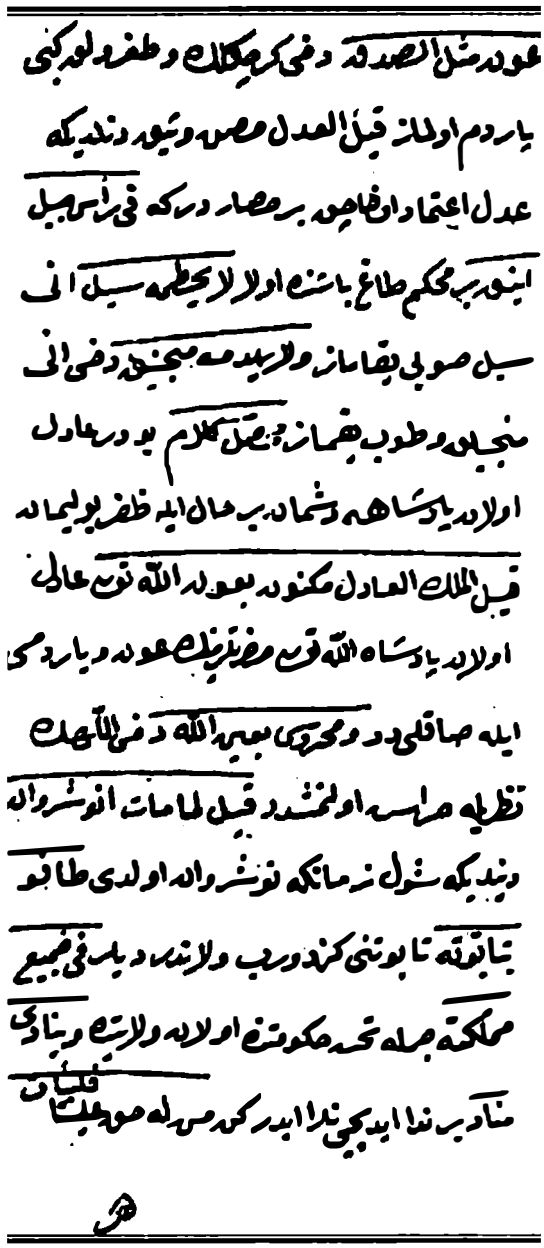
bir hakîm ve dânâya su'âl itdi. **Bi-ıslâh el-mülk** pâdişâhlık ve mülk ne ile ıslâh olur. **Kâle** ol hakîm cevâb eyitdi, **er-rıfk bi'r-rai'yyet,** pâdişâhlık ıslâhı ra'iyyete rıfk eylemekdür. **Ve aheze'l-hakke minhu bi-gayri ünf,** dahî re'ayada olan rüsûm ve hukûku cebr eylemeksizin almak iledir. **Ve't-tevveddüd ileyhim bi'l-'adl**. Dahi pâdişâh ra'iyyete kendüsin adl ile sevdirmekledir. **Ve emnü's-sebîl**. Dahi vilâyetinde olan yolları emîn dutmak iledür. **Ve insâfü'l-mazlûm**. Dahi zâlimlerden mazlûmların hakların alıvirmekledir. **Abdullâh b.Tâhir se'le ba'zü'z-zühâd**. Abdullâh b. Tâhir nâm pâdişâh meşâyih-i ulemâdan birine su'âl itdi ki, **tabka hazihi ed-devleti feya**. Ne kadar zamân bu devlet ve saltanat bizde kalur, ya'nî bizim silsilemizde eğlenür. **Kâle mâdâme bisâtü'l-adli fi hazâ el-eyvân.** Ol şeyh cevâbında dedi. Mâdem ki divânhânede 'adl-ı halis düşünmüş ola siz ve nesliniz adâlet üzereola,

پادشاهلو دولتی قائم و ثابت اولور الا الله لا یغیر
ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم معنی بو آیة کریمه
اوقدی که معناسی بیاندہ اولندی قبل منه طمال
غفلته دینلدیکه هر کسه که غفلتی اوزانه یعنی
زیاده اولمه زاده دولته اول کسنه نك دولتی
زائل اولور وقیل الغافل هو الملك منه دینلدیکه
پادشاهلر دیه غافل اولاید شول پادشاهدر که
اجتمع فیه خصلتان انس ایکی خصلته وقوی جمیع
اولهالانهماك فی اللذات بر خصلت لذتدن یعنی
زوقه وصفایه دوشوب طالمقدر واضاعة
الفرصة فی ایکنجی خصلت فرصتدی ضایع وفوت
ایلمکدر بعض الحکما نغفلاده بعضی دیمشلر السایس
مثل العقل عقل کبی حافظ و کوزمی اولمالی ولاحارس
مثل العدل دمر عدل کبی حارس ایدیجی اولمالی
ولاسیف مثل الجود دمی صوه کبی قلیچ اولمالی ولا

(30-b)

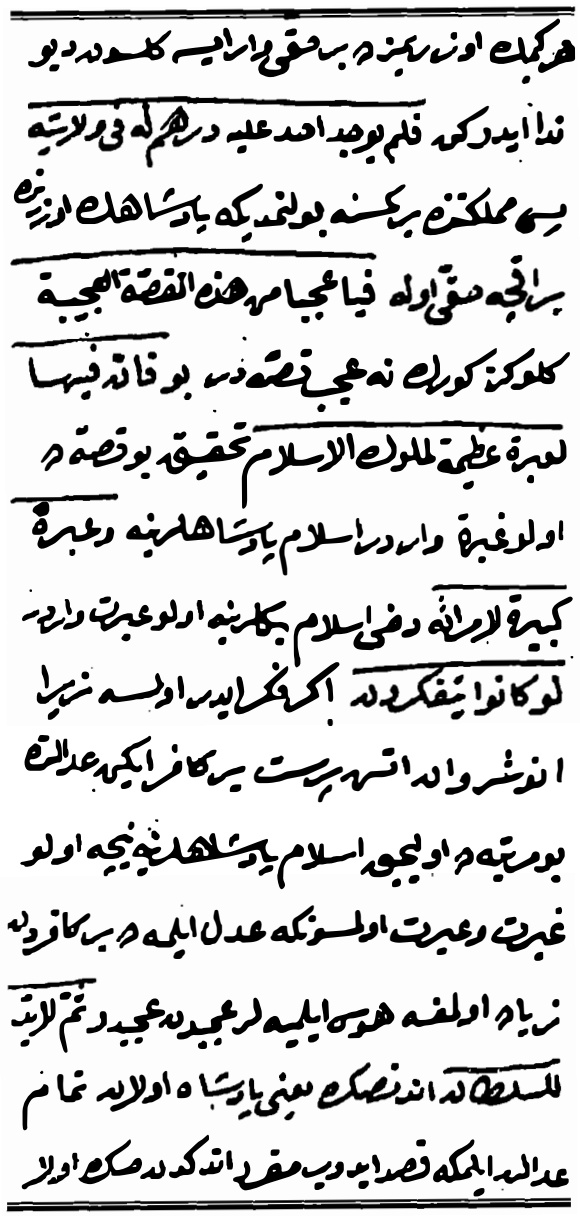
pâdişâhlık devleti ka'im ve sabit olur. **İnne'llâhe lâ yugayyiru mâ-bi-kavmin hattâ yugayyirû mâ-bi-enfüsihim**[115].ya'nî bu âyet-i kerîmeyi okudı ki ma'nâsı beyân olundu. **Kıyle men ta'le gafletehu**. Denildi ki her kimse ki gafleti uzana, ya'nî ziyâde ola. **Zâlehu devletuhu**. Ol kimsnenün devletü zâ'il olur. **Ve kıyle el-gafilu mine'l-mülk**. Denildi ki pâdişâhlardan gâfil olan şol pâdişâhdur ki, **icteme'a'fihi hasletâni**, anda iki haslet ve huy cem' ola. **el-İnhimâku fi'l-lezzât**. Bir haslet lezzetlere, ya'nî zevk ve safâya düşüb dalmakdur. **Ve iz'atu'l-furas**. Dahi ikinci haslet fırsatları zâyi ve fevt eylemekdür. **Ba'zı el-hükemâ**. 'Ukalâdan ba'z dimiş: **Lâ sâyise mislü'l-akl**. Akıl gibi hâfız ve gözcü olmaz. **Velâ hârise mislü'l-adl.** Dahi 'adl gibi hırâset idici olmaz. **Velâ seyfe mislü'l-hakk**. Dahi hak gibi kılıç olmaz. **Velâ**

[115] er-Ra'd 13/11



(31-b)

avne mislü's-sıdk. Dahi gerçeklik ve doğrılık gibi yardım olmaz. **Kıyle el-'adlu hısnun vesîkun**. Denildi ki, adl i'timâd olunacak bir hisârdır ki, **fî re'si cebelin enîk**. Bir muhkem dağ başında ola. **Lâ-yehtamuh seylün**, anı sel suyu yıkamaz. **Velâ yehdemuhu mancınık**. Dahi anı mancınık ve top yıkamaz. Muhassıl-ı kelâm budur âdil olan pâdişâha düşmân bir hâl ile zafer bulamayan, **kıyle el-mülûk el-'âdilu meknûnun bi-'avni'llahi te'âlâ**, âdil olan pâdişâh Allâh te'âlâ hazretlerinin avn ve yardımı ile saklıdır. **Ve mahrûsun bi-'aynillah**. Dahi Allâh'ın nazarıyle hirâset olunmışdır. **Kıyle lemma mâte Anuşirvan**. Dindi ki şol zamân ki Nuşirevân öldü. **Tâfû bi-tâbutihi**. Tabutını gezdürüb dolaşdırdılar. **Fi cemî'i memleketihi**. Cümle taht-ı hükûmetinde olan vilâyetinde **ve yünadi münadin**, bir nidâ idici nidâ ederken, **men lehu hakkun aleyna feleyti**.



(32-b)

Her kimin ki üzerimizde bir hakkı var ise gelsün deyü

nidâ iderken, **felem yuced ahadûn aleyhi dirhemun lehu fi vilâyetihi,**

pes memleketinden bir kimesne bulunmadı ki pâdişâhın üzerinde

bir akçe hakkı ola, **feyâ 'aceben min hâzihi'l-kıssati acibeti,**

gelünüz görün ne acib kıssadır bu. **Feinne fihâ**

le-ibretün azîmetün li-malûkil-islâm, tahkîk bu kıssada

ulu gayret vardır, İslâm pâdişâhlarına **ve ibarihu**

kebîretün li-ümeraihi, dahi islâm beğerine ulu ibret vardur.

Levkânu it-tefekkürûn, eğer fikr ider olsa zira

Anûşirvân âteş-perest bir kâfir iken adâletde

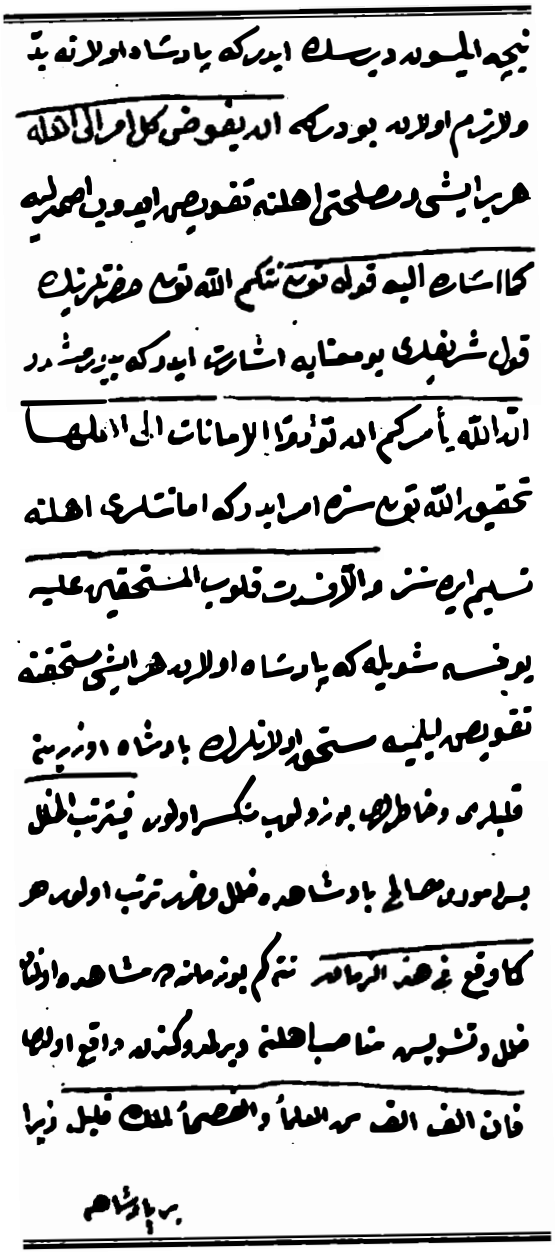
bu mertebede olıcak islâm pâdişâhlarına nice ulu

gayret ve ibret olmasun ki adl eylemede bir kâfirden

ziyâde olmağa heves eylemeyeler acebden acebdir. **Sümme lâbüdde**

li's-sultân. Andan sonra, ya'nî pâdişâh olan tamâm

adâlet eylemeğe kasd idüb, mukarrer itdükden sonra evvelâ



(33-b)

nice eylesün dirsen, eydür ki; pâdişâh olana (lâ)büdd

ve lâzım olan budur ki, **en-yefuza küllü emrin ilâ ehlihi**.

Her bir iş ve maslahatı ehline tefvîz idüb ısmarlaya.

Kemâ eşârehu ileyhi kavluhu te'âlâ. Nitekim Allâh ta'âlâ hazretlerinin

kavl-i şerîfleri bu ma'nâya işâret ider ki, buyurmışdur:

İnnallâhe ye'murküm entueddü'l-emânâti ilâ ehlihâ .

Tahkîk Allâh ta'âlâ size emr ider ki emânetleri ehline

teslîm idesiz. **Ve illâ feseded kulûbi'l-müstehakkîne aleyhi**.

Yohsa şöyle ki pâdişâh olan her işi müstahakkına

tefvîz eylemeye, müstehak olanların pâdişâh üzerine

kalbleri ve hâtırları bozulub münkesir olur. **Feyeterettebü'l-halel**.

Pes, umûr ve mesâlih-i pâdişâhîde halel ve zarar tertîb olur.

Kemâ vak'a fi hâze'z-zamân. Nitekim bu zamânda müşâhede olunan

halel ve teşevvüş menâsib ehline virilmedüğinden vâki' oldı.

Feinne elfe elfin mine'l ulemâi ve'l-fasahâi-li melikin kalîl. Zirâ

بر پادشاه نیچه بیک عالم و فصیح ازدر وعدو واحد
کثیر اما بر شما نه چوقدر ایده الرومی فضلاء
سلفده ایسه رومی اولوب فاضل نظم ایدوب
دیسه فایکثیر الفاضل رصاب یعنی برادم بیک
دوست و بیک یار چوده دکلدر والله عدوٌ
واحدٌ للکثیر اما بر یالکز دشمانه چوقدر بر
آدمه قال علیه سه ولی واحداً فی رعیته اولمنه
بر حاکم که بر کسه یی برایشه دیه نصبه تولی ایله
حال بوکه حکومتی اول کسه ویرمه اولکسه برلنه
فقد خان الله ورسوله وجماعة المسلمین تحقیقه
اول حاکم الله تعالی حضرتلرینه ورسوله وجماعه
مسلمینه خیانه ایتمه اولور قیل اذا ساد اللئام
دندیکه فیجه لئیم اولانلر سیده اولسه لر یعنی پیس
اولیجه نصب اولنسه لر بادالکرام اصل وهدم
اولانلر هلاک اولورلر اذا ارتفع الوضیع فتمکه

(34-b)

bir pâdişâh(a) nice bin âlim ve nasîh azdır. **Ve aduvvun vahîdun kesîr**. Ammâ bir düşman çokdur. **İbn er-Rûmî** Fuzâlâ-i selefden İbn-i Rûmî adlu bir fâzl nazm idüb dimiş. Nazm: **Femâ bi-kesrin el-fâzıl ve sâhib** ya'nî bir âdem(e) bin dost ve bin yâr çok değildir. **Ve e 'aduvven vahiden le-kesîren**. Ammâ bir yalnız düşman çokdur bir âdeme. **Kâle aleyhi men vellâ vahiden fi ra'iyyetihi evlâ minhü**. Bir hakîm ki kimseyi bir işe ve bir mansıba tevellâ eylese. Hâlbuki taht-ı hükûmetinde ol kimseden evlâ kimse buluna, **fekad hânellâhu ve Rasûlehu ve cema'atehi el- müslimîn**. Tahkîk ol hâkim Allâh ta'â hazretlerine ve Rasûlu'ne ve cema'ât-ı Müslimîne hıyâ(n)et itmiş olur. **Kıyle izâ sâde'l-li'âm**. Dindi ki: Kaçan le'îm olanlar seyyid olsalar, ya'nî re'îs ve evlâca nasb olunsalar, **bâd el-kirâm**, asl ve merdüm olanlar helâk olurlar. **İzâ irtefae'l-vazîu**. Kaçan ki

الجاده اولاده مرتفع اولسه یعنی یوجه مرتفعیه وصل
اولسه انضع الرفیع یوجه اصلاتو اولاده الجفه
دوشر اذا اصلت ارازله فجاده ارازل اولانلر بلد،
اولسه لر هلاك افاضل اولی وافضل اولانلر هلاك
اولورلر دولة الاشرار شرتیر اولانلر دولتی
یعنی دولته واصل اولماسی محنة الابرار ایولرك
محنتی دیمکدر یعنی ایولرك نکبتا اولوب ومهما جعل الغنیم
اولوغیمك دغردولة الاکارم اکرم اولانلر
واهل اولنلرك دولته واصل اولماسی قیل
لبزرجمهر سؤال اولندی بزرجمهر نام حکیمه کیف
اصطربت امور آل ساسانه وفیهم مثلك سنجلیبه
حکیم ودانا آل ساسانه اراسنده وار ایکن نه
کیفیتایله ونه سبایله امورسلطنتی مضطرب
اولوب پادشاهلرینه حقدی دیو سؤال اولندی
قال بزرجمهر حکیم ایندی استصغروا باصاغر العمال

آل

(35-b)

alcak olan mürtefi' olsa, ya'nî yüce mertebeye vâsıl olsa, **ittâde'a er-refî'u**, yüce asıllu olan alçağa düşer. **İzâ melike erâzil**, kaçan, erâzil olanlar beğ olsalar, **heleke efâdil-i evlâ** ve efdâl olanlar helâk olırlar. **Devletü'l eşrâr** şerîr olanların devleti, ya'nî devlete vâsıl olması, **mihnetü'l-ebrâr**, eyülerün, mıhnetidir, ya'nî eyülere nikbet olur. **Ve min ecli'l-ganâyim**, ulı gânimetlerdendür. **Devletü'l-ekârim**, ekrem olanların ve ehil olanların devlete vâsıl olması. **Kıyle li-Büzrcmihr** su'âl olundı. Büzrcmihr nâm hakîme **keyfe ıztarra umûr âl-i Samân fihim mislek**. Sencileyin hakîm ve dânâ âl-i Sâmân arasında var iken ne keyfiyet ile ve ne sebeb ile umûr-ı saltanatları muztarib olub pâdişâhlık ellerinden çıkdı diyü su'âl olundı. **Kâle**, Büzrcmihr hakîm eyitdi, **ista'ânu bi-esağirü'l-ummâli**

آل سامانه یاد ملنور اولدیغ عالمدنلك یعنی
بلكه نلك و وزیرلرنلك كوچكلریله یاد ملنور
اولدیغ علی الكبار الاعمال عمالك و مصالحدك
بیوكلك اوزره یعنی سلطنت امور معظمه سنی كوره
كوچكلك یعنی مستحق اولیوب قادر اولیاندن
امر لیوب اعتماد ایدر اولدیغ قان امرهم الی ما ال
بس آل سامانك امورنی راجع اولدی بسنه یه
كه راجع اولدی یعنی پادشاهلقدك بوزیلوب
الده صقدی و اولاده اولدی و فی الجمله نقیصه
عظیم فی هذا الزمانه بو ذكر اولنانه جواب در
شمدیكی زمانده عظیم نقیصه و ایشارت وار در الی
آل عثمانه آل عثمانه حضرتلرینه ایدالله دولتهم
الله تعالی حضرتلرك دولته و سلطنتلریه مؤید
ایلسونه الی انقضاء الزمانه و انقراض الدوراته
زمانه دوكنجه دوراته نقصه اولنجه یعنی

(36-b)

âl-i Sâsân yardımlanur oldılar, alîmlerinin, ya'nî beğlerinin ve vezîrlerinin küçükleri ile yardımlanur oldılar. **Alâ ekâbiri'l-amâl**, amellerin ve maslahatların büyükleri üzere ya'nî saltanatın umûr-ı mu'azzamasını (kü) küçüklere, ya'nî müstehak olmayub kâdir olmayanlara ısmarlayub i'timâd ider oldılar. **Kâle emrihum ilâ mâ-el.** Pes, âl-i Sâmân'ın umurı râci' oldı, bir nesneye ki râci' oldı, ya'nî pâdişâhlıkları bozılub elden çıkdı ve olan oldı. **Ve fi'l-cevâbi tenbihun azîmun fi hazi'z-zamân**. Bu zikr olunan cevâbda şimdiki zamânda azîm tenbîh ve işâret vardır. **İlâ âl-i Osmân**. âl-i Osmân hazretlerine, **ebbedallâhu devletehum** Allâh hazretleri devlet ve saltanatların mü'ebbed eylesün. **İlâ inkazâi'z-zamân ve inkırâzi'd-deverân**. Zamân dükenince ve devrân munkarız olınca, ya'nî

دنیا طورد قچه طورسوند آسیه یاتب العالیه
واشارت وتبه بودرکه مناصب عالیه نك
تعیینه وتقلیدی وطغرای غرانك تحریری و
تسویدی قیمدده استانهٔ سعادتلینه مشروط
وذات شریفلرینه مخصوص ایکن ظهور افتلاندن
بروغیره تفویض اولنمه وامکنهٔ متعدده و
ارضی متفرقه ده اولونمصیلد وبیلدیکجه
یازلمغه رغبه وبیلدوب مناصب عالیه وامور
معظمه قادر اولیلدی وبیلدور اولدی بوبسامه
فطنات ومعنای وهنا کردکه ماوراسنه
خوف عظیم وارد رحمه الله توسع مفرط
اسلوب قدیم وقانون قدیم ایله عمل اولنمه
هدایه وعنایه ایلیوب صوکنی خیر ایلیه ثم لا
لابد للسلطنه ان یختار وزیرا عالما
صالحا اندیه ملك پادشاه اولانه لابد ولازم

اولانه

(37-b)

dünya durdukça dursunlar. **Amîn yâ Rabbe'l-âlemîn**[116].

Ve işâret ve tenbîh budur ki manâsıb-ı âliyyenin

ta'yîn ve taklîdi ve tuğrâ-i garranın tahrîri ve

tesvîdi kadîmden âsitâne-i sa'adetlerine meşrût

ve zât-ı şerîflerine mahsûs iken zuhûr-ı ihtilâlden

berü gayre tefvîz olunmak ve emkene-i müte'addide ve

arazi-i müteferrikada ulu mansıblar virilüb, tuğrâ

yazılmağa ruhsat virilüb, manâsıb-ı âliye ve umûr-ı

mu'azzama kâdir olmayanlara virilür oldı; bu bir emr-i

hatarnâk ve ma'nâ-yı vehimnâkdır ki mâverâsında

havf-ı azîm vardır. Hemân Allâh ta'âlâ hazretleri

uslûb-ı kadîm ve kânûn-ı kadîm ile amel olunmağa

hidâyet ve inâyet eyleyüb sonunu hayr eyleye. **Sümme lâ-**

büde li's-sultân min enyehtâre vezîren alimen

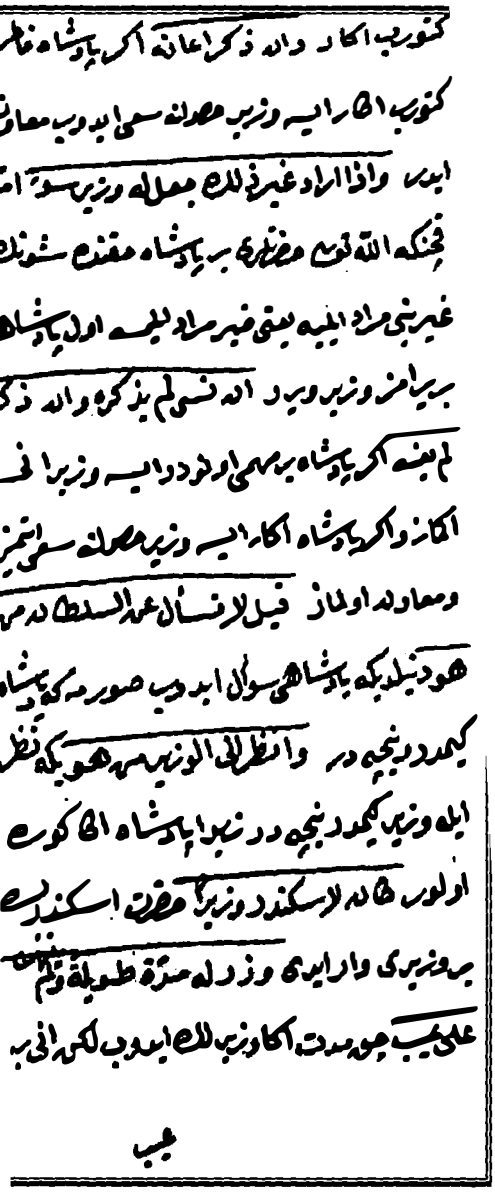
salihen. Andan sonra pâdişâh olana lâbüdd ve lâzım

[116] Âlemlerin Rabb'ı kabul etsin...

اولادیه بودرکه بر عاقل و دانا و هر ایشی اصلاح
کتوریجی وزیر اختیار و انتخاب ایلیه فان
الوزیر نزیرا تحقیقه وزیر اولادیکه اذا صلح
صلح الملک فحکه وزیر صالح و ایو اولمق پادشاه
و پادشاهلره الیق اوزره اولوب جمیع امور
نظام و انتظام اولور واذا فسد
اما فحکه وزیر فاسد اولسه پادشاه و پادشاهلره
فاسد اولوب جمیع امور مختل اولور اللهم
اصلح یا الله سهله وزیر صالح و صاحب
تدبیری صلاح اوزره نائب و قایم ایله قال
النبی صلی الله تعالی علیه وسلم اذا اراد الله بامیر
خیرا جعل له وزیر صدق پادشاه حضرتلری پادشاه حضرت
خیر مراد الیسه جعل له وزیر صدق اولمق
پادشاه برصاده وزیر میسر ایدر الدنسی ذکر
اکر پادشاه امر مهمی اولدقده الیسه وزیر فاطنه

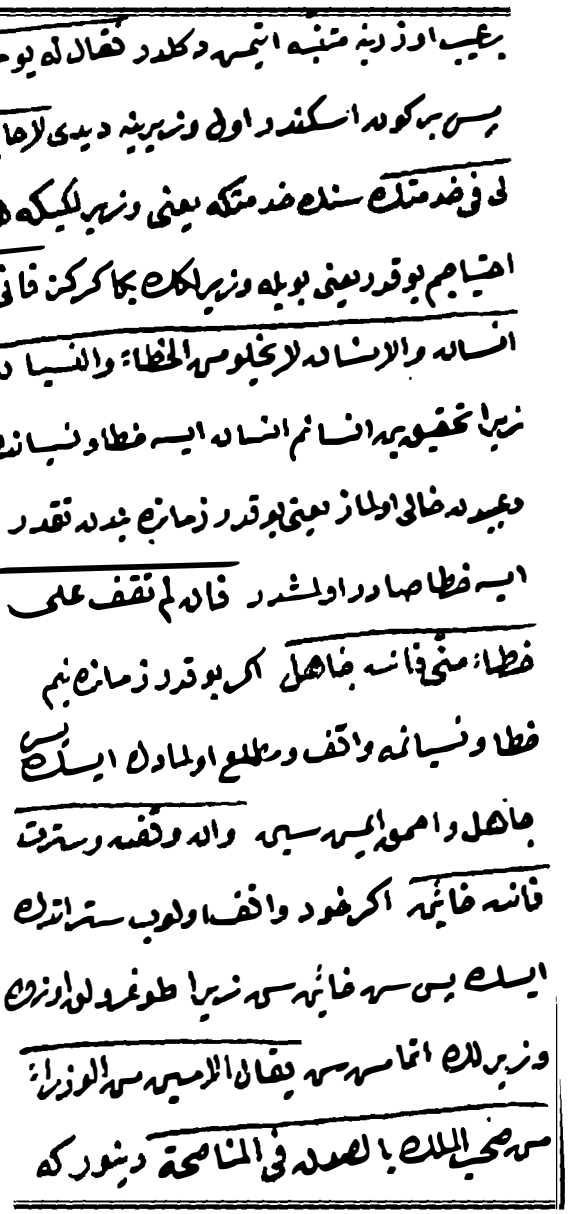
(38-b)

olan budur ki: bir âkil ve dânâ ve her işi ıslâha getürici vezîr ihtiyâr ve intihâb eyleye. **Fe-inne'l-vezîr**, zirâ tahkîk vezîr olan kimse, **izâ salahe salihe'l-mülk**, kaçan ki sâlih ve eyü olsa pâdişâh ve pâdişâhlık eyülük üzere olub, cemî'-i umûr-ı nizâm ve intizâm olur. **Ve izâ fesedü fesed**. Ammâ kaçan ki vezîr fasîd olsa, pâdişâh ve pâdişâhlık fasîd olub, cemî'-i umûr muhtell olur. **Allâhumme aslâh**. Yâ Allâh sen her bir vezîr-i sâlih ve sâhib-i tedbîri salâh üzere sâbit ve kâ'im eyle. **Kâle'n nebiyyü sallallâhu te'âlâ aleyhi ve's-sellem izâ eradallâhu bi-emîrin hayran**. Kaçan ki Allâh ta'âlâ hazretleri bir pâdişâh hakkında hayr murâd eylese, **ceale lehu vezîre sıdkin**, ol pâdişâh(a) bir sâdık vezîr müyesser ider. **Ennesiye zikrehu**, eger pâdişâh emr-i mühimmi unudur ise vezîr hâtırına



(39-b)

getürüb anar. **Ve in zekere e'ânehu**. Eğer pâdişâh hâtırına getürüb anar ise, vezîr husûlüne sa'y idüb mu'âvenet ider. **Ve izâ erade gayre zâlike ceale lehu vezîr su'in**. Ammâ kaçan ki Allâh ta'âlâ hazretleri bir pâdişâh hakkında şunun gayrini murâd eyleye, ya'nî hayr murâd eylemese, ol pâdişâha bir yaramaz vezîr virir. **İnnesiye lem yezkûruhu ve in zekere lem yu'inhu**. Eğer pâdişâh bir mühimmi unudur ise, vezîr anı anmaz ve eğer pâdişâh anar ise vezîr husûlüne sa'y itmez ve mu'âvin olmaz. **Kıyle lâ neselu ani's-sultân men hüve**. Dinilür ki pâdişâhı su'âl idüb sorma ki pâdişâh kimdir. ve nicedür, **venzur ile'l-vezîri men hüve**, yine nazar, eyle vezîr kimdir ve nicedür. Zirâ pâdişâh ona göre olur. **Kâne li-İskender vezîra**. Hazret-i İskender'in bir veziri var idi. **Vezere lehu marreten tavileten velem yetenebbeh alâ ayb**. Çok müddet ana vezîrlik idüb, lâkin anı bir



(40-b)

bir ayb üzerine mütenebbih itmiş değildir. **Fekâle lehu yevmen.** Pes, bir gün İskender ol vezîrine didi: **Lâ hacete lifi hidemetik**. Senin hidmetine, ya'nî vezîrliğine ihtiyâcım yokdur, ya'nî böyle vezîrliğin bana gerekmez. **Fe inni insânun ve'l-insânu lâ yehlu mine'l-hatâi ve'n-nisyân.** Zirâ tahkîk ben insânım, insân ise hatâ ve nisyândan ve aybdan hâli olmaz. Ya'nî bu kadar zamânda benden ne kadar ise hatâ sâdır olmışdır. **Fe in lem takif aleyye hatâen minni ve innehu câhilun**. Eğer bu kadar zamânda benim hatâ ve nisyânıma vâkıf ve muttali' olmadın isen, pes câhil ve ahmak imişsin. **Ve in vakfte ve seterte fe ente hainûn**. Eğer hod vâkıf olub setr itdün isen, pes sen hâ'insin. Zirâ doğruluk üzere vezîrlik itmemişsin. **Yukâlu el-emînu mine'l-vüzerâi men sâhibe mülke bi's-sıdk fi'il-münâsihat**. Dinür ki

ونه راده اسیمه اولانه شول ونه یر درکه پادشاهلر
نصیحتنده صداقه اوزره مقارنه ایلیه والفاتحه
منهم مسرتلرینجه بالمدارة والمداهنة دفی یونه راده
فاتحه اولانه شول ونه یر درکه پادشاه مدارایله
وایکی یونه لولك ایله مقارنه ایلدیه ثم یجب ایریجل
العلماء واهل الدعاء ویکرمهم اندنه صکره پادشاه
اولانه واجب ولازم اولانه بودرکه علماء وصلحایه
ودعا اهلنه تعظیم واکرام ایلیه ویجلب قلوبهم
باحسانه وانعامه دفی یونه راده فلیبالغ فی احسانه
وانعامه اتیمکله کذلك جذب ایلیه وتستمیله
بدعائهم وشاورهم فی امرهم ورأیهم وتدبیرهم دفی یونه راده
وعاریله دفی رأی وتدبیر لریله یاره ملانه ویعتمد
علی قولهم قوله مایعتمد علی قول غیرهم دفی یونه راده
سونه لرینه زیاده اعتقاد ایلیه واعتماد ایلیه غیریله
سونه لرنه ده اذ لایقع منهم خیانة ولاخیلة غالبا

علماده

(41-b)

vüzerâdan emîn olan şol vezîrdir ki pâdişâhlara

nasîhatde sadâkat üzere mukarenet eyleye. **Ve'l-hâ'inun**

minhum men yeshebuhum bi'l-mudâreti ve'l-müdâhenet. Dahi bunlardan

hâ'in olan şol vezîrdür ki pâdişâh müdâr ile

ve iki yüzlülük ile mukarenet eyleye. **Sümme yecibu en-yebcele'l**

ulemâe ve ehli'd-du'âe ve yukrimuhum. Andan sonra pâdişâh

olana vâcib ve lâzım olan budur ki ulemâ ve sulehâya

ve du'â ehline ta'zîm ve ikrâm eyleye. **Ve yucellibu kulûbehum**

bi ihsânihi ve in'âmihi. Dahi bunlarun kalblerini ihsân

ve in'âm itmekle kendüye cezb eyleye. **Ve testa'înu**

bi-du'âihim ve şâverehim ve re'yihim ve tedbîrihim. Dahi bunların

du'âları ile dahi re'y ve tedbîrleri ile yardımlana. **Ve ya'temidu**

alâ kavlihim fevkâ ma ye'temidu alâ kavli gayrihim. Dahi bunların

sözlerine ziyâde i'tikâd eyleye ve i'timâd eyleye gayrinin

sözlerinden. **En lâyek'a minhüm hıyâneten velâ hîleten**. Zirâ

علمادن حیله وخیاسیه واقع اولماز ولم یسمع قط

دخی بوانه کلنجه یاوشاهد مفت علمانك بدرلو

خیانتی ایشبو لدی هرکز فانهم ورثة الانبیاء دیدکلری

تحقیر علمایه دلیل اولماز وسبب

صلاح الدنیا والعقبی دخی دنیا وافتك صلاحنه

سبب دنیه کم پیغمبر لرسیاولدی الیوم یعنی هر بر

عصرك علماسی اولدعصرده پیغمبر لرشابه سنده اولوب

امور دین ودنیا واقرنی اصلاح ایجون کلمشلردر

بقال انما یقوم الدنیا باربعة دینور که تحقیر بو

دنیا دیرك نفسنه ایله طوغرو بعلم العلماء وعدل

الامراء وعبادة الصلحاء وشجاعة الاشجاء بك

علمانك علمی ایله ایکنجی یاوشاهدك عدلیله اوچنجی

صالحلرك عبادتی ودعاسیله دردنجی جوهردن

دلیل اصل ایله قال النبی صلی الله علیه

وسلم النظر فی وجوه العلماء عبادة مضت

(42-b)

ulemâdan hile ve hıyânet vâki' olmaz. **Velem yesma' katt.** Dahi bu âna gelince pâdişâhlar hakkında ulemâdan bir dürlü hıyâneti işidilmedi hergiz. **Fe innehum veresetü'l-enbiyâ.** Zirâ tahkîk ulemâ peygamberlerin vârisleridir. **Ve sebebu salâhi'd-dünyâ ve'l-ukbâ.** Dünya ve ahiretin salâhına sebebdir. Nitekim peygamberler sebeb oldu ise, ya'nî her bir asrın ulemâsı ol asrda peygamberleri mesâbesinde olub, umûr-ı dîn ü dünya ve âhireti ıslâh içün gelmişlerdir. **Yukâlu innemâ yekûmü'd-dünyâ bi-erba'atin.** Dinür ki, tahkîk bu dünya dört nesne ile turur. **Bi-ilmi'l-ulemâ ve adli'l-umerâ ve ibâdet i's-sülehâ ve sehâveti'l-eshiyâ.** Biri ulemânın ilmiyle, ikinci pâdişâhların adliyle, üçüncü sâlihlerin ibâdeti ve du'âsıyle, dördüncü cömerd-lerin ihsânı ile. **Kâle'n-nebiyyü sallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem en-nazâru fi vücûhi'l-ulemâ ibadetün.** Hazret-i

رسالله پناه صلی الله تعالی علیه وسلم بیورد یکه
علمانك یوزلرینه نظر ایدوب با قوه عباده تدروقال
صلی الله تعالی علیه وسلم وفرینه یوقدر دیو بیورد یکه
یوز له مداد العلماء ودماء الشهداء یوم القیمة
فلا ینفضل احدهما علی الاخر عالمك کتدی
قیامه کونی شهید اولانه غائبلرك قانلریله وزن
اولنوب هیچ بری بر بنده زیاده کلمز قبل ضیر الامراء
مع مجالس العلماء پادشاهلرك ضبطوسی سئوال
پادشاهلرکه عالملرك مجلسلرینه حاضر اولمه
وشر العلماء مع مجالس الامراء دیو عالملرك سئوال
سئول عالملرکه پادشاهلرك وبکلرك مجلسلرینه
ضرور دنسز حاضر اولمه قبل ضیر الاول مع تمکنه
فی قلوب رعیته محبة کما تقدم هیبته بجمله اشیاء
پادشاهلرك ضبطوسی سئول پادشاهلرکه تحمله
حکومتی اولانه خلقك کوکلرنده هیبتی مقرر

اولدوغی

(43-b)

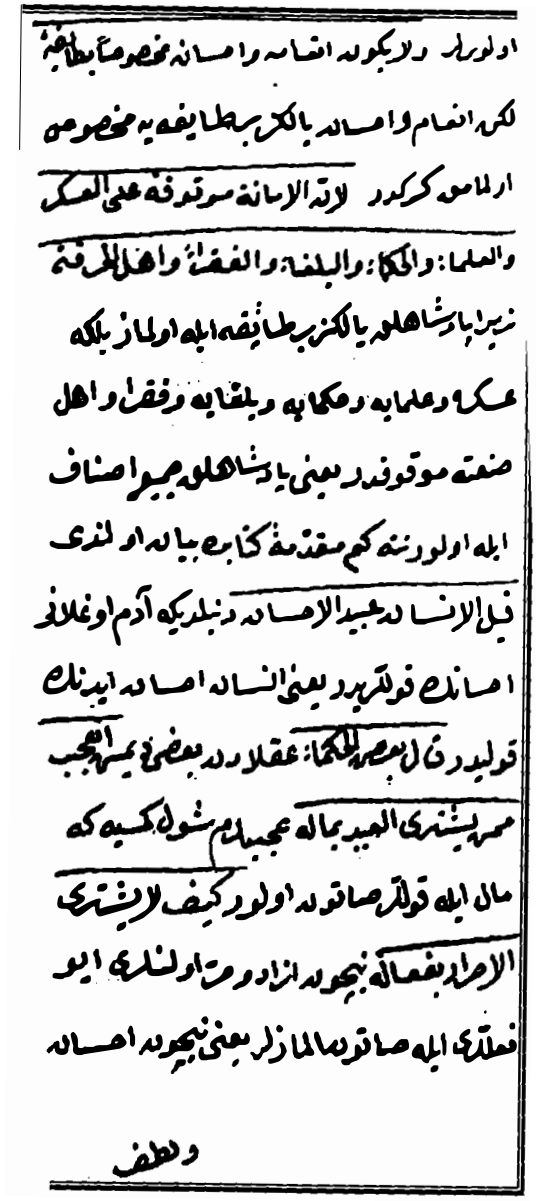
Risâlet-penâh sallalâhu te'âlâ aleyhi ve sellem buyurdı ki:

Ulemânın yüzlerine nazar idüb bakmak ibâdetdir. **Ve kâle sallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem**. Dahi peygamber hazretleri buyurdular ki: **Yuzenu midâdü'l-ulemâ ve dimâü'ş-şuhedâi yevme'l-kıyâmeti felâ yufdâlu ehaduhumâ ale'l-ahar**. Alimlerün mürekkebleri kıyâmet gününde şehid olan gâzîlerin kanlarıyle vezn olunur, hiç biri birinden ziyâde gelmez. **Kîyle hayrü'l-ümerâi men yucâlisü'l-ulemâe**. Pâdişâhların hayırlısı şol pâdişâhdır ki âlimlerin meclislerine hâzır ola. **Ve şerrü'l-ulemâi men yucâlisü'l-ümerâe**. Dahi âlimlerin şerlüsi şol âlimdür ki pâdişâhların ve beğler meclislerine zarûretsiz hâzır ola. **Kîyle hayrü'l-mülûk men temekkene fi kulûbi ra'iyyeti muhabbeten kemâ takarraru heybetehu bi-hamseti eşyâ.** Pâdişâhların hayırlusı şol pâdişâhdır ki taht-ı hükûmetinde olan halkın gönüllerinde heybeti mukarrer

ولدغی کبی نسنه ایله محبتی قلبلرنده متمکن اولمه اکرام
شرفلرینه بسی شرفلرینه اکرام ایلمکدر وصحته
ضعیفها وضعی ایکنجی ضعیفلرینه مرحمه ایتمکدر وإعانة
لهیفها وضعی اوچنجی مظلوملرینه یاردم ایلمکدر وکف
عدوانه عادیها وضعی دردنجی دشمانلرینك شرّ
وضررلرینه منع ودفع ایلمکدر وتامینه سبیل
رایحها وغادیها وضعی بشنجی اینه ودونه نك
یولارینه امنیه ایلمکدر محصل بو بسه نسنه ایله
سفید اولان پادشاهك محبتی رعیتك قلبلرنده
متمکن اولور ولابدّ للملك انه یکون مبسوط
الید وضعی پادشاه اولانه الی الهوا اولمه لازمدر
یعنی انعام واحسانه اوزمه اولمه لازمدر فانّه
الخلق لایتبعه الّا لغرضه دنیوی زیرا تخصیص خلقه
اکا متابعه اتمزلر الّا دنیوی غرضه ایله یعنی
احسانه وانعامه رجا سببیله قول اولوب تابع

(44-b)

olduğı gibi beş nesne ile muhabbeti kalblerinde mütemekkin ola. **İkrâmu şerîfiha**. Biri şerîflerine ikrâm eylemekdür. **Vehimmetu ve'r-rahmet za'i fiha**. Dahi ikinci za'îflerine merhamet itmekdir. **Ve i'anetuha lehi fiha**. Dahi üçncü, mazlûmlarına yardım eylemekdir.**Ve keffu udvâni 'âdîha.** Dahi dördüncü düşmanlarının şerr ve zarârların men' ve def' eylemekdir. **Ve te'mîn sebîl râyiciha ve gârîha**. Dahi beşinci, âyende ve revendenin yolların emîn eylemekdür. Bu beş nesne ile mukayycd olan pâdişâhın muhabbeti ra'iyyetin kalblerinde mütemckkin olur. **Velâbüdde li'l-imülk en-yekûne mebsûde'l yed**. Dahi pâdişâh olana eli açık olmak lâzımdır. Ya'nî in'âm ve ihsân üzere olmak lâzımdır. **Fe inne'l-halke lâyettibiuhu illâ li farzin dünyevi**. Zirâ tahkîk halk ana mütâba'at itmezler, illâ dünyevî garaz ile ya'nî ihsân vc in'âm ricâsıyle kul olub tâbi'



اولورلر ولایکونه اقسامه و اصنافه مخصوص بطایفه
لکن انعام و احسانه بالکز بطایفه یه مخصوص
اولماوب کرکدر لانه الاحسانه موقوفه علی العسکر
والعلما: والحکما: والبلغا: والفقرا: واهل الحرفه
زیرا پادشاهلر یالکز بطایفه ایله اولماز بلکه
عسکر و علمایه و حکمایه و بلغایه و فقرا و اهل
صنعته موقوفدر یعنی پادشاهلر جمیع اصناف
ایله اولورلر نه کم مقدمه کتابمزده ایراد اولندی
قیل الانسان عبید الاحسانه دنیلدیکه آدم اوغلانی
احسانه قولدر دیمکدر یعنی انسانه احسانه ایدنلر
قولیدرلر قال بعض الحکما: عقلا دن بعضی بیمسهاق
عجب
عجب بیشتری العبد بماله عجبا دم شول کسیه که
مال ایله قولدر صاتوله اولور کیف لایشتری
الاحرار بفعاله نیچوله ازاد ومرتاولنلری ایلو
فعللری ایله صاتوبده المازلر یعنی نیچوله احسانه

والطف

(45-b)

olurlar. **Velâ yekûnu in'âmuhu ve ihsânuhu mahsûsen bi-ta'ifetin** lâkin in'âm ve ihsân yalnız bir ta'ifeye mahsûs olmamak gerekdir. **Li enne'l-emânete mevkûfetun ale'l-askeri ve'l-ulemâi ve'l-hükemâ ve'l-bülegâi ve'l-fukarâ ve ehli'l-hirfet.** Zirâ pâdişâhlık yalnız bir ta'ife ile olmaz, belki askere ve ulemâya ve hükemâya ve bülegâya ve fukarâ ve ehl-i san'ata mevkûfdur. Ya'nî pâdişâhlık cemî' asnâf ile olur. Nitekim mukaddeme-i kitâbda beyân olındı. **Kıyle el-insân 'abidu'l-ihsân.** Dinülür ki âdem oğlanı ihsânın kullarıdır; ya'nî insân ihsân idenün kulıdır. **Kâle ba'zı el-hükemâ,** ukalâdan ba'zı dimiş: **İn aceb men yeşteri'l-abide bi-malihi.** Aceblerim şol kimseye ki mâl ile kullar satun alur. **Keyfe lâ yeştere'l ahrâre bi fe'âlihi,** niçün âzâd ve hür olanları eyü fi'illeriyle satun almazlar, ya'nî niçün ihsân

ولطف ایلکله خلقی کندویه قول ایلکه سعی ایلیر
نه کم دنمشدر بیت کریم بینه که شاد میزاد صید
باحسانه توانه کردوشی بقید الشافعی رضی
الله امام شافعی حضرتلری دیمشدر نظم امشه الی
الامراد تملك رقابهم مترادفتان احسانه ایله
بر بنده مالك اولدرمشه یعنی اکرام احسانه ایدوب
سکا اختیار ویره قول اولور وغیر تجارات الکرام
اکتسابها کریم اولانلرك غیر لو تجارتلری من
اولانلرك رقابنی کب ایلکدر یعنی احسانه ایله
اختیار قولتریه صاحبلرینه القدر علی رضی الله
تعالی عنه امشه الکنوز محبة القلوب مذینه لرك
احسنی واعلاسی کرکلرك محبتی در قیل مشهور حفظ
ماله ضیعتی رعایه شول کمسنه که مالنی صقلیه
کندویه یاراولانلری ضایع ایدر یعنی عسکرینه
خزینه ومال صاقلیان اولوب محنوعی اولیجون عسکر

(46-b)

ve lutf eylemekle halkı kendüye kul eylemeğe sa'y eylemez. Nitekim dinmiş, Beyt: *Kerem pîşe kün ki âdemî zâd sayd Be-ihsân tuvân kerd u vahşî be-kayd.*[117] **eş-Şafi'î Rahimehullâh**. İmâm-ı Şâfi'î hazretleri dimiş, Nazm: **Ahsin ile'l-ahrâr temllük rikabehu**. Hür olanlara ihsân eyle, boyunlara mâlik olursun. Ya'nî, eğer ihsân idersen sana ihtiyârlarıyle kul olur. **Ve hayru ticârâti'l-kirâmi iktisabuha**. Kerîm olanlarun hayırlu ticâretleri, hür olanların rikâbını kesb eylemekdir. Ya'nî ihsân ile ihtiyâr kulların satun almakdır. **Alî radiyallâhu te'âlâ anhu ahseni'l-künûzi muhabbeti'l-kulûb**. Hazînelerin ahseni ve a'lâsı gönüllerin muhabbetidir. **Kıyle men hafize mâlehu zayyea ricâlehu**. Şol kimse ki mâlını saklaya, kendüye yâr olanları zâyi' ider. Ya'nî askerden hazîne ve mâlı saklı olub, memnu' olıcak asker

[117] Cömertlik yap ki Âdem oğlunu avla- İhsan yapan (kişi güçlü vahşi (hayvanı) yakalar)

بارا اولوب جناب ایلمادینه کم دنمه بیت صو
وارمدی کیم از سیاهی دیمیه دوست
بولوب جشمه قیل الاسکندر حضرت اسکندره دیدی
لم لانکنز الاموال کما ظاهره تفضل الملوک نیجوله مالی
وفیر جیلی صوغلمازسیه نه کم پادشاهلر جوغلدرلر
فقال یس اسکندر جولبنه ایندی کنوزی هم اموالی
بنم خزینه لرم عسکرم ویولداشلرمدر اکنز الاموال
فهم لا فی البیوت بنم مالم عسکرم ایکن خزینه
ایدوب صقلدم اولرا ایکن قویوب صاقلامازم نه کم
دیمیه بیشکاله به که لشکر بجاله پرورری
که سلطانه بلشکر کندسه ورری قیل صدقه لیس له
اصدقاء لیس له اخوان هرکسنه نک که احسانی
اولیه انلر اخوانی اولماز یعنی اکا کیمسه یاردمجی اولماز
اولماز وهم اولمق شرفی وفضلی احسانه وصلاح
ایلمه درلر کیم دنیه شرف مدر بجود وسخا وکرامه

بسجود

(47-b)

yâr olub cenk eylemez. Nitekim dinmiş, Beyt:

Çü dârend genc ez sipâhî derîğ Derîğ âyedeş dest

burden be-tîğ.[118] **Kıyle el-İskender**. Hazret-i İskender'e dindi

Lime lâ tüksiri'l-emvâle kemâkâne tefe'elü'l-mülûk. Niçin mâlı

ve hazîneyi çoğaltmazsın, nitekim pâdişâhlar çoğaldurlardı.

Nu-kâlu, pes İskender cevâbında eyitdi, **künûziyhum ashâbi**.

Benim hazînelerüm askerüm yoldaşlarımdır. **Eknezü'l-emvâle**

fihim lâ fi'l-büyût. Ben mallarımı askerim içinde hazîne

idüb saklaram, evler içinde koyub saklamazam. Nitekim

dimiş, Beyt: *Hemân bih ki leşker be-cân perverî*

Ki sultân be-leşker koned serverî[119]. **Kıyle men leyse lehu**

ihsânûn leyse lehu ihvân. Her kimsenin ki ihsânı

olmaya anun ihvânı olmaz, ya'nî ana kimse yâr ve mu'âvin

olmaz. Ve hem âdemin şerefi ve izzeti ihsân ve salâh

iledür. Nitekim dinmiş, Beyt: *Şeref-i merd be-cûdest ve kerâmet*

[118] Hazine zenginin eline geçerse, askerden esirgenirse, kılıç elden götürür.
[119] Ordubeslemek çok iyidir – Sultan orduya bağışlarsa neşe (kaynağı) olur.

بسجود هركه ايه هردو نذار وعدمسيه به ز
وجود ابوالطيب وضلاده ابوالطيب اولو
برفاضل ديمه نظم لمه تطلب الدنيا اذا لم ترد
بها كيمك ايچونه مال دنيايي طلب ايدرسيه يعني
مالي نيه قزانورسه چونكه اول مال ايله مرادك اولميه
سه محب اواسائة مجرم دوستك سردي
يا دشمانك براماز لغي مرادك اولميه يعني مالي
نيلرسه چونكه مال ايله دوستلوكه يه ايلك
يا دشمنلوكه برقهر ايليه سه ولقد اصدق من
قال تحقيق كوزل ديمه شول كيمسه كه ديمه
نظم خير الفعال ما الصلصان مقصود
صلصالده يعني ادم اوغلانك مراد مقصود
اولانه افعال حسنه در والمرء بالفعل مذموم
ومحمود ادم اوغلاني فعلي سببي ايله مذموم
اولور وفعلي سببي محمود اولور فانه قد يقع

(48-b)

be sucûd. Her ki în her du nedâred ademeş bîh zi-

vucûd.[120] Ebü't-Tayyib. Fudalâdan Ebü't-Tayyib adlu

bir fâzıl dimiş, Nazm: **Limen tadlubü'd-dünyâ izâ lem tereddit**

bihâ. Kimün içün mâlı ve dünyâyı taleb idersin, ya'nî

mâlı niye kazanursın, çünki ol mâl ile murâdın olmaya.

Sürû(u)u muhîb evisaetu mücrîm. Dostun sürûrı,

yâ düşmânİn yaramazlığı murâdın olmaya. Ya'nî mâlı

neylersin, çünki mâl ile dostlarına bir iyilik,

yâ düşmanlarına bir kahr eylemiyesin. **Velekâd ahsene men**

kâle. Tahkîk güzel dimiş, şol kimse ki dimiş,

Nazm: **Hüsnü'l-fe'âli mine's-sâlsâli maksûdun**.

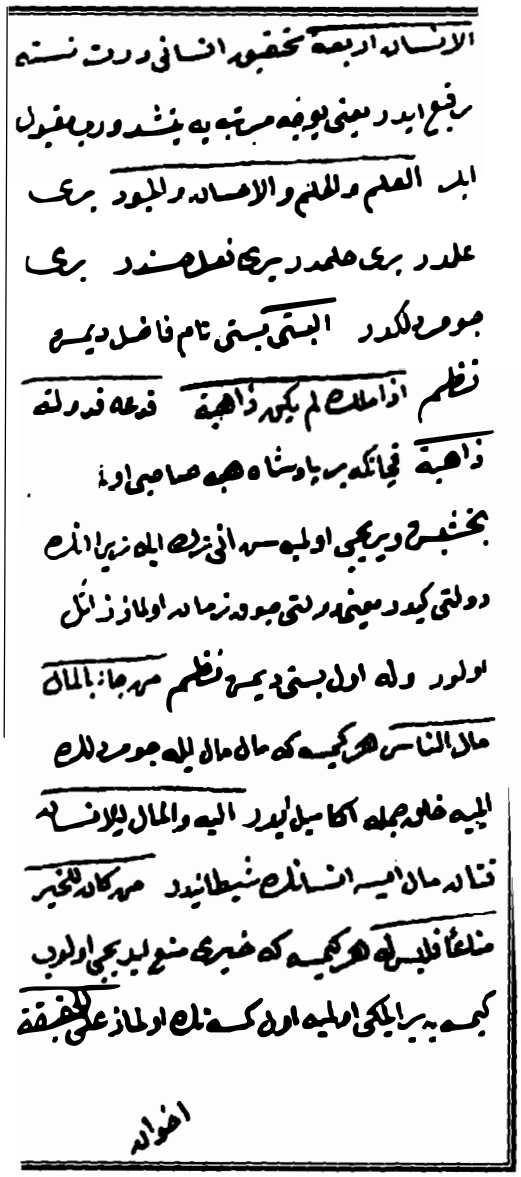
Sâlsâlden ya'nî âdem oğlanından murâd (ve) maksûd

olan ef'âl-i hasenedir. **Ve'l-mer'u bi'l-fi'ili mezmûmun**

ve mahmûdun. Adem oğlanı fi'ili sebebi ile mezmûm

olur ve fi'ili sebebi memdûh olur. **Fe innehu kad yerfi'ü'l-**

[120] İnsanın şerefi, cömertlik, keremlik ve secdededir- Her kim bu ikisini yapmazsa onun vücudu olmaz.



الانسانه اربعة تحقيقه انسانی درت نسنه
رفع ایدر یعنی یوقه مرتبه یه یشدر رب مقبول
ایدر العلم والعلم والاحسانه والجود برک
علدر برک علمدر برک فضلدر برک
جودوکدر البتی بستی تام فاضل دیمکدر
نظم اذا ملک لم یکن ذاهبة قدله قد ولته
ذاهبة فجائکه پادشاه هیچ صاحبی اولمز
بخشش ویرمیجی اولیه سه انی نزع ایله زیرا انک
دولتی کیدر معینه دولتی جوده زمانه اولماز زائل
اولور وله اول بستی دیمکدر نظم مهرجانه المال
مال الناس هرکیمه که مال مال ایله جودوکدر
الیه خلوه جله اکا میل ایدر الیه والمال للانسانه
فتانه مال امیر انسانک شیطانیدر مهرکانه للخیر
منانا فلیرله هرکیمه که خیری منع ایدیجی اولور
کیمسه یه برایلکی اولیه اورکسنک اولماز علی الخفقة

اخوانه

(49-b)

insâne erba'atun. Tahkîk insânı dört nesne refi' ider, ya'nî yüce mertebeye yetişdürüb makbûl eyler. **El-ilm ve'l-hilm ve'l-ihsân ve'l-cûd**. Biri ilmdir, biri hilmdir, biri fi'il-i hüsndür, biri cömerdlikdir. **El-Bustî**. Bustî nâm fâzıl dimiş, Nazm: **İzâ melike lemyekûn zâhibeten feda'hu ve deletuhu zâhibetun**. Kaçan ki bir pâdişâh hîbe sâhibi olmaya, ya'nî bahşîş virici olmaya sen anı terk eyle. Zirâ anun devleti gider, ya'nî devleti çok zamân olmaz zâ'il olur. **Velehu**. Ol Büstî dimiş, Nazm: **Men câ'e bi'l-mâli mâle'n-nâs**. Her kimse ki mâl (mâl) ile cömerdlik eyleye, halk cümle ana meyl ider. **İleyhi ve'l-mâlu li'l-insâni fettân**. Mâl ise insânın şeytânıdur. **Men kâne li'l-hayri men na'aen feleyselehu**. Her kimse ki hayrı men' idici olub, kimseye bir iyilüği olmaya ol kimsenün olmaz. **Ale'l-hakîkat**

اخوانه وخلّانه حقیقتده آنك قرداشلری و
دوستلری اولماز یعنی كه اكابر اولماز مهر وفی
فی درجات الهمم هر كیمسه كه یوجه همتلی یاه لرینه
جیقه یعنی یوجه همتلو اولمه عظیم فی عیونه الاسم
اشتلك كوزینه عظیم اولور یعنی خلوه عالمه عظیم
كوزیله كورنه كم دیشسیمسه یلندوار كه
نزه خداوخلوه یاشه بقدر همه نواعیار تو
مه كبرت همتدن كیمك كه همتی یوجه اولمه كثرت
نعمته قیمتی چوق اولور یعنی مقبول عالم اولور بعضه
الحكماء عقلاردن بعضی دیمشدر الملك للخلوه كالجبل
للارضه پادشاه اولان ساكن خلقه كوره طاغ كبی
در ساكنلری كوره فلابدّ مه اله یكونه وقوراً علیماً
وصبوراً امیناً یه لازم در كه پادشاه اهل وقار
اولمه وفی حلیم اولوب غضبناك اولمه وفی صبر
ابدیكی اولمه وفی امینه اولمه لاستعجالاً فی عقوبة

(50-b)

ihvân ve hallân. Hakîkatde anın kardaşları ve dostları olmaz. Ya'nî kimse ana yâr olmaz. **Men rakka fi derecâti'l-himem**. Her kimse ki yüce himmetlere pâyelerine çıka, ya'nî yüce himmetli ola. **Azîm fi uyûn e'l-ümem**. Ümmetlerin gözine azîm olur. Ya'nî halk-ı âleme azîm görünür. Nitekim dimişler, Beyt: *Himmet-i bülend var ki nezd-i Hudâ vu halk. Bâşed be-kadr-ı himmet tû i'tibâr-ı tû.*[121] **Men keburat himmetuhu**. Kimin ki himmeti yüce ola. **Kesurat kıymetuh**. Kıymeti çok olur, ya'nî makbûl-ı âlem olur. **Ba'zı el-Hükemâ**. Ukalâdan ba'z dimiş **el-mülku li'l-halki ke'l-cebeli li'l-'arz**. Pâdişâh olan sâ'ir halka göre dağ gibi-dir. Sâ'ir yere göre: **felâbüdde min en yekûne vakuran halimen ve seburen emînen**. Pes lâzımdır ki pâdişâh ehl-i vakâr ola, dahi halîm olub gazabnâk olmaya, dahi sabr idici ola, dahi emîn ola, **lâ müsta'cilen fi 'ukûbetin**

[121] Allah'ın ve halkın yanında himmetinde yücelik olanın – Senin yanında da himmet ve itibarı olur.

رجل عجله ایدیجی اولیه برکسنه نك عقوبتنه اذا
وقعه شیئاً فجأنه لك عفو برکسنه ایشیدیم یعنی
برکسنه نك عفوی برامر فسنه اشتدوکی کبی
عقوبتنه عجله ایتمیوب صبر ایلیه والا لایاسر منه
احد یوقه بویله اولماز ایسه کیمسه اندن امید
اولماز یعنی شویله که برفسنه اشتدوکی کبی فی الحال
عقوبتنه سعی ایلیه کیمسه اکا اعتماد ایتمیوب یاصبره
اولماز بلکه هر کس فقرت ایدر قلبه فلوب
الرغبة یسر رغبتك قلبك خاسد اولور انك
عفوی یعنی جمله نجسه حکمنده اولانه خلوف فقرت
ایدوب یاردشاهدن اورکرلر یجب انه یجل افلاً
ایسه واجب اولانه بوردوکه باباسنك غیر ظاهر نجی
ردوشادینی مکرم ومعزز طوتمه لان الحب
والبغض یتوارثانه زیرا محبه وعداوت وبغضه
توارث ایدر یعنی اولاده انتقال ایدوب بدوسنك

اولادی

(51-b)

racûl 'acele idici olmaya bir kimesnenin ukubetinde, **izâ hakkahu şey'en**, Kaçan ki anun hakkında bir nesne işide, ya'nî bir kimesnenün hakkında bir yaramaz nesne işitdüği gibi ukubetine acele itmeyüb sabır eyleye. **Ve illâ lâyu'menu minhu ahed**. Yohsa böyle olmaz ise kimse andan emîn olmaz. Ya'nî şöyle ki, bir nesne işitdüği gibi fi'l-hâl ukubetine sa'y eyleyc, kimse ana i'timâd itmeyüb emîn olmaz, belki herkes nefret ider. **Fe yüfsidu kulubi'r-ra'iyyeti**. Pes ra'iyyetün kalbleri fâsid olur anun hakkında ya'nî cümle taht-ı hükûmetinde olan halk nefret idüb pâdişâhdan ürkerler. **Yucibu in yubcelu ahillau ebihi**. Vâcib olan budur ki babasının hayrhâhlarını ve dostlarınü mükerrem ve mu'azzez duta. **Li-inne'l-hubbe ve'l-buğze yetevâresâni**. Zirâ muhabbet ve adâvet ve buğz tevârüs ider, ya'nî evlâda intikâl idüb, dostun

اولادی دفع دوست اولور دشمانك اولادی
دفع دشمانه اولور فانهم لایکادون بخلون بینه
وبینه مکروهٔ نزیا تحقیقه بابای دوستلری
اولانلر پادشاه ایله برابرلرك اساسنی فالق
قورمازلر یعنی پادشاه ضرر ویرمکدن نسنه
لاحق اولمودن صیانت ایدرلر ولا یقدم احداث
القوم علیهم دفع بابای دوستلری اوزره حادث
اولانه کسنه لری تقدیم ایلیه لئلا یفسد قلوبهم
علیه تاکه قلبلری انك اوزرینه بولزلیه یعنی
نظرلری قالمیه بل لابد للملك انه یجالس الاحداث
مطلقاً بلکه پادشاهه لازم اولانه یوردکه هر
مطلقاً حادث اولوب ثانث لرایله هرکسدن مجالسه
ایلیه یعنی اختلاط ایلیه قیل مجالسة الاحداث
مفسدة للدین دیدیکه حادث وثانث لریله مجالست
دینك فساد بیدر بلکه قدیمدن اولانه دوستلر

(52-b)

evlâdı dahi dost olur, düşmanın evlâdı dahi düşman olur. **Fe innehum lâyekâdune yuhallevne beynehu ve beyne mekruhin**. Zirâ tahkîk babası dostları olanlar pâdişâh ilc bir yaramazun arasını hâli komazlar, ya'nî pâdişâha zarar ve bir mekrûh nesne lâhık olmakdan sıyânet idcrlcr. **Velâ yukaddemu ahdasu kavmi aleyhim** dahi babası dostları üzere, hâdis olan kimcsnelcri takdîm cyleye. **Li-ellâ yüfside kulûbehum aleyh.** Tâki kalblcri anun üzere bozulmaya ya'ni hatırları kalmaya. **Be'l-lâbüdde li'l-meliki en yücâlise'l-ahdâsu mutlâken**. Belki pâdişâha lâzım budur ki mutlakâ hâdis olub, tazelcriyle hergiz mücâleset eylemeye, yanî ihtilât eylemeye. **Kıyle mecâlisetul-ahdâsi mefsedetün**. Didiki hâdis ve tâzeleriyle mücâleset dînün fesâdıdur, belki kâdimden olan dostlar

ایله ویرلر ایله اختلاط ایلیه فصل بو فصل
پادشاهلرك دولتلرینه ضرر و نقصانه کتورمك
نسنه لرك بیانندر قبل علامة اوبادولته
الملك پادشاهلك دولتی کریه دونیلك فنالغی
یعنی پادشاهلغه ضرر و نقصانه کتورب زوالنه
علامه اله یصیب الاحداث تانرلری و پادشاولرلك
کندویه وزیر و مصاحب ایدنمکدر و مهم لاعبرة له
بالعوائق و فی امورك عاقبتینه نظر ایتمیوب اعتماد
و فکر ایتمیدکی وزیر ایدنمکدر و فی زوال دولته و
سلطنته بر علامه بودرکه ایدر و اله یقاصد اهل
صوءته یالاذی ویرمکدر و دوستلرینی ایتمکله
باشلاسه قدر و زیرا مطلقا خلقه جفا و ظلم زوال
سلطنته سبب و قدح قالدیکه دوستلرینه اولنه کم
دیمه بیت نکند جور پیشه سلطانی که نیاید
نه کرك چوپانی پادشاهی که طرح ظلم افکند

(53-b)

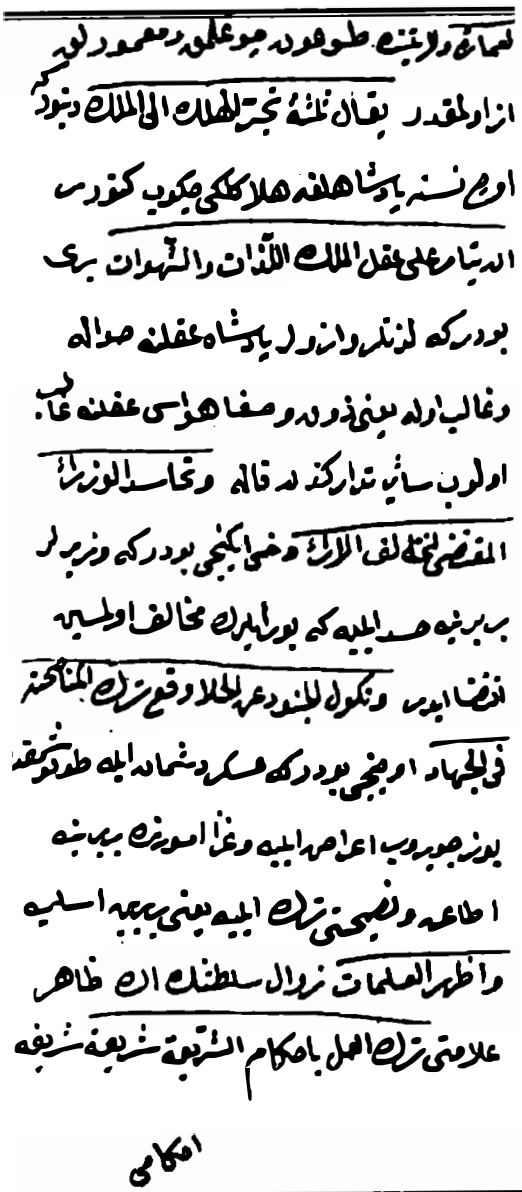
ile ve pîrler ile ihtilât eyleye. **Fasl**. Bu fasıl pâdişâhların devletlerine zarar ve noksân getürecek nesnelerün beyânındadur. **Kıyle alâmeta edbârî devleti'l-mülk**. Pâdişâhın devleti gerüye dönmesinün nişânı, ya'nî pâdişâhlığa zarar ve noksân getürüb zevâline alâmet, **en-yashabe'l-ahdâs**, tâzeleri ve hâdis olanları kendüye vezîr ve müsâhib idinmekdür. **Ve men lâ ibrete lehu bi'l-avâkıb**. Dahi umûrun âkibetlerine nazar itmeyüb, i'tibâr ve fikr itmeyenleri vezîr idinmekdür. Dahi zevâl-i devlet ve saltanata bir alâmet budur ki eydür **ve enyeksude ehl meveddetuhu bi'l-eza**. Kendü dostlarını incitmeğe başlamakdır. Zirâ mutlakâ halka cefâ ve zulm zevâl-i saltanata sebebdir. Kande kaldı ki dostlarına ola. Nitekim: dinmiş, Nazm: *Ne kuned cevr pîşe sultânî i ne-yayed zi-gurk çûbânî pâdişâhî ki tarh-ı zulm efkened.*

یای دیوار ملاک ضوبسرح بکند واله ینقضه طرح
صهقدرصوته ملکه دفی برعلامه بودرکه ولا
ینک فراج عائشه سی پادشاهلفک صوتنی قدرندنه
اکسک کله یعنی دخلی فرجنه وفا ایه صیوب اکسک
اولغه باشلیه واله یکرمه تقریه وتبعیده للهروی
دفی برعلامه بودرکه برکسنه یی کندویه تقریه
ایلمسی یاخود برکسنه یی کندوندن اراله ایلمسی کندو
هواسی ایجوندن اوله لالذای رای ایجوندن ویا
مصلحه ایجوندن اولیه یعنی عزل ونصبی و رد وقبولی
برای مصلحه ایجوندن اولسیوب مجرد کندو هوسی
مقتضاسی ایله اوله والاستهانة بناصح العلماء
دفی برعلامه بودرکه کندویه نصیحه ایدنلرعلمایه اهانت ایلیه یعنی علمایی تحقیر ایلمکله شیلیه
قیل علامة ادبار الامارة دینیکه پادشاهلفک
رتبه دونمسیله نشانی کثرة الطاعون وقلة

(54-b)

Pây-ı dîvâr-ı mülk-i hîş be-kened[122]. **Ve en yetenakkaza haracehu Min kadri meuneti mülk**. Dahi bir alâmet budur ki vilâyetinin harâc-ı â'idesi pâdişâhlığın me'ûneti, kadrinden eksik gele, ya'nî dahili harcına vefâ idemeyüb eksik olmağa başlaya. **Ve enyekûne takribuhu ve tebi'dihu li'l-hevâ.** Dahi bir alâmet budur ki, bir kimesneyi kendüyc yakîn eylemesi, yahud bir kimesneyi kendüdcn ırak eylemesi kendü havâsı içün ola. **Lâ li'r-re'y**. Re'y içün ve bir maslahat içün olmaya 'azl ve nasbı ve redd ve kabûlü bir re'y-i maslahat içün olmayu mücerred kendi havâsı muktezâsıyle ola. **Ve'l-istihânetu bi-nasihi'l-ulemâ.** Dahi bir alâmet budur ki kendüye nasîhat iden ulemâya ihânet eyleye, ya'nî ulemâyı tahkîr eylemeye başlaya. **Kıyle alâmetu edbâri'l-imâret**. Dindi ki pâdişâhlığın tersine dönmesinin nişânı. **Kesretü't-ta'un ve kılletü'l-**

[122] Zulum yapmayan sultanda leke olmaz- Çobana da kurttan zarar gelmez- Zulum yapanın padişahlığı olmaz.



(55-b)

imâret. Vilâyetinde tâ'ûn çoğalmak ve ma'mûrluk

az olmakdır. **Yukâlu selâsetun tecürrü'l-heleke ile'l-mülk**. Dinür ki

üç nesne pâdişâhlığa helâkliği çeküb getürür:

Enteyamere alâ akli'l-melik e-lezzâtu ve'ş-şehâvât. Biri

budur ki lezzetler ve arzular pâdişâh aklına havâle

ve gâlib ola, ya'nî zevk ve safâ hevâsı aklına gâlib

olub sâ'ir tedârikinden kala. **Ve tehâsüdü'l-vüzerâ**

el-muktezî li tehâlüfi'l-ârâ. Dahi ikinci budur ki vezîrler

biribirine hased eyleye ki bu re'ylerin muhalif olmasın(a)

iktizâ ider. **Ve tekûnü'l-cunûdu ani'l-helâ vaka'a terkü'l-münâsahati**

fi'l-cihâd. Üçüncü budur ki, asker düşman ile tokuşmakdan

yüz çevirüb i'râz eyleye ve gazâ umûrında birbirine

itâ'at ve nasîhatı terk eyleye, ya'nî birbirin eslemeye.

Ve ezherü'l-alâmât. Zevâl-i saltanatın en zâhir

alâmeti, **terkü'l ameli bi-ahkami'ş-şeri'ât şerîfe** (şerîfe),

احکام ایله عمل ترك اولنمقدر وعدم المبالات
تنفیذنها دفی شریعه احکامنی تنفیذ واجرا ایدرمکه
مقتدر اولمیوب فاجر محقدر وافریها غلبه الظلم و
شیوعه من العسکر دفی زوال سلطنة ان یقاسه
علامه بودرکه عسکرده ظلم غلبه ایلیوب شایع
اولمه یعنی عسکر ظلم ایلمکه باشلیوب ضبط اولنمقدر
قاله وعدم المبالات بدفعه دفی کیمسه یوعسکر
اللهدن کی ظلمی دفع ایلمکه قادر اولیه بویله اولیجودر
پادشاهدن کیمسه حکومتی بومقوله علامتلرله
اولوب ظهور ایلمکه باشلادیغی بیلنجه ایلك کرکدر
دیمشلر قاله واقع شتی من هذه العلامات من
اللهدن اولوب ظهور فمکه فجنکه بومقوله علامتلرده
برنسنه پادشاهدن صادر اولسه یاخود مملکتده
ظهور ایلسه یجب علی الوزراء والعلماء اخبارده
فی الحال وزیرلردن اهل علم اوزره واجب اولورکه

(56-b)

ahkâm ile amel olunmamakdır. **Ve ademü'l-mübâlât ve tenfîzuhâ**. Dahi şeri'ât ahkâmını tenfîz ve icrâ itdürmeğe mukayyed olmayub kayırmamakdır. **Ve akrabuha galebeten ez-zulmu ve şuyu'uhu mine'l-asker**. Dahi zevâl-i saltanata en yakîn alâmet budur ki askerden zulm galebe eyleyüb şâyi' ola, ya'nî asker zulm eylemeğe başlayub zabt olunmakdan kala. **Ve ademü'l-mübâlâti bi-def'ihi**. Dahi kimse bu asker itdüği zulmü def' eylemeğe kayırmaya. Böyle olıcak bir pâdişâhın taht-ı hükûmetinde bu makûle alâmetler peydâ olub zuhûr eylemeğe başlayıcak nice eylemek gerekdir dirsen: **Fe in vaka'a şey'ün min hâzihi'l-alâmeti mine'l-mülki ev-zahare fi mülkihi**. Kaçan ki bu makûle alâmetlerden bir nesne pâdişâhdan sâdır olsa, yâhud memleketinde zuhûr eylese. **Yecibu ale'l-vüzerâi ve'l-ulemâi ahbâruhu fi'l-hâl**. Vezîrler dahi ehl-i ilmler üzere vâcib olur ki

في الحال پادشاهه اعلام ايدوب عرصه ايچون لر يا
پادشاهه نه لازم اولور ديرسك ايدركه وعلى السلطان
دفعه وتداركه بلا اهمال دخى پادشاه اوزرنه فرض
وواجب اولور اهمال ايتيوب دفع اليه وتدارك
اليه والا بعيد النوبه والهجوم بوغه العياذ بالله
توقع اهمال ايله سلطنته زوال وضرر توجه ايدر
نكته هجوم اندكدر دفعكه قلما يمكن دفع الهموم ان
واقع اولوركه دفع اولوب بو مقوله غصه وبلا
رنج اولمغه محكوم اوله يعنى زوال سلطنه نشانديكه
ظهور اليمكه باشليه في الحال دفعنه سعى ايدوب جا
جالشمه كركدر بوغه محمد وشد اولدقدن صكره
دفعى كوچ اولور ابن عباس رضى الله تعالى عنه
اصحاب رسول الله دن ابن عباس رضى الله تعالى
الله عنه راضى اوله حديث رواينى اولديكه رفعه
بو حديث شريفى اسناد ايله رواينه ايدوب بو رسمه

قال

(57-b)

fî'l-hâl pâdişâha i'lâm idüb arz ideler. Yâ

pâdişâha ne lâzım olur dirsen eydür ki **Ve ale's-sultân**

def'uhu ve'l-tedârikuhu bilâ ihmâl. Dahi pâdişâh üzere farz

ve vâcib olur, ihmâl itmeyüb def' eyleye ve tedârik

eyleye. **Ve illâ bâde't-teveccüh ve'l-hücûm**. Yohsa, **el-iyazübi'llâh**

te'âlâ, ihmâl eyle(se) saltanata zevâl ve zarâr teveccüh idüb,

nikbet hücûm itdükden sonra **felemmâ yumkinu def'ul humûmi**. Az

vâki' olur ki def' olub, bu makûle gussa ve belâ

redd olunmağa mümkin ola. Ya'nî zevâl-i saltanat nişânları ki

zuhûr eylemeğe başlaya, fi'l-hâl def'ine sa'y idüb (ça)

çalışmak gerekdir, yohsa mümtedd ve müştedd oldukdan sonra

def'i güç olur. **İbn-i Abbas radiyallâhu te'âlâ anhu**.

Ashâb-ı Rasûlullâh'dan İbn-i Abbas radiyallâhu te'âlâ

andan râzî ola hadîs rivâyet olunur ki, **Refa'ahu,**

bu hadîs-i şerîfi isnâd ile rivâyet idüb buyurmuş,

قال النبی صلی الله تعالی علیه وسلم حضرت سلیمان پناه
علیه سلام الله بیوردی الله سزه اشراط الساعة تخبره
قیامه علامتلرندندر امانه الصلوة واتباع الشهوات
نمازلرترك اولنوب شهوانه تابع اولمه یعنی اهل
اسلام اراسنده بسه وقت نمازترك اولنوب خلقه
شهوانه وهوایه تابع اولمه قیامه یقینه اولمه نك
نشاندندر ویکوله الامراء خونه والوزراء فسقه
دخی پادشاهلر خیانه اوزره اولوب وزیرلر
فسوق اوزره اولمه قیامه نشاندندر فوثب
سلیمان رضی الله تعالی عنه حضرت سلیمان پناه یولیه
بیوردقده پس حضرت سلیمان رضی الله تعالی عنه یندن
صچرادی وقال دخی دیدی یا بی وامی انت هذا لکائنه
بابام وانام سکا قربان اولسون یا رسول الله بو
دیدوکلك حالدر البته اولاجقدر قال نعم یا
سلیمان بیوردیکه اوت یا سلیمان بو حالدر اولسه

(58-b)

Kâle'n-nebiyyü sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem. Hazret-i Risâlet-penâh aleyhi's-selâmullâh buyurdu: **İnne min eşrâti's-sa'at**. Tahkîk kıyâmet alâmetlerindendir: **İmâtetu's-salât ve etba'a eş-şehâvat**. Namâzlar terk olunup, şchevâte tâbi' olmak. Ya'nî ehl-i islâm arasında beş vakt namâz terk olunub, halk şehevâta ve hevâya tâbi' olmak kıyâmet yakın olmanın nişânlarındandır. **Ve yekûnü'l-ümerâu havvenehu ve'l-vüzerâu fasakahu.** Dahi pâdişâhlar hıyâ(n)et üzere olub, vezîrler fısk üzere olmak kıyâmet nişânlarındandır. **Fe retebe Süleyman radiyallâhu te'âlâ anhu**. Risâlet-penâh böyle buyurdukda pes Hazret-i Selmân radiyallahu te'âlâ anhu yerinden sıçradı **ve kâle** dahi didi: **biebi ve ümmi inne haze'l-kâtibe**. Babam ve anam sana kurbân olsun yâ Rasûlallâh bu didüğün hâller elbette olacak mıdır? **Kâle n'am yâ Selmân.** Buyurdu ki evet yâ Selmân bu hâller olsa

کرکدن عندها تقلب المؤمنة آول حالاتها واقع اولدقده
مؤمنه اولانلر یذوب کما یذوب الملح فی الماء صوده
طوتماریدوکی کی اریر ولانیستطیع الله یغیب فادر
اولمانرکه تغیر الیه یعنی بوحالدن دفع ومنعه قادر
اولیماد ونتنه لهغم وغصه دیه اریر قال اویکونه
ذلک تکرار حضرت سلمانه تعجب ایدوب یوا رسمی
کرکدر دیدی قال نعم یاسلمانه بوصادیکه اوت
یاسلمانه الله اذل الناس یومئذ المؤمنة تحقیقه اول
کوندهده خلقک خوار وذلیلدر مؤمنه در یعنی
مؤمنه اولوب اسلام ودیانتنه اوزره اولانلرکسنه
ارالرنه ذلیل اولنه کرکدر یشی بیله اظهر ایدهم
بالمخافة اراکرنه خوف وسکوت ایله یورر ان
تکلم اکلمه اک سویلیه انی یارب یعنی بوحالندنه
اوتوری هوسوزسویلیه انلره هلاکلکنه سعی
ایدنلر والله سکتمات بغیظه اکرخود طمیوب

(59-b)

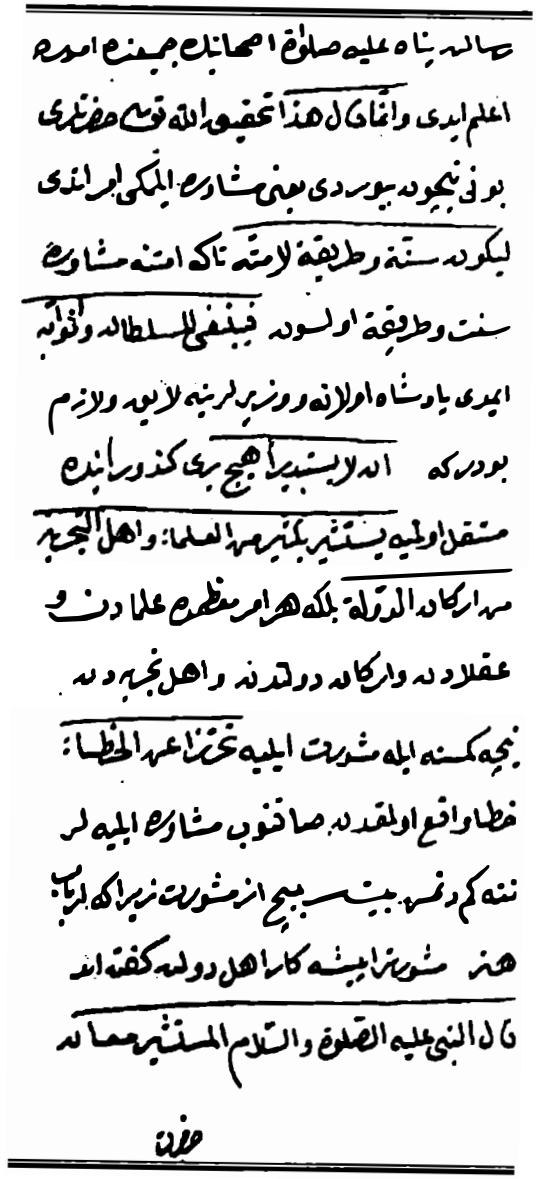
gerekdir. **İndeha kalbü'l-mü'mîn**. Ol hâller vâki' oldukda mü'min olanın, **yezûbu kemâ yezûbu'-milhu fi'l-mâî**. Suda tuz eridüği gibi erir. **Velâ tastatiu en yugayyire**. Kâdir olmaz ki tağyîr eyleye; ya'nî bu hâlleri def' ve men'ine kâdir olmadığından gam ve gussadan erir. **Kâle evyekûn zalik**. Tekrâr hazret-i Selmân ta'accüb idüb, bu olsa mı gerekdir didi. **Kâle n'am yâ Selmân** buyurdu ki Evet yâ Selmân, **inne ezellen-nâsi yevme izin el-mü'min**. Tahkîk ol günlerde halkın hor ve zelîller ki mü'mindir, ya'nî mü'min olub salâh ve diyânet üzere olan kimesne aralarında zelîl olsa gerekdir. **Yemşi beyne ezharihi bi'l-mehâfeti**. Aralarında havf ve sükût ile yürür. **İnn tekellem ekelehu**. Eğer söylerse anı yerler, ya'nî bu hâllerinden ötürü hak sözi söyler ise anun helâkliğine sa'y iderler. **Ve in sekete mâte bi-gayzihi**. Eğer hod tınmayub

سکوت سکوت ایدرسه المنده اولور اللهم یا
الله دفع عهد الدولة القاهرة العثمانية سهد دفع
ایله دولة قاهرة عثمانیه ده هذه العلامات
بو علامتدر یعنی مضرت آل عثمانك زمانه شرفدن
بو مقوله علامات و حالات نصیب ایله بحرمة حبیبك
محمد سید السادات سنك حبیبك محمدكه سیدلك
سید بدر انك حرمتنه دفع ایله امینه یا قاضی الحاجات
قبول ایله برد غازی ای حاجتلر قبول ایدیجی الله
الاصل الثانی درت اصلك اکبیجیسی فی المشاورة
والاستخارة والرأی والتدبیر سنك بیر ایله دانشمه
واستخاره ایلمك ورأی وتدبیر ایلمك بیاننده در
قال الله تعالی هو نوع فرد عظیمنه رسولنه خطاب
ایدوب وشاورهم فی الامر یا محمد مشاورت
ایله اصحابایله هر امرده ولا یخفی انه علیه السلام
کان اعلمهم بجمیع الامور خفی دکلدر که حضرت

(60-b)

sükût (sükût) iderse eleminden ölür. **Allâhumme yâ Allâh defa'ani'd-devleti'l-Kahireti'l-Osmaniyye**. Sen def' eyle devlet-i kâhire-i Osmaniyye'den, **hazihi el-alâmat**, bu alâmetleri ya'nî Hazret-i Âl-i Osman'ın zamân-ı şerîflerinde bu makûle alâmat ve hâlât nasîb eyleme. **Bi hürmeti habibike Muhammed seyyidü sâdâd**. Senin habîbin Muhammed ki seyyidlerin seyyididir, anun hürmetine def' eyle amîn. **Yâ kâdîyel-hâcât**, kabûl eyle bu du'âmızı ey hâcetler kabûl idici Allâh. **El-aslü's-sâni**. Dört aslın ikincisi, **fî'l-müşâvere ve'l-istihâre ve'r-re'y ve't-tedbîr**. Birbiriyle danışık ve istihâre eylemek ve re'y ve tedbîr eylemek beyânındadır. **Kâlellâhu te'âlâ Hak te'âlâ**. Kur'an-ı azîminde Rasûlüne hitâb idüb didi: **Ve şâvirihum fi'l-emr**.[123] Yâ Muhammed müşâvere eyle, ashâb ile her emirde. **Velâ yehfa ennehu aleyhi's-selâm kâne a'lemuhum bi-cemi'l-umûr**. Hafî değüidir ki hazret-i

[123] Âl-i İmrân 3/159



(61-b)

Risâlet-penâh aleyhi's-salât ashâbının cemî'inde umûrda

a'lem idi. **Ve innemâ kâle hazâ.** Tahkîk Allâh te'âlâ hazretleri

bunu niçün buyurdı, ya'nî müşâvere eylemeği emr itdi.

Li-yekûne sünneten ve tarikaten li-ümmetihi tâ ki ümmetine müşâvere.

Sünnet ve tarîkat olsun, **fe-yenbağî li's-sultân ve nuvvâbihi.**

İmdi pâdişâh olana ve vezîrlerine lâyık ve lâzım

budur ki, **enlâ yestebdire,** hiç biri kendü ve re'yinde

müstakil olmaya. **Yesteşiru bi-kesîrin mine'l-ulemâ ve ehli't-tecribeti**

min erkani'd-devlet. Belki her emr-i mu'azzamda ulemâdan ve

ukalâdan ve erkân-ı devletden ve ehl-i tecrübeden

nice kimesne ile meşveret eyleye, **taharruzen ani'l-hatâi,**

hatâ vâki' olmakdan sakınub müşâvere eyleyeler.

Nitekim dinmiş, Beyt: *Ser-i pîç ez meşveret zîrâ ki erbâb-ı*

hüner. Meşveret râ pîşekâr-ı ehl-i devlete gofte end[124]

Kâle'n-nebiyyü aleyi's-salât ve's-selâm el-müsteşîr me'ânin.

[124] Meşveretsizliği gidermek hüner ehline yakışır- Meşveret (esnasında) hüner sahiplerine söylenmiştir.

حضرت رسالت پناه علیه سلام الله بیورمشدر که مشورت
ایدن پشیمان اولمشدر عمر رضی الله عنه دیمشدر
ما شاور قوم قط الا هدی بقوم مشاورت ایلمیان الا ضلوا
الی ارشد امرهم الا که ارشدک الی طوغری سنه هدایت
اولنور سلیمان علیه السلام حضرت سلیمان پیغمبر
سلام الله علیه اوغلنه خطاب ایدوب دیمشدر یا بنی
لا تقطع امرا حتی تؤامرنی ای بنم اوغلجغزم بر
مصلحتی قطع ایلیه تا بر صاحب رأی اولان دانشمانیجه
فاذا قلعته فلا تحزن بدا فیما که برایمشه مشاورت ایله شاد
محزون اولمایسن قیل مشهور بدا بالاستخارة وثنی
بالاستشارة دیدکلری بر کمسه اوّلا دعا ایدوب خیر طلب
ایلیه ثانیاً مشاورت ایلیه لحضور الله لا یضل رأیه
لا یقدر اول کیمسه که رأی خطا ایلیه حدیث شریف ایله
ثابتدر اولادر استخاره بودر که کتاب مصابیحده حضرت
جابر رضی الله عنه دن روایت اولندی که دیمشدر حضرت

(62-b)

Hazret-i Risâlet-penâh aleyhi selâmullâh buyurdı ki, meşveret idene yardım olunmışdur. Ömer radiyallâhu te'âlâ anhu dimiş: **Mâ teşâvere kavmün**, hiç bir kavm müşâvere eylemez. **İllâ hüdûv ilâ erşedi emrihim**. İllâki işlerin en doğrısına hidâyet olunur. **Süleymân aleyhi's-selâm**. Hazret-i Süleyman peygamber selamullâhi aleyh oğlına hitâb idüb dimiş: **Ya büneyye lâ takta' emren hattâ tevâmere mürşide**. Ey benim oğulcuğum bir maslahatı kat' eyleme, tâ bir sâhib-i re'y olana danışmayınca. **Fe izâ fe'alte felâ tahzen**. Zirâ kaçan ki bir işi müşâvere ile işlesen mahzûn olmazsın. **Kıyle men bedâ bi'l-istihâreti ve senâ bi'l-istişâre.** Dindi ki, bir kimse evvelâ du'â idüb, hayr talcb eylese, saniyen müşâvere eylese**, le hakîkun en-lâyadille re'yuhu lâyakdiru**, ol kimsenin re'yi hatâ eylemeye. Hadîs-i Şerîf ile sâbit olan istihâre budur ki Kitâb-ı Mesâbih 'de hazret-i Câbir radıya'llâhu anhdan rivâyet olundı ki dimiş: Hazret-i

رسالله پناه علیه صلوة الله جمیع امورده بن استخاره
تعلیم ایدر ایدی قولنه شفقت تعلیم ایدر کبی بیورد
ایدی که قجاقده سزدن بریکزه برمهم ایسبه واقع
اولسه ایکی رکعت نماز قلوب اندن صکره دعا ایدوب
بیورد اللهم انی استخیرک بعلمک واستقدرک
بقدرتک واسئلک من فضلک العظیم فانک تقدر
ولا اقدر وتعلم ولا اعلم انت علام الغیوب
اللهم ان کنت تعلم بونده مرادنی غیبه ایدوب
ای الله هذا الامر خیرلی فی دینی ومعاشی وعاقبة
امری فاقدره لی ثم بارک لی فیه وان کنت تعلم الله
هذا الامر شرلی فی دینی ومعاشی وعاقبة امری
فاصرفه عنی واصرفنی عنه واقدر لی الخیر حیث
کان ثم ارضنی به مقصود دعای شریفدر فهم
اولنانده بودرکه اکرلولی امرمهم اولکیسنه
خیرلو ایسه الله قوی مرادنی انی میسر ایده اکر جود

خیرلو

(6?-b)

Risâlet-penâh aleyhi salâtullâh cemî' umûrda bize istihâreyi ta'lîm iderdi. Kur'an-ı şerîfde ta'lîm ider gibi buyurur idi ki, kaçan sizden birinize bir mühim iş vâki' olsa iki rek'at namaz kılsun, andan sonra du'â idüb eytsün. **Allâhümme inni estehiruke bi-ilmike ve estakdiruke bi-kudretike ve eselüke min fazlike el-azîmi fe inneke takdîru velâ akdiru ve ta'lemu velâ alemu ente 'allâmü'l-ğuyûb Allâhümme in künte ta'lemu**[125]. Bundan murâdını ta'yîn idüb ide. **İnnehaze el-emre hayrun li fi dîni ve ma'aşi ve âkibetu emri fakdir li sümme barik li fihi dini ve ta'lemu enne haze'l-emre şerrün li fi dini ve maaşi ve akibeti emri fesrifhu anni ve's-rifni ani va'kdir li el-hayr haysü kâne sümme erdini bihi.**[126] Mazmûn-ı du'â-yı şerîfden fehm olunan budur ki: Eğer ol emr-i mühim ol kimseye hayırlu ise Allâh te'âlâ hazretleri anı müyesser ider, eğer hod

[125] Ey Allahım! İlminden dolayı senden hayır istiyorum. Gücün sebebiyle senden güç istiyorum. Senin büyük fazlından istiyorum. Sen güçlüsün ben ise güçsüzüm. Sen bilensin ben ise cahilim. Gaybları bilen sensin. Allahım bilen sensin.

126 Ey Alahım! Şüphesiz bu iş, işimin neticesi, geçimim ve dinim hususunda hayırdır. O hayrı benim için takdir et. Sonra o hayrı hakkımda mübarek eyle. Bu iş dinim maişetim ve akıbetim hakkında kötü ise benden uzak eyle ve hara çevir sonra beni razı eyle

فیه لو وکل امیر انی منع ابد وب نصیب اتمان یقال له
امتهد رأیه واستخارته بر کسه که رای ایله اضهار الیه
دفی رب العالمین دده استخاره الیه واستشار
صدیقه دفی دلو ستندده مشورت طلب الیه
قضی الله فی امر ما احب الله تعالی حضرتلری اولکسنه
ندامت وکی ایشی میسر اید الحمد مضرت صه
دیمه الناس ثلثه ادم اوغلانی اوچ قسمدر
رجل ونصف رجل ولا رجل برنجی بتوده اردم
ایکنجی نصف اردم اوچنجی هیچ اردم یعنی بوده مثابه
سنده در فاما الرجل ذو الرأی والمشورة امتا
اولکی قسم که بتوده ادم اوله صاحب رأی اولوب
مشورت ایلیاندر امتا ایکنجی قسم که نصف آدم
اوله صاحب رأی اولوب مشاوره ایتمیندر امتا الذی
لیس برجل فی لا رأی ولا مشاورة اوچنجی قسم که هیچ
ادم مثابه سنده اولیه رائی اولیوب مشاوره

(64-b)

hayırlu değil ise anı men' idüb nasîb etmez. **Yukâlu men ictihâde re'yehu ve's tehâretehu**. Bir kimse ki re'y ile ictihâd eyleye dahi Rabbü'l-âlemîn'den istihâre eyleye. **Ve's-teşâre sadıkahu**. Dahi dostundan meşveret taleb eyleye. **Kazallâh fi emrihi mâ ehabbe**. Allâhu ta'âlâ hazretleri ol kimesnenin sevdüği işi müyesser eyler. **El-Hasan**. Hazret-i Hasan dimiş. **En-nâs selasetun**. Adem oğlanı üç kısımdır. **Racilun ve nısfu racilun velâ racül**. Biri bütün erdür, ikinci nısf erdür ve üçünci hiç erdir, ya'nî yok mesâbesindedür. **Fe emmâ er-raculu fezü er-re'yi ve'l-meşvereti**. Ammâ evvelki kısım ki bütün adam ola, sâhib-i re'y olub meşveret eyleyendir. Ammâ ikinci kısım ki nısf âdem ola, sâhib-i re'y olub müşâvere itmeyendir. **Emmellezi leyse be-racul femen lâ re'ye velâ yüşâviru**. Üçünci kısım ki hiç âdem mesâbesinde olmaya, re'yi olmayub, müşâvere

ایلیاندر قال علیه السلام حضرت رسول علیه السلام
بیورمشدی لاصواب ترك المشورة مشورت ترك ایله
اولمز ایله ایسه راست کلمز هرایشده مشورت
لازمدر زنهار کیم دیمه بیت کارهای مشورت نکنی
تا ورا نه سود پی کرانه بینی هر چه اندر
مشورت سازی جزم صید اندر کرانه زیانه بینی
قبل الرای لم یفرط برأیه وندیکه یالکز وکندو
رأیی ایله اولان رأی اولمز یعنی کشنده کندو یالکز
رأیی همانه بوزه کیدر دیقال اعقل الرجال لا یستغنی
عن مشاورة اولی الالباب بیورمشکه اهل الله عاقل
عقل صاحبلریله مشاوره ده مستغنی اولمامق
وافره الثواب عنه السقوط دخی اهل الله بیورمشکه
فجیده مستغنی اولمز واورع الفناء عن الزرع
دخی بیورمشلرکه اک زاهد سی اره وارمقده مستغنی
اولمز علی رضی الله تعالی عنه بیورمشکه نعم الموازر

المشاورة

(65-b)

eylemeyendir. **Kâle aleyhi's-selâm**. Hazret-i Resûl aleyi's-selâm buyurdı. **Lâ sevâbe terkü'l-müşavereti**. Meşveret terk olunmak ile iş rast gelmez, her işde meşveret lâzımdur. Nitekim dimiş Beyt: *Kârhâ (bî)-meşveret ne-künî Tâ derân sûd-ı bîkerân bînî. Herçi ân bî-meşveret sâzî. Cezm-i meydân k'ezân zebân bînî.*[127] **Kıyle lâ re'ye limen teferrede**. Dindi ki yalnız ve kendü re'yi ile olanda re'y olmaz, ya'nî kişinin kendü yalnız re'yi hemân yok gibidir. **Yukâlu e'kalü'r-ricâli lâ yestağni an müşâvereti ulü'l-elbâb**. (Buyur) ki erlerin en âkil(i) akl sâhibleriyle müşâvereden müstağnî olunmaz, **Ve efrehu'd-devvâbi ani's-savt**. Dahi anların yöriğüni kamçıdan müstağni olmaz. **Ve evraun-nisâi ani'z-zevc**. Dahi avratların en zâhidesi ere varmakdan müstağni olmaz. Ali radıya'llâhu te'âlâ anh buyurmış ki, **ni'me'l-mevâzinu**

[127] Meşveretsiz iş yapma. Faydası çok az olur. Meşveretle yapılan her işin azim meydanında çok (faydasını) görürsün.

المشاورة نه كوزل معاونتدر مشاوره ايلمك
وبئس الاستعداد الاستبداد دخى باشقه لوغه مركبدر
استعداد دير معنى مشاوره سزاولمور يرامان دخى زنهار كم
ديمشلر بيت درمشورت راه صواب بسته نى
مكر مذهب عقل را جاهدى نه ارباب حكمت
منيه كفته اند كه رأيا له خير من الواحد
الارهانى ارمانى نام فاضل ديمشدر نظم مشاوره
سوال اذ نائك نائبه مشاوره ايله كندكدن
غيرى ايله فعاله ساكه برعارضه واقع اولسه
يوماوالله كنت من اهل المشورات بركونه واقع
اولدقده مشاوره ايله اكرهيچ كيمسه كندك مشورت
اهلندن ايسكده فالعين تنظر منها ما دنى رتاى
زيراكه كوزكندويه يقينه اولانى كورر واراله
اولانى كوره بيلور ولارى نفسها الا مرأة اما
كندونفسنى كورمز الا اينه ايله كورر دنهزهم ديمشدر

(66-b)

el-müşâvere. Ne güzel mu'âvenetdir, müşâvere eylemek,

ve bi's el-isti'dâdu el-istibdâtu, dahi başkalık ne çirkin

isti'dâddır. Ya'nî müşâveresiz olmak yaramazdır. Nitekim

dinmiş, Beyt: *Der-i meşveret râ çi râ bestenî*

Meger mezheb-i akl râ câhidî. Ne erbâb-ı hikmet

cunîh gufteend.[128] **Ki re'yen hayr mine'l-vâhidî**

El-Ercanî. Ercanî nâm fâzıl dimiş. Nazım: **Şâvir**

sivâke iz-te'tike naibu. Müşâvere eyle kendünden

gayriyle, kaçan sana bir ârıza vâki' olsa,

yevmen ve inkünte min ehli'l-meşverât. Bir gün vâkı'

oldukda müşâvere eyle eğerçi kim kendün meşveret

ehlinden isen de. **Fe'l-aynu tanzîrun minha mâdenâ vene'a**.

Zirâ göz kendüye yakın olanı ve ırak

olanı görebilür. **Velâ terâ nefseha illâ bi-mir'at**. Ammâ

kendü nefsini görmez, illâ âyine ile görür. Nitekim dimiş,

[128] Meşveret kapısı niçin kapalıdır-Meğer aklın yolu çalışma ola- Akıl sahipleri böyle söylemişler.

بیت مشورت رعقل و رایت خوبه بنه
ایمنه تدبیر رسیه قاده عمر رضی الله تعالی اذا
نزل به الامر المعضل دعا الفتیانه مرفت عمر رضی الله
عنه قهر بشکل ایسه نازل واقع اولسه نانی یکندی
دعوت ایدر ایدی واستشارهم رضی الله ایله
مشاورت ایدردی وقال عمر اهدقلوبا رضی یارلر
ایدی که یکندی قلبلری تیز رکدر یعنی خام یکسه
اولندی عقلری کسکین اولور قیل رای الشیخ
قالتند الذی اد قشلم وامرد اولدیکه نوبه کسنه نك
رأی کدك اولسه جانما ده کیدر ورأی الشباب کالزند
القدح اقتانه یکدك رأی بوده وصاغ جانما دکیدر
یورکا یاسر آقشام اسانجه جانسه ایله جانر یغی
تیز اصابه ایدر بوندن معلوم اولدیکه نرمانه
اکابرینك بعضی مشاورت یه البته قوصمرکسه لر
کرکدر دیوب مشاورت بی غیر الله اندوکی غلط اعمر

الحکایه:

(67-b)

Beyt: *Me-şev mağrûr-ı akl u dâniş-i hîş .Bene*

âyine-i tedbîr derpîş[129]. **Kâne Ömer radiyallâhu te'âlâ izâ**

nezele bihi'l-emrü'l-muaddalu da'a el-fityân. Hazret-i Ömer radıyallâh

anhu kaçan bir müşkil iş nâzil ve vâki' olsa tâze yiğitleri

da'vet ider idi. **Ve's-taşarehûm**. Dahi anlar ile

müşâvere ider idi. **Vekâlehum ahadde kulûben**. Dahi dirler

idi ki yiğitlerin kalbleri tîzrekdir. Ya'nî tamâm yiğit

olanların akılları keskin olur. **Kıyle re'yi'ş-şeyh**

kezzindillezi en teşleme. Vârid oldı ki koca kimesnenin

re'yi gedik olmuş çakmak gibidir. **Ve re'yü'ş-şebâb kezzend**

es-sahîh, ammâ tâze yiğidin re'yi bütün ve sağ çakmak gibidir,

bi-eysiri iftitah, âsânca çakış ile çakar, ya'nî

tîz isâbet ider. Bundan ma'lûm oldı ki zamâne

ekâbîrinin ba'zı müşâvereye elbette kocamış kimseler

gerekdir diyüb müşâvereyi gayr-ile (terk) itdüği galat imiş.

[129] Kendi akıl ve bilginle gurulanma. Tedbir aynasını önüne koy.

الكلام اجعل سرك الى واحد عاقل ديشلركه رازكه
يالكز بركه به كشف ايله ومشورتك الى الف اما
مشورتكي بك كمسه ايله فيلسوف الهند حكيم هند
اتمسه بالرأى ينال ما ينال بالقوة والجنود رأى ايله
يتشبثوا كاكه قوت وعسكر ايله يتشبثور يعنى قوتكز
ايله هرنه مقداز ايسه ايلك محكم ايسه اول قدر
ايله وفى ممكن بلكه وفى زياده قابلدر نه كم دنمسه
بيت تدبير كارى نواله ساخته كه نتواله
بتيغ وسناله ساخته محكم نكيه بركنجى ومال
وسپاه نزدرا بكا لده رأى وتدبير فواه قيل
الراى السديد وبلديكه محكم اولا لده رأى اهمى مه
الايد الشديد كوجلو قوتلو الدن ديك صايه ايدوب
صافدر قال المنصور لولده سلطانه منصور اوغلنه ديمش
خذ فى ثنيه لا تقل مه غير تفكر ولا تعمل مه غير تدبير
اى اوغل بلده ايكى نسنه اخذ ايله يعنى بكا وصيت

(68-b)

El-hükemâu ica'el sırrake ilâ vahîd. Akiller dimişler ki, râzını yalnız bir kimseye keşf eyle. **Ve müşâveretük ilâ elf.** Ammâ meşveretini bin kimse ile eyle. **Feylesof el-Hind** Hakîm Hind eyetmiş: **Bi'r re'yünalu mâ-yünalu bi'l-kuvveti ve'l-cünûd.** Re'y ile yetişilür ana ki kuvvet ve asker ile yetişilür. Ya'nî kuvvet ve asker ile her ne mikdâr iş eylemek mümkin ise ol kadar ile dahi mümkündür, belki dahi ziyâde kâbildür. Nitekim dinmiş,

Beyt *Be-tedbîr kârî tevân sâhten Ki netevân*

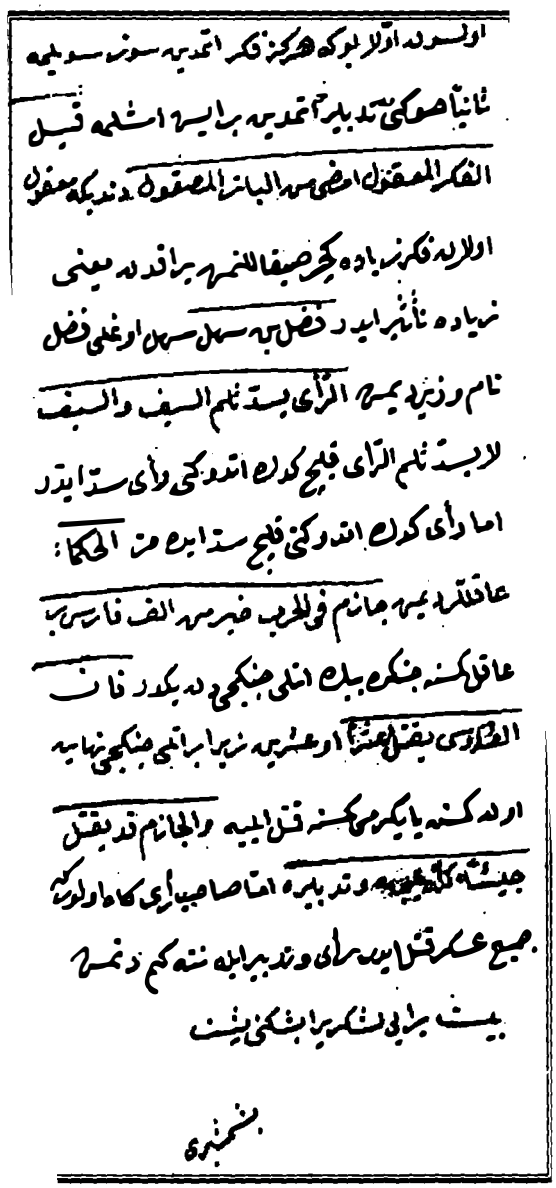
betig destân sâhten Me-kun tekye ber genc u mâl

u sipâh Zi nerâyegân re'y u tedbîr hâh.[130] **Kıyle er-re'yü's-sedîd.** Dinildi ki muhkem olan re'y, **ahma min'l-eydi'ş-şedîd,** güçlü kuvvetlü elden yeg himâye idüb saklar. **Kâle Mansur li-veledihi.** Sultân Mansûr oğlına dimiş:

Huz anni isneyni latakul min gayri tefekkürin velâ te'amel min gayri tedbir.

Ey oğul benden iki nesne ahz eyle, ya'nî sana vasiyet

[130] Tedbirli olan güçlü olur. -Ki kılıç ve mızrağa güvenme-Tekkeye, hazineye, mala ve askere güvenme-İçinden görüş ve tedbir iste.



(69-b)

olsun. Evvelâ bu ki, hergiz fikr itmeden söz söyleme;

sâniyen sonunu tedbîr itmeden bir iş işleme. **Kıyle**

el-fikrû'l-ma'kûl emzâ mine'l-batiri'l-maskûl. Dindi ki ma'kûl

olan fikr ziyâde geçer saykallanmış yarakdan ya'nî

ziyâde te'sîr ider. **Fazl bin Sehl** Sehl oğlu Fazl

nâm vezîr dimiş, **er-re'yu yesuddu seleme's-seyf ve's-seyf**

layesuddu seleme'r-re'y. Kılıç gedük itdüğini re'y sedd ider,

ammâ re'y gedük itdüğini kılıç sedd idemez. **el-Hükemâ**,

âkiller dimiş: **Câzemün fi'l-harbi hayrün min elfi fârisin**. Bir

âkil kimesne cenkde bin atlı cenkciden yeğdür. **Fe inne'l-**

farise yektul aşren ev 'ışrîn. Zirâ bir atlı cenkci nihâyet

on kimesne, yâ yigirmi kimesne katl eyleye. **Ve'l-câzim kad yaktulu**

ceyşen külli yecribi ve tedbîrhi. Ammâ sâhib-i re'y gâh olur ki

cemî' asker katl ider, re'y ve tedbîri ile. Nitekîm dinmiş,

Beyt : *Berâyî leşkerî râ bî-şikenî puşt*

بشمشیری یکی تا صد نیاورد کشت قال

النبی علیه السلام الحرب خدعة پیغمبر علیه صلوات

الله بیورمشدر یکی جنك حیله وخدعه در یعنی جنك حیله

والداسی جائزدر قیل اذا لم تغلب فاحلب فیمانکه غالب

اولیمانجه یرحیله ایله الحکاء غافلتدر دیمکدر کمه

بجلك او نوعندن بخدنك بلد وکك حیله که دخی

زیاده اعتماد ایله شجاعتکدن و قوتکدن وبخدنك

افریجی منك بشدنك دخی خدعه وبخدکه زیاده سویجی

اولشدنکدن قیل المکر البلغ من الجدة مکر دال

شدت وقوتدن ابلغ در یعنی زیاده ایسه ایدر قیل

نظم اولنوب دیمکدر نظم الرأی قبل شجاعة الشجعان

رأی وتدبیرایله دشمنك شجاعتندن اولدر یعنی

رأی مقدم کدکدر هو اول وهی المحل الثانی رأی

اولدر شجاعه ایکنجی در محل یعنی رأی مرتبهٔ اولیده و

شجاعه مرتبهٔ ثانیه ده در لقمانه حضرت لقمانه

(70-b)

Be-şimşîri yekî tâ sadtevân kuşt.[131] **Kâle'n-nebiyyu aleyhi's-selâm el-harb hıd'atun**. Peygamber -aleyhi salevâtullâh- buyurdu ki, cenk hîlc vc hud'adur. Ya'nî cenkde hîle ve aldaşma ca'izdir. **Kıyle izâ lem tukleb fasleb** Kaçan ki gâlib olmazsan pes hîle eylc. **el-Hükemâ**, âkillcr dimiş: **Kün bi-hiylikeke evsîk âminke bi-necdetik**. Bildiğün hîlene dahi ziyâde i'timâd cyle şecâ'atinden ve kuvvetinden. **Ve bi-hezârike ifrah minke be-şiddetik**. Dahi hazer ve teharrüzüne ziyâde sevinici ol şiddetinden. **Kıyle el-mekru eblağu mine'n-necdet**. Mekr ve âl şiddet ve kuvvetden eblâğdur, ya'nî ziyâde iş ider. **Kıyle,** nazm olunub dinmiş. Nazm: **Er-re'y kıyle şüce'atü'ş-şüc'ân**. Re'y ve tedbîr bahâdırlarun şecâ'atinden evveldür, ya'nî re'y mukaddem gerekdir. **Hüve evvel ve hiyei'l-mahalli's-sânî re'y** evveldür şecâ'at ikincidir mahall, ya'nî re'y mertebe-i ûlâda ve şecâ'at mertebe-i sâniyededür. **Lokman**. Hazret-i Lokmân

[131] Arkayı tutan bir asker, kılıçla dolaşan yüz askerden daha iyidir.

حکیم اوغلنه دیمه یا بنی شاور مره جب الامور ای
اوغلجغم امورده تجربه ایدنه شاور ایله فانه یعطیک
مشوره یه ماقام علیه یا نملاغصبوا اولکسه سکا
رأیینه شول نسنه یی کوستره که اکا نیاده بها ایله
اولمیه وانه ظافنه بالمحاله سره ایسلک انی مفسده
الوسه زیرا تجربه ایدنه نرهسه کورمشدر اول رأی
حاصل ایدنجه الاسکندر وقف اسکندر دیمه
لاتستخفز الرأی الجزیل مره الرجل الحقیر رجل حقیر دنه
صادر اولانه اولور رأی استخفار ایله یعنی پرهذور
کمسنه دنه بر عظیم رأی و تدبیر صادر اولسه بجائز
اولکسنه فورا ولخله سره اول عظیم رأی فور لامه
وترک ایلمه فانه الدرع اوفتها نه بها هو الدغافرها
زیرا تحقیر ایدنجه تحقیر اولنمازانی مفسده طالغم
فعل اولخله بولنه معلوم اولدیکه زیانه اغیانی
بعضی فقرادنه صادر اولانه رأی صوابی یکمیوب

(71-b)

Hakîm oğlına dimiş: **Yâ büneyye şâvir min cerbi'l-umûr**. Ey oğulcuğum umûrı tecrübe idene müşâvere eyle. **Fe innehu yu'tike min re'yihi makame aleyhi bi'l-galâ**. Tahkîk ol kimse sana re'yinden şol nesneyi gösterir ki ona ziyâde bahâ ile olmuş. **Ve ente te'huzuhu bi'l-mehân**. Sen ise anı müft alursın, zirâ tecrübe iden zahmet görmişdür, ol re'yi hâsıl idince. **El-İskender**. Hazret-i İskender dimiş: **Lâ tes testahkirü'r-re'ye'l-cezîl mine'r-racüll'l-hakîr**. Racül-i hakîrden sâdr olan ulu re'yi istihkâr eyleme. Ya'nî bir hor kimesneden bir azîm re'y ve tedbîr sâdr olsa, mücerred ol kimesne hor olmağla sen ol azîm re'yi horlama ve terk eyleme. **Fe inne'd-dürrete lâ tüstehânu bihâ lihevâni ganisiha**. Zirâ tahkîk eyü incü tahkîr olunmaz, anı çıkaran dalgıç hor olmağla. Bundan ma'lûm oldu ki zamâne a'yânı ba'zı fukarâdan sâdr olan re'y-i sevâbı beğenmeyüb

نزد الله کلری یکلمه انیمه نزیراهی سوزه هر کیمدن
صادر اولورسه مقبول اولمه کرکدر نته کیم خبرده
وارد اولمشدر انظر الی ما قال ولا تنظر الی من قال
ومثلا فوزی رحمه الله دیمه رکه بیت قبول ایله
کلام حقی کیمدن صادر اولورسه اکر مجانین قائلدن
اکر ایمه مفائلدن بعض یوفضل تدبیری بوزاده
نسنه لرك بیانیدر قیل یفسد التدبیر نلثه اشیاء
دندیکه تدبیری اولمیه نسنه افساد ایدوب بوزر
احدها کثرة الشرکاء فیه یری تدبیره افراط ایله
شریك اولمقدن والثانی کاسد الشرکاء ایکنجی تدبیره
شریك اولمادیغنه حسد ایلمسیدر لدخول الهوی
والغرض غرضه فاسد ایله هواداخل اولدوغیچون ده هو
والثالث الدعاء التدبیر صرف غایة عن الامر المدبر
فیه دولدیرمه یاشره اوصنعی تدبیر اندکلری مصلحته
مباشرت اولندقده تدبیره مالك اولادیه بولنمیوب

(72-b)

terk etdikleri yanlış imiş, zirâ hak söz her kimden

sâdr olursa makbûl olmak gerekdir. Nitekim haberde

vârid olmış. **Unzur ilâ makâle velâ tanzur ilâ men kâle**.

Ve Minlâ Fevzi(!) rahimetullâh dimiş ki, Beyt: Kabûl eyle

kelâm-ı hakkı kimden sâdr olursa. Eğer Haccâc-ı kâtildir,

eğer ibn-i mukâtildir. **Fasl**. Bu fasl tedbîri bozan

nesnelerin beyânındadur. **Kıyle yufsidu't-tedbîru selâsete eşyâ**.

Dindi ki tedbîri üç nesne ifsâd idüb bozar:

Aheduha kesiretü'ş-şurekâi fih. Biri tedbîrde ifrât ile

şerîk çokluğudur. **Ve's-sâni tehâsüdü'ş-şürekâ**. İkinci tedbîrde

şerîk olanlarun biribirine hased eylemesidür. **Li-duhûli'l-hevâ**

ve'l-garaz. Garaz-ı fâsid ile hevâ dâhil olduğı içün,

ve's-sâlis en yemlike't-tedbîre men gâbe ani'l-emri'l-müdebberi

fih dûne men bâşara. Üçünci, tedbîr itdükleri maslahata

mübâşeret olundukda tedbîre mâlik olan bulunmayub,

تدبیره مالك اولمیانه بولنمقدر فانه یحفد للحاضر
المباشر تربا تدبیره مالك اولایسه غائب حاضر اولایسه
مباشره کبیره طوتر حسد ایله یسی جمله ده تدبیر فاسد
اولور علی رضی الله تعالی عنه بورصه لاقدغاتنه مشورتکده
بحیلا البته بخیل اولایسه کسنه یی مشورتك اوخالیایسه
یعنی بخیل کسنه ایله مشاوره ایلمه یعدل بك عمه الفضل سنی
فضله ده عدول اندوره واپلکده دوندوره ویعید
الفقره فی معنی فقر ایله تخویف ایدر ولاصبایا وضی
قورقوده کسنه یی مشورتکه اوخیال ایلمه یعنی قورقوکسنه
ایله مشاوره ایلمه یضعفك عمه الامور سنی مصالحنه
سعیده ضعیف ایدر یعنی قلبکه ضعف ویره ولا
مریضا دفی مرضها اولایسه کسنه یی مشورتك کفورمه
یزیده لك الشره سکا طمعی متزشحه کوسترر سنی غلام
طمعه صوقه ایدر فانه الجبن والبخل والحرص هر
بیسی سوء الظن بالله تخفیف بواوجی نسنه جمع

ایدر

(73-b)

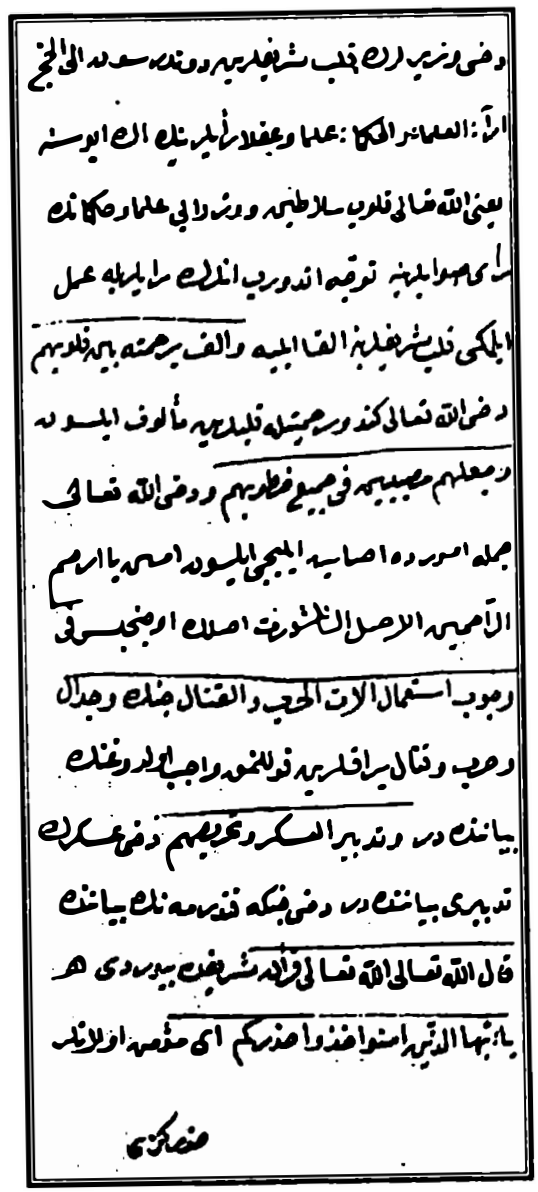
tedbîre mâlik olmayan bulunmakdır. **Fe innehu yehkıdu li'l-haziri el-mübâşir**. Zirâ tedbîre mâlik olan gâyib, hâzır olan mübâşire kin tutar hased eyler, pes cümlede tedbîr fâsid olur. Ali radıya'llâhu te'âlâ anhu buyurmuş **lâ tedhulenne meşveretek bi-huyelâ**. Elbetde bahîl olan kimesneyi meşveretine idhâl eyleme, ya'nî bahîl kimse ile müşâvere eyleme. **Ya'dilu bike ani'l-fazl**. Seni fazlundan udûl itdürür ve iyilükden döndürür, **ve bâde el-fakr**, dahi seni fakrla tahvîf ider. **Velâ cebâya** dahi korkak kimesneyi meşveretine idhâl eyleme, ya'nî korkak kimse ile müşâvere eyleme. **Yeza'afike ani'l-umûr** seni mesâlih(d)e sa'yde za'îf ider, ya'nî kalbine za'af virür. **Velâ harîsen**. Dahi harîs olan kimseyi meşveretine getirme. **Yezînhu leke eş-şirre** sana tama'ı hoşca gösterür, seni ham tama'a sevk ider. **Fe inne'l-cebne ve'l-buhle ve'l-hırsu yecme'uha suüzzanni billâhi**. Tahkîk bu üç nesneyi cem'

جمع ایلمز الا الله تعالی حضرتلرینه سوء ظنه جمیع ابدی
قدر ماذکر سره محاسره العبارات ایمدی ذکر اولنان
لطیف وکوزل سوزلر دلالت ایلدی: واما سره هم
الاعتبارات دخی ذکر اولنان کوزل اعتبارلر
دلالت ایلدی علی ان الرأی والمشورة من اهم
المهمات تحقیقا رای ایله مشورت غایت مهم اولان
نسنه لرك تمام یکدیر وقد اهملوا فی هذه الایام
حال بوکه بو کونلرده یعنی شمدیکی زمانلرده ایکیسی
یله اهمال اولنديلر یعنی ایکیسی ایله بله عمل اولنمقده
اهمال اولنوب اولدی واسقطوا عن محل الاهتمام
دخی اهتمام واقدام محلنه اسقاط اولنديلر هم
فلذلك توجه الخلل الی الامور پس بو اجلدن امور
نظامیه خلل توجه ایتدی ووقع الذلل والفتور دخی
ذلل وفترت واقع اولوب اولدی صدق الله قلوب
الامراء والوزراء الله تعالی حضرتلری پادشاهلرك

(74-b)

cem' eylemez, İllâ Allâh te'âlâ hazretlerine sû'i-zan cem' ider. **Fedelle mâ zekere min mehâsini'l-ibârat**. İmdi zikr olunan latîf ve güzel sözler, delâlet eyledi. **Ve ehâsin el-itibârat**. Dahi zikr olunan güzel i'tibârlar delâlet eyledi. **Alâ enne'r-re'ye ve'l-meşverete min ehemmi'l-mühimmât**. Tahkîkan re'y ile meşveret gâyet mühim olan nesnelerin temâm rüknüdür(!). **Ve kâd ühmilâ fi hezihi'l-eyyam**. Halbuki bu günlerde, ya'nî şimdiki zamânlarda ikisi bile ihmâl olundılar, ya'nî ikisi ile bile amel olunmakda ihmâl olınur oldu. **Ve uskitâ an mahalli'l-ihtimâm**. Dahi ihtimâm ve ikdâm mahallinde iskâd olundılar. **Fe lizâlike teveccehu el-haleli ile'l-umûr**. Pes bu ecilden umûr-ı nizâma halel teveccüh itdi. **Ve vaka'a zelelu ve'l-fütûr** dahi zülel ve feteret vâki' olur oldı. **Sarrafallahu kulûbe'l-ümerâi ve'l-vüzerâ**. Allâh te'âlâ hazretleri pâdişâhların,

(75-a)



(75-b)

dahi vezîrlerin kalb-i şerîflerin döndürsün. **İle'l-hacc arâ el-ulemâi ve'l-hükemâ**. Ulemâ ve ukalâ re'ylerinin en eyüsine ya'nî Allâ te'âlâ kulûb-i selâtin ve vüzerâyı, ulemâ ve hükemânın re'y-i sevâblarına teveccüh itdürüb, anların re'yleriyle amel eylemeği kalb-i şerîflerine ilkâ eyleye. **Ve ellefe bi-rahmetihi beyne kulûbihim**. Dahi Allâh te'âlâ kendü rahmetiyle kalblerin me'lûf eylesün. **Ve cealehüm musîbine fi cemî' hetubihim**. Ve dahi Allâh te'âlâ cümle umûrda isâbet eyleyici eylesün. **Amîn yâ Erhame'r-râhimîn. El-asl es-salisu** dört aslın üçüncisi, **fî vücûbi istimâli alâti'l-harb ve'l-kıtâl**. Ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl yarakların kullanmak vâcib olduğının beyânındadır. **Ve tedbîri'l-asker ve tahrîsihim**. Dahi askerin tedbîri beyânıdadır cenge kandırmanın beyânında. **Kâlellâhu te'âlâ** Kur'ân-ı şerîfde buyurdu: **Ya eyyühellezine amenu huzû hızrakûm**.[132] Ey mü'min olanlar

[132] en-Nsâ 4/71

حذركزى الوكز اى تيقظوا واستعدوا يعنى صاغلكوز
كذوكزى يا قلانكز وقال الله تعالى وخذوا حذركم
شريفه برغبرى يرده بيورديكه وليأخذوا حذرهم
واسلحتهم يعنى آلسوندكيمدرينى ويا قدرينى والحذر ما
يحترس به الغازى حذر شول اسباب والآندركه
غازيلر انكله كندولريه جنكده صاقنورلر كالدرع
ونحوه زرده كبى دفع جبه وجوشه وتولغه كبى
وشول الخى دفع حذر دينلى وتدبيرايله صاقنمغه
شاملدر والسلاح معروف سلاح ايسه معروفدركه
غازيلر هرنه ايله جنكده ايدرلر ايسه سلاحدر فاخذ
كل منها فرض لازم امرى بوندن هر بريني ايدنمك
واستعمال ايلمك فرض مهمدر يعنى هم كيمدرهم يا قدر
قولنمغه ايكيسنده فرضدر لايجوز تركه عند
المحاربة جنك زمانده ايكيسنك يله دخى اولمق
جائز دكلدر وقد شاع تركهما فى هذا الزمان حتى

(76-b)

hazerinizi alunız, **yetefazzu vestaiddu**, ya'nî sakınınuz, kendünizi yaraklanınuz. **Ve kâlellâhu te'âlâ**, dahi Kur'ân-ı şerîfde bir gayrı yerde buyurdı ki, **Ve'l-ye'huzu hizrehum ve eslihatuhum**[133]. Ya'nî alsunlar giyimlerini ve yaraklarını. **Ve'l-hazeru mayutehassianu bihi'l-gâzi**. Hazer şol esbâb ve âlâtdır ki, gâziler anınla kendülerin cenkde saklarlar. **Ke'd-derai ve nahvihü zırhun** gibi, dahi cebe ve cevşen ve tolga gibi. **yeşmelü'l-hazm** dahi hazer-i rc'y ve tedbîr ile sakınmağa şâmildir. **Ve's-silâhi ma'rûf**, Silah ise ma'rûfdur ki, gâziler her ne ile cenk iderler ise silahdır. **Fehuz küllün minha farzun lâzımun**. İmdi bunların herbirini idinmek ve isti'mâl eylemek farz-ı mühimdür ya'nî hem giyimler hem yarak kullanmak ikisi de farzdır. **Lâyecuzu terkuhu inde'l-muhârebeti** cenk zamânında ikisinin bile terk olunması câ'iz değildür. **Fe kâd şa'a terkuhuma fi hazâ ez-zamân**. Hal-

[133] en-Nisâ 4/102

بوکه شمدیکی نه مانده ده ایکیسی یه ترك اولنه ندی
شایعه فذلك کثرة الفرار عند الزحف بو اجلده
یعنی کیمه ویرمه قورقوسندن ترك اولنه وغیبجوله جنك
فننه فجموعه صوده اولور اولدی نته کم اکری سفرنده
معرکه عظمی ده ظاهر اولدی فصرصا فی دیارنا
فصرصاکه دیارمزدم و بوسنه ده تاریخ اختلالدن
برو دشمانه ایله جنك ایلمکه طاغیلوب فرار ایده
اولدیلر وذلك لعدم مبالات امراء العسکر بتعرضهم
جنودهم بانفسهم بونك سببی عسکر اولانلرکندولر
نفسلریله عسکری بوقلماغه مقید اولما دقلریدر
ولاهتمامهم فی ذلك دخی بوقلمه فصرصنك اهمال
وتکاسل انکلریدر و قد یجب علی الامیر ان یتعرض
جنده بنفسه حال بوکه امیر عسکر اولانلر کندو
نفسلریله عسکریه بوقلامه واجبدر فیتظر فی
عددهم وعددهم عدد لرینه نظر ایله یعنی عسکرك

مقدارنه

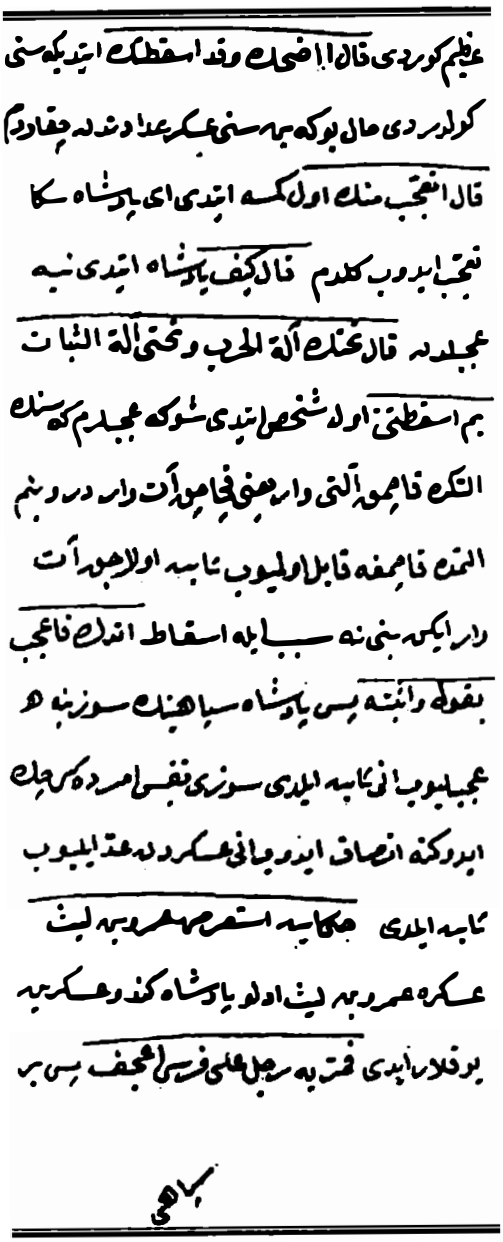
(77-b)

buki şimdiki zamânlarda ikisi bile terk olundukları şâyi'dir. **Fe izalike kesrü'l-firâri inde'z-zahf**. Bu ecîlden, ya'nî giyimler ve yaraklar kullanmak terk olunduğı içün cenk (va)ktinde kaçmak çok olur oldı. Nitekim Eğri seferinde ma'reke-i uzmâda zâhir oldı. **Husûsen fî diyârina**. Husûsen ki diyâr-ı Rum ve Bosna'da târih-i ihtilâlden berü düşman ile cenk eylemeye dayanmayub firâr ider oldılar. **Ve zâlike li ademi mebâlâti ümerâi'l-asker bi-istikrazi cünûdihim bi-enfüsihim**. Bunun sebebi asker olanların kendüler nefsleriyle askeri yoklamağa mukayyed olmaduklarıdır. **Velâ hemmâ lehüm fi zâlike**, Dahi yoklama husûsında ihmâl ve tekâsül itdükleridir. **Ve kâd yecibu ale'l-emîri en yesta'rizâ cündehu bi-nefsihi**. Halbuki emîr-i asker olan kimesne kendü nefsi ile askerin yoklamak vâcibdir. **Fe yentaziru fi adedihim ve gadedihim**. Adedlerine nazar eyleye, ya'nî askerin

مقدار یه کوس دخی یراقلرینه نظر ایلیه یعنی جبه
وجوشنلرینه والتلرینه وقلیجلرینه وسائر آلات
واسباب قتالارینه نظر ایلیه ولایعتمد فی ذلک علی
احد غیره دخی یوقلامه خصوصنده کندوده غیری
کمسه یه اعتماد ایلمیه کما کان هذا عادة الملوک
السالفة نه کم کندو نفسلریله عسکر یوقلامه ایلر
وزمانه پادشاهلرینک عادتی ایدی یوقاریده
لطیفه برکاد لالله ایدی مکاتبه استرصه اسکندر
منده حضرت اسکندر کندو نفسی ایله عسکریه یوقلامه
ایدی نقدم الیه رجل من فرس اعجمی بسیاهی بر
اقسامدن اوزرینه اوکه کلدی نام باسقاطه
حضرت اسکندر بیورمشدیکه انی اسقاط اتسونلر
یعنی عسکر صایلمزلر چقارسونلر فضحک الرجل
برادر کمسه کولدی فاستعظم ضحکه فی هذا المقام
پس پادشاه اول کمسنک اول مقامده کولدوکنی

(78-b)

mikdârına göre, dahi yaraklarına nazar eyleye, ya'nî cebe ve cevşenlerine ve atlarına ve kılıçlarına ve sâ'ir âlât ve esbâb-ı kıtâllerine nazar eyleye. **Velâ ya'temidu fi zâlike alâ ahadin gayrihi**, Dahi yoklama husûsında kendüden gayri kimseye i'timâd eylemeye. **Kemâkâne haza adetü'l-mülüki's salif**. Nitekim kendü nefsleriyle asker yoklamak iler-(ü) zamân pâdişâhlarının âdeti idi. Bu hikâye-i lâtife buna delâlet ider. **Hikâyet: İsti'râze İskender cündehu**. Hazret-i İskender kendü nefsi ile askerin yoklar idi. **Fe kadime ileyhi racülün alâ feresin a'rac**. Bir sipâhî bir aksak at üzerinde önüne geldi. **Fe emere bi-iskâtih**. Hazret-i İskender buyurdı ki ânı iskât itsünler, ya'nî asker hesâbından çıkarsunlar. **Fe dahike er-racülü**. Pes ol kimse güldü. **Festazeme dahkuhu fi haze'l-makâm**. Pes, pâdişâh ol kimsenün ol makamda güldüğünü



(79-b)

azîm gördi. **Kâle eedhâku ve kâd eskattuke**. Eyitd ki seni güldürdi, halbuki ben seni asker a'dâdından çıkardım. **Kâle etaaccebu minke**. Ol kimse eyitdi Ey Pâdişâh sana ta'accüb idüb güldüm. **Kâle keyfe**. Pâdişâh eyitdi: Neye acebledün. **Kâle tahteke aletü'l-harbi ve tahti aletü's-sebâti bimâ eskatteni.** Ol şahıs eyitdi: Şuna aceblerüm ki senin altında kaçmak âleti var. Ya'nî kaçacak at vardır ve benim altımda kaçmağa kâbil olmayub sâbit olacak at var iken beni ne sebeble iskât etdin. **Fe acebe bi-kavlihi ve esbetehu**. Pes pâdişâh sipâhînin sözüne acebleyüb, ânı sâbit eyledi. Sözü nefs-i emrde gerçek idüğine insâf idüb, anı askerden add eyleyüb sâbit itdi. **Hikâyet: İsti'râze Amr b. Leys askerehu.** Amr b. Leys adlı adlu pâdişâh kendü askerin yoklar idi. **Femerre bihi racülün alâ feresin 'acef**. Pes, bir

سیاهی یه آرده آنك اوزرینه یاتوب کیدی نفال
عمرو لعنه الله هؤلاء پادشاه ابتدی الله حضرتلك
یونك لعنه اتسونه یأخذون المال ویسمون اکمال
نساتهم یونلر ضرتینه ویرمه مال آلورلر وضرعورتلرینك
کفللریه وارمزلریه سمورورلر یعنی عورتلرینه
صرف ایدوب آنلریه بیرمزلر فقال الرجل انها
الامیر بن اول شخص ایدی ای پادشاه لو نظرت
الی کفل امرأتی اکر عورتك کفلنه نظر ایلسك ه
لرایته اهزیل مه کفل وابتی بنم آتمك فرجندن
وضی زیاده آرزو کورسردك فضحك وامر به بال
بن پادشاه کولدی وضی اکا مال احسان اتسونلر
دیو بیوردی. وقال فنده وسمره به کفل وانتك
وکفل امرأتك وضی بیوردی که آلشوب جلنی وضی
انکله هم آتك کفلنی هم عورتك کفلنی سمورسون دیو
بیوردیو بو ایکی لطیفه دن معلوم اولدیکه پادشاهلر

(80-b)

sipâhî bir arık atın üzerinde yanından geçdi. **Fe kâle Amr la'enallâhu hû'lâ'i**. Pâdişâh eyitdi Allâh hazretleri bunlara la'net itsün. **Yehuzune'l-mâle ve yesemmûne ekfâle nisaihim**. Bunlar hazîneden mâl alurlar dahi avratlarının kifllerin ve ardların semürdürler, ya'nî avratlarına sarf idüb, atların beslemezler. **Fe kâle raculu eyyühe'l-emîru**. Pes, ol şahs eyitdi: **Ey pâdişâh lev nazarte ilâ kiflin imreti**. Eğer avratımun kefline nazar eylesen **le ra'eytehu ehzele min kefli dâbbeti**. Benüm atımın fercinden dahi ziyâde ar(ı)k görürdün. **Fe dahike ve emre lehu bimâlin**. Pes, pâdişâh güldü, dahi ana mâl ihsân itsünler diyü buyurdı. **Ve kâle huzhu ve semmin bihi kifle dabbetike ve kifle imreetik**. Dahi buyurdu ki al şu harçlığı, dahi anınla hem atın keflini, hem avratın keflini semür diyü-buyurur. Bu iki lâtifeden ma'lûm oldı ki pâdişâhân-ı

سلف کسه یه اعتماد ایمیوب کندو نفسلریله عسکر
لریه یوقلامه قدیمدن عادتلریمز وبالجمله محصل
کلام اللہ استعراض الجنود وتتبع حذرلرینی واسلحتنی
تحقیق عسکر یوقلامه دخی عسکرلک الات واسباب
جنکلریمه یتمیع الملک واتخاذها ثم استعمالها دخی
الات واسباب حرب ایدنمک اللہ دیه صکره استعمال
الملک هی العدة فی المحاربة والمقاتلة اصل جنکده
اعتماد اولنجاقه یونلردن فلابد دیه الاهتمام فی هذا
الامر خصوصا فی هذا العصر ایمدی یوقلامه خصوصنده
زیاده اقدام واهتمام لازم در علی الخصوص که بو
عصرده بونلرمانندده ولعل ماشاهدناه فی هذا
التاریخ من العجز عن المقاومة مع الکفار شویله ظنه
ایدرز که بونلر ایله مقاومتده مشاهده
اندوکمز عجز که وارد رلیس الا لاهمال هذا الامر
الخطیر والفرض الکبیر دکلدر الا بو اولو مصلحت وبو

(81-b)

selef kimseye i'timâd itmeyüb kendü nefsleriyle asker-

lerin yoklamak kâdimden âdetleleri-imiş. **Bi'l-cümle**, muhhasal-ı

kelâm: **İnnehu isti'raze'l-cünûdi ve tetebbua hızrahum ve eslihatihim**.

Tahkîk askeri yoklamak, dahi askerin âlât ve esbâb-ı

cenklerün tetebbu' eylemek. **Ve ittihâzuhâ sümme isti'mâluhâ**. Dahi

âlât ve esbâb-ı harb idinmek, andan sonra isti'mâl

eylemek. **Hiye el-umdetu fi'l-muharebeti ve'l-mukatele**. Asl-ı cenkde

i'timâd olunacak bunlardır. **Felâbüdde mine'l-ihtimâmi fi haze'l**

emri husûsen fi haze'l-asr. İmdi yoklama husûsunda

ziyâde ikdâm ve ihtimâm lâzımdur, ale'l-husûs ki bu

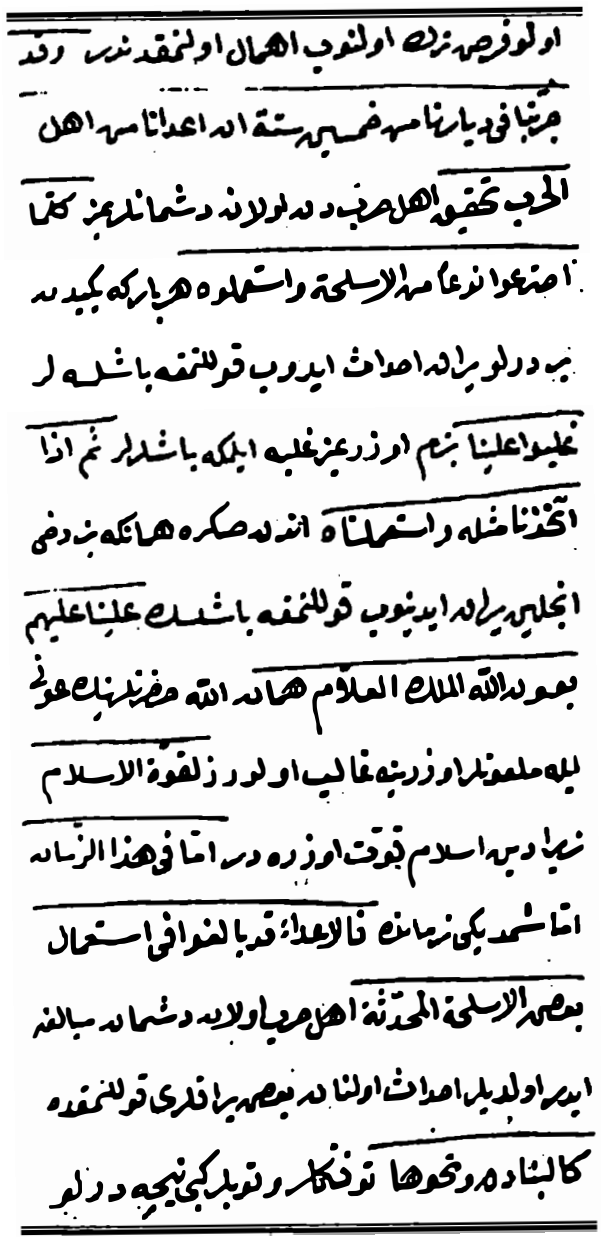
asırda ve bu zamânlarda. **Vele'alle mâ şâhednahu fi haze't-**

târîhi mine'l-aczi ani'l-mukâvemeti ma'ae'l-küffâr. Şöyle zann

iderüz ki bu târihde küffâr ile mukavemetde müşâhede

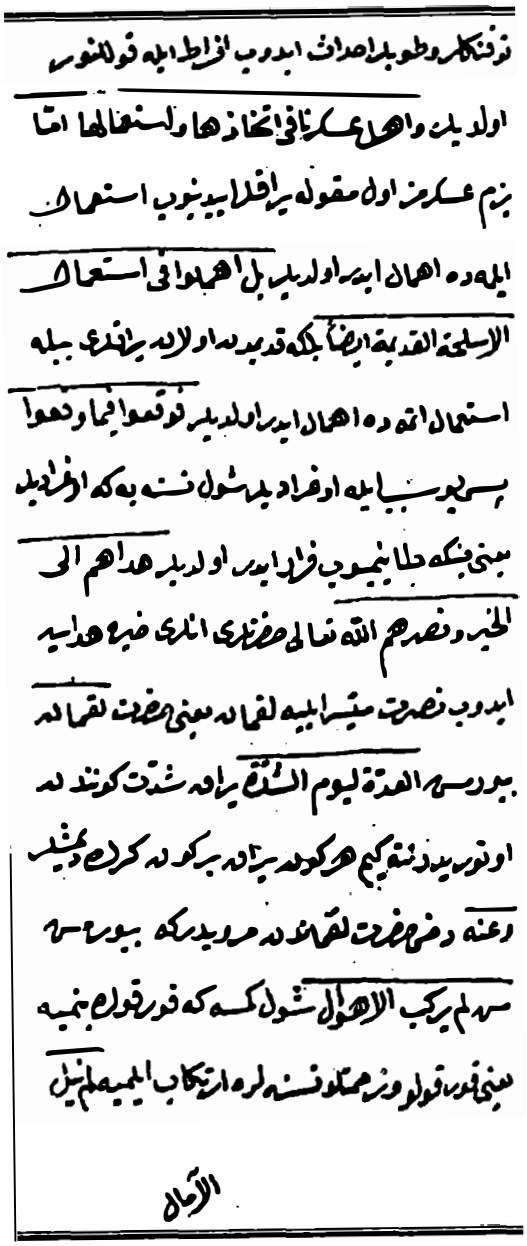
itdüğimüz acz ki vardır. **Leyse illâ li-ihmâli haze'l-emri**

el hatîr ve'l-farzi'l-kebîr. Değildir illâ bu ulu maslahat ve bu



(82-b)

ulu farz terk olunub ihmâl olunmakdandır. **Ve kad cerrebnâ fi diyârina min hamsinâ senetin enne a'dânâ min ehli'l harb**. Tahkîk ehl-i harbden olan düşmanlarımız, **küllemâ ıhtera'u nev'an mine'l-eslihati ve's-ta'meluhu**. Herbar ki yeniden bir dürlü yarak ihdâs idüb kullanmağa başlasalar, **galebu aleyna**, bizüm üzerimüze galebe eylemeğe başlarlar. **Sümme izâ ittehadna mislehu ve's-te'mâlnahu**. Andan sonra hemân ki biz dahi oncılayun yarak idinüb kullanmağa başlasak, **galebnâ aleyhim bi-avnillahi'l-meliki'l-allâm**. Hemân Allâh te'âlâ hazretlerinin avni ile mel'ûnlar üzere gâlib oluruz. **Li-kuvveti'l-islâm**. Zirâ dîn-i İslâm kuvvet üzeredür. **Amma fî haze ez-zamân**. Ammâ şimdiki zamânda, **fe'l-a'dau kad balağu fi's-ti'mali bazi'l-eslihati'l-muhaddeseti**. Ehl-i harb olan düşman mübalağa eder oldular, ihdâs olunan ba'zı yarakları kullanmakda, **ke'l-benâdık ve nahviha**, tüfenkler ve tuğlar gibi nice dürlü



(83-b)

tüfenkler ve toğlar ihdâs idüb, ifrâd ile kullanur oldular. **Ve ehmele askeruna fi ittihazuha ve isti'mâliha**. Ammâ bizim askerimüz ol makûle yaraklar idünüb isti'mâl eylemede ihmâl ider oldular. **Bel ehmelu fî isti'mali'l-eslihati'l-kadîmeti eyzan**. Belki kâdimden olan yarakları bile isti'mâl itmede ihmâl ider oldılar. **Fe vakâu fîmâ vakâu**. Pes, bu sebeb ile uğradılar, şol nesneye ki uğradılar, ya'nî cenge dayanmayub firâr idcr oldılar. **Hedâhum ile'l-hayri ve nasarahum**. Allâh tc'âlâ hazretleri anları hayra hidâyet idüb nusrat müyesser eyleye. **Lokman**. Hazret-i Lokmân buyurmış, **el-iddetu li-yevmi'ş-şidde**. Yarak şiddet gününden ötürüdür, nitekim Her gün yarak bir gün gerek dimişler. **Ve 'anhu**. Dahi hazret-i Lokmân'dan mervîdür ki buyurmış, **men lem yerkebi'l-ahvâl**, şol kimse ki korkulara yenmeye ya'nî korkulu ve zahmetlü nesneleri irtikâb eylemeye. **Lem yene'l**

الآمال اوصد قدرینه یتشمز یعنی سیاوار زوالتدوکی
نسنه یه واصل اولمازسن ثم یجب التحریض علی القتال الذی
صکره پادشاه اولانه غازیلری جنک اوزره تقدیر صفه
واجیدر قال الله تعالی صفت باری تعالی سولنه خطاب
ایدوب بیورمسی مرتبه المؤمنیه علی القتال یا محمد
مؤمنلری جنک وقتال اوزره تقدیر یورکذ یجب
منهم علی الصبر والثبات عند القتال نیچه کیم جنکه
تقدیر اولمق واجب ایسه کذلک جنک اولنورکه صبر
ایدوب ثابت قدم اولمق اوزره تقدیر اولمق واجیدر قال
الله تعالی اولمق تقدیر قرایه شریفده بیورمسیله فائده یکره
منکم مائة صابرة یغلبوا مائتین اکرسزدن صبر
ایدیجی یوز مقداری اوچیوز کافرلرک
ایکی یوز مقدارینه غالب اولورلر واکر یکرمی الف یغلبوا
الفین باذن الله واکرسزدن بیک مقداری صبر
ایدیجی کسه اولورسه کافرلرک ایکی بیک مقدارینه

(84-b)

amâl. Umduklarına yetişmez, ya'nî recâ ve arzu itdüğü nesneye vâsıl olmaz. **Sümme yecibu et-tahrîzu 'ale'l-kitâl.** Andan sonra pâdişâh olana gazîleri cenk üzere kandırmağa vâcibdür. **Kalallahu ta'ala.** Hazret-i Bârî te'âlâ Rasûlüne hitâb idüb buyurmış, **harrizi'l-mü'minîne ale'l- kıtâl**[134]. Yâ Muhammed mü'minleri cenk ve kıtâl üzere kandırıvir. **Ve kezâ yucibu hassuhum ale's-sabri ve's-sebâti inde'l-kıtâl.** Nice kim cenge kandırmak vâcib ise, kezâlik cenk olunurken sabr idüb, sâbit kadem olmak üzere kandırmak vâcibdir. **Kâlel-lâhu teâlâ.** Hak te'âlâ Kur'an-ı Şerîfde buyurmış: **Fe inyekûn minküm mi'etün sabiretün yağlibu mie'teyn**[135]. Eğer sizden sabr eyleyici yüz mikdârı er cenkde bulunur ise, kâfirlerin ikiyüz mikdârına gâlib olurlar. **Fe inyekün elfün yağlibu elfeyni bi-iznillah,** ve eğer sizden bin mikdârı sabr edici kimse olursa kâfirlerin ikibin mikdârına

[134] el-Enfal 8/65
[135] el-Enfâl 8/66

غالب اولور الله تعالى حضرتلرينك ازدن ايله
والله مع الصابرين الله تعالى حضرتلرى صبر ايدنلر ايله در
راى بالنصرة والمعونة يعنى صورت حضرتلرينك نصرت
وزفرى صبر ايدنلر ايله در نته كم بو معنايه بالهر معنا
كيراده ظاهر اولدى كه عسكر كفار فاكسار ايله نمام
منهزم اولنوب يكره اسلام عسكرينه اكرك فرار
ايدركلرين غزنلى وسعادتلى فداوندكارمز عالم مقدار
وعالى قدر حضرت سلطان محمد خان غازى خنكار
شجاعتله وصهابه ايله طوروب غبرده وستة اسكدر
وارنبات وقرلى وصبر اوزره استوار اولدوغى
اجلدن عنايه خداى قهار ايله كفار فاكسار
بر مرتبه انهزام وانكسار واقع اولديكه الى يوم القيام
بيله الزام مكايه رسوايه اولنور هو سبحانه و
تعالى عزتله وسعادتى وقوت وشجاعتى زياده ايدوب
دائما منصور ومظفر ايله قال صلى الله تعالى عليه وسلم

صفحه

(85-b)

gâlib olurlar. Allâh hazretlerinün izn-i şerîfi ile

vallâhu ma'a es-sabirin[136]. Allah te'âlâ hazretleri sabr idenler iledir.

Rey bi'n-nusrati ve'l-ma'uneti. Yani Hak te'âlâ hazretlerinin nusrat

ve fırsatı sabr edenler iledir. Nitekim bu ma'nâ-yı bâhir, ma're(k)e-i

kübrâda zâhir oldı ki, asker-i küffâr-ı hâkisâr ile tamâm

cenk olunur iken İslâm askerinin ekseri firâr

itdüklerinde izzetlü ve sa'âdetlü Hüdâvendigâr-ı alî mikdâr

ve 'ali kadr hazret-i Sultân Mehmed Han Gâzî hünkâr

şecâ'at ve mehâbet ile durduğı yerde sedd-i İskender-

vâr sebât u karâr ve sabr üzere üstüvâr olduğı

ecilden inâyet-i Hüdâ-yı kahhâr ile küffâr-ı hâkisâr

bir mertebe inhizâm u inkisâr vâki' oldı ki ilâ yevmi'l-kıyâm

beyne'l-enâm hikâyet ve rivâyet olunur. Hakk subhânehu ve

te'âlâ izzet ve sa'âdetini ve kuvvet ve şecâ'atini ziyâde idüb

dâ'imâ mansûr ve muzaffer eyleye. **Kâle sallâlâhu te'âlâ ve 'aleyhi ve sellem**.

[136] el-Enfâl 8/66

حضرت رسالت پناه علیه صلوات الله یوم بدیکه لا تتمنوا
لقاء العدو و شماله ایله بولنسه نی یاصاو تمنا ایلکز و
اسألوا الله العافیة بلکه الله حضرتلرندن امر و عافیه
طلب ایلکز فاذا لقیتموهم فاصبروا امنا فجانبکه دشمانه
بولوشسه صبر ایدیکز واعلموا ان الجنة تحت ظلال
السیوف دمی یلکوزکه تحقیق جنت بنکدر قلیجلرك
کولکه لری التنده در علی رضی الله تعالی عنه الصبر
مطیة الظفر حضرت علی رضی الله تعالی عنه یوردی
صبر قورتله نك آنی در دینی صبر ایله فوز و نجات میسر
اولور قیل القنا طیس کا یجذب الحدید یجذب الصبر
الظفر مقنا طیس دیدکلری طاشدر دمورمی کندویه
چکدوکی کبی صبر دخی فوز و نجاتی ایله کندویه چکوب
کنور قیل یا صبر علی لبس الحدید دندیکه دمور کیمك
صبر ایمکله تنعم ایدر لبس الحدید تاتلو دیکی کیسی ده
تنعم ایدر یعنی الاشدایده و خشونته صبر ایمکله فوز

(86-b)

Hazret-i Risâlet-penâh aleyhi salâtullâh buyurdı ki, **lâ tetemenneu ilkâ adüvvi**. Düşman ile buluşmağı ricâ ve temennâ eylemeyinüz. **Ve isâlullâhel afiyete**. Belki Allah hazretlerinden emn ü âfiyet taleb eyleyinüz. **Lakitumuhum fasbiru**. Ammâ kaçan ki düşmana buluşasız, sabr idinüz. **Ve 'îlamu enne'l-cennete tahte zilâli es-seyf**. Dahi bilinüz ki tahkîk cennet cenkde kılıçlarun gölgeleri altındadur. **Ali radiyallahu 'anhu es-sabr matiyyetü'z-zafer**. Hazret-i Ali radiyallahu te'ala anhu buyurmış, sabr kurtulmanun atıdır, ya'nî sabr ile fevz ile necât müyesser olur. **Kıyle el-mınatis kemâ yeczubu hadide yeczub es-sabru ez-zafer**. Mıknatıs didikleri taş demüri kendüye çekdüği gibi sabr dahi fevz ü necâtı eyle kendüye çeküb getürür. **Kıyle ısbir 'alâ lebsi'l-hadîd**. Dindi ki demür giysiye sabr itmekle, **tetena'amu fi's-sevbi'l-cedîd**, tâze ve yeni giyside tena'um idersin, ya'nî illâ şedâ'id ve huşûnete sabr itmekle fevz

ونجات بولوب تائب اولسه ده زوده وفضله ایدر
قبل بعضی بنی الهلب بم نلتم ما نلتم بنی هلب دیکله
معروف بکلدی بعضه سلوان اولدیکه نه ایله بیلدرکز
شول مرتبه یه یتشمه ز جوابنه سیبایله معلوم اولدی
اولدوکنی قالوا بصبر ساعة ایدیلکه بنی ساعه صبر
ایله قیل الصبر ریح یقضی بمره عرجی الفرج دیدیکه صبر
زوبالله یایه لر کیدر کذ ویه جفانی غم وغصه ده
فلاصه یتشدرر قیل الصبر مفتاح الفرج دیدیکه
صبر غوزده فلاصی اولمغله افتخار یوقدر نظام التوارخ
قالوا ترک بکاری واولولری دیشدر بنیفی للقاعد
فی الحج ان یکون فیه اخلاق مرة البهایم جمل ایکله حکمه
کسنه ده بیصر صوانک ضویدی موجود اولمغه کرکدر
شجاعة الدیک ضوصلک بهادر لغی کرکدر یعنی فردک
کبی جنکده اوصانیه وقلب الاسد دخی ارسلانک
یورکی کرکدر وصولة الخنزیر دخی خنزیرک حمله سی

وهجوم

(87-b)

ve necât bulub, tâze libâslarda zevk ve huzûr idersin.

Kıyle li-ba'zı beni el-Mühelleb bime niltüm mâniltüm. Beni Mühelleb dimekle ma'rûf beğlerden ba'zına su'âl olundı ki ne ile yetindinüz, şol mertebeye yetişmişsiz, ya'nî ne sebeb ile mansûr ve muzaffer oldunuz. **Kalu bi-sabri saatin**. Eyitdiler ki bir sâ'at sabr ile. **Kıyle es-sabr durcun yakzi bi-men a'race ile'l-ferec**. Dindi ki sabr nerdübân pâyeleri gibidür, kendüye çıkanı gam ve gussadan halâsa yetişdirür. **Kıyle es-sabr miftahü'l-ferec**. Dindiki sabr gamdan halas olmakluğın anahtarıdır. **İzâmü't-Türk kâlu**. Türk beğleri ve ululaı dimişler, **yenbağî li'l-kâidi fi'l-harbin- yekûne fihi ahlâkun mine'l-behâim**. Cenk eylemeğe çıkan kimesnede ba'zı hayvânâtın huyları mevcud olmak gerekdir, **şeca'atü'd-dîyk**, horozun bahâdırlığı gerekdür, ya'nî horoz gibi cenkden usanmaya **ve kalbü'l-esed**, dahi arslanun yüreği gerekdir, **ve hameletü'l- hınzır**, dahi hınzırın hamlesi

وهجوی کرکدر وردغالة الثعلب دخی دلکونك صیغه
والداشه سی کرکدر وصید الکلب علی الجارحة دخی
باز یه کلب کبی صید ایلمك کرکدر وحراسة الکرکی
دخی طورنا نلك کوزیلکی کرکدر یعنی طورنا کبی غافل
اولیوب انتباه اوزره اوله وغارة الذئب دخی
قوردلك غارتی کرکدر مآل کلام بودر جلك ایدنه
غافل بیلدره بو مقوله افعاله کرکدر قیل السلامة
فی الاقدام دندیکه سلامت وخلاص قیلمك اقدام
ایجنده در والموت فی الاقدام دخی اولم وهلاکلك
یوزیوزینه در قیل الشجاعة صبر ساعة دندیکه
شجاعت وبهادرلق دیدکلری بر ساعت صبر ایلمکدر
از الاسباب باد شاه له سلفدده افراسیاب دیمکدر
الشجاع محبب عند الی عدوه بهادر اولان کسنه
دشمانه بیله سوکلولدر والجبان مبغض عند الی
امته قورقاق اولان کسنه یعنی اولمشدر حتی اناسنه

(88-b)

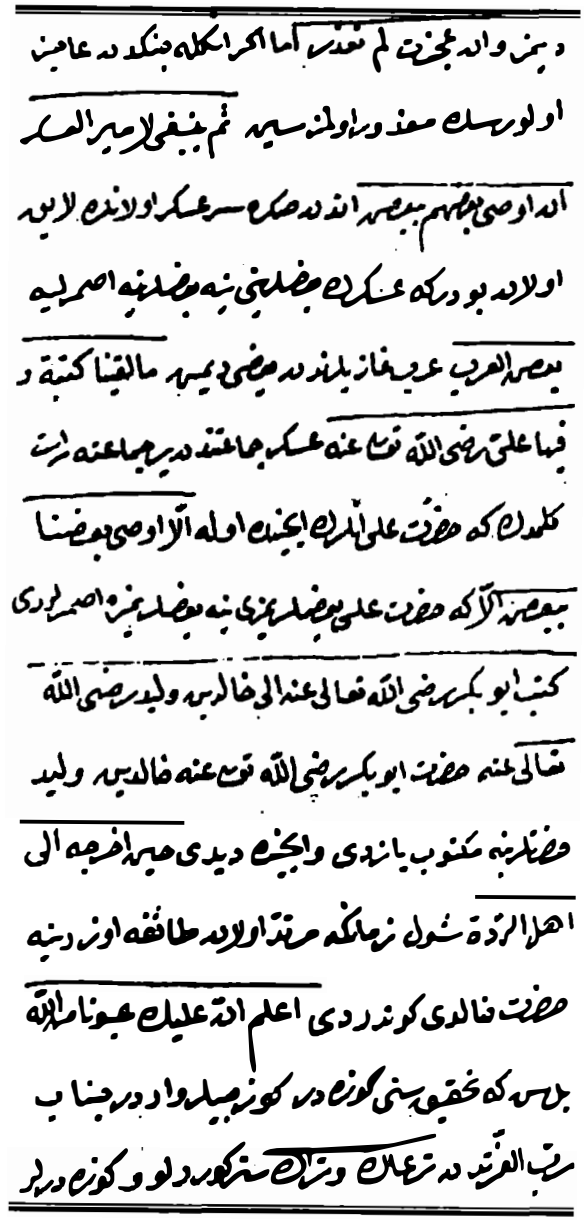
ve hücûmı gerekdür **ve ruganü's-sa'leb,** dahi dilkinün hîlesi ve aldaşması gerekdür **ve sabrü'l-kelb 'ale'l-cerahe,** dahi yaraya kelb gibi sabr eylemek gerekdür **ve hirâseti'l-kerki,** dahi turnanun gözcülüğü gerekdir, ya'ni turna gibi, gâfil olmayub intibâh üzere ola **ve garretü'-zî'b,** dahi kurdun gâreti gerekdir. Mâle kelâm budur ki, cenk iden gâzîlerde bu makûle ahlâk gerekdir. **Kıyle es-selamu fi'l-ikdâm**. Dendi ki selâmet ve halâs cenkde ikdâm içindedir. **Ve'l-mevti fî'l-ichâm,** dahi ölüm ve helâklik yüz çevirmededir. **Kıyle eş-şec'âtu sabru sa'âti**. Dendi ki şccâ'at ve bahâdırlık didikleri bir sâ'at sabrdır.

Afrasiyâb Pâdişâhân-ı selefden Afrasiyâb dimiş: **Eş-şücâ'u muhabbebun minni ilâ aduvvihi**. Bahâdır olan kimesne düşmanına bile sevgilidir. **Ve'l-cebenu mütebağğazun minni ilâ ümmihi**. Korkak muhannes kimesne buğz olunmuşdur hattâ anasına

سوکلو دکلدر هذا مشاهد فی صدود الروم خصوصا فی
دیارنا بوسنی وم سرحد لرنده مشهود در خصوصا سرب
هروات فانه بعضه اهل الحرب سره الکفار اذا شاهدوا النجابة
منه بعضه عزیزا خفیفا اهل حرب اولدیکاری قرار زده بعضی
فجانکه بزم غازیلر بیزده کسره ده بهادر لوه مشاهده اتسه لر
اجوه ومدعوه اولکسی یوسولر ومدعی ایدرلر وقد یکرمه
اهدوا الیه هدیة کاه اولورکه اکا بعضه ارضاده کوندرلر
بهادر اولدغی ایچوده واذا اهتوا الجبن منه بعضه وقد
صوح امانجانکه بلغنا لوه حتی ایدوب دوبه لر اکا
بعضه ایدوب ذم ایدرلر وقد یکوده ارسلوا الیه شیئا منه
علی النساء کاه اولورکه طورت لباسیده بعضه فسنه
کوندرلر قوم قوه اولدیکوده قبل الاضطرار منه حارب
دیدیکه محاربه ایچ جلک کسنه نک ایشی از کورمه فانک
اذا ظفرت لم تحمد زیراکه اکر ظفر یولوب غلبه
ایدرسک محمود اولمازسه بعنی سنی کسه مدح اتمزلر

(89-b)

sevgilü değildir. **Hazâ müşâhid fi hudûd er-Rûm husûsan fi diyârina.** Bu ma'nâ Rûm serhadlerinde meşhûrdur, husûsan serhadd-i Hırvat'da. **Fe inne ba'de ehli'l-harbi mine'l-küffâri izâ şâhedu eş-şecâ'ate min ba'ze gazâtina tahkîkan**. Ehl-i harb olan kâfirlerden ba'zı, kaçan ki bizim gâzîlerimizden kimsede bahâdırlık müşâhede itseler, **ehebbuhu ve medhuhu**. Ol kimseyi severler ve medh iderler. **Ve kad yekûn ehdu ileyhi hediyyeten**. Gâh olur ki ona ba'zı armağan gönderürler, bahadır olduğı içün. **Ve izâ ahassü'l-cebene min ba'zin ve kad hod**. Ammâ kaçan ki bir muhanneslik his idüb duysalar, ana buğz idüb, zemm iderler. **Ve kad yekûn ersulu ilehyi şeyen min huliyyin nisâ**. Gâh olur ki avrat libâsından ba'zı nesne gönderürler, korkak olduğı içün. **Kıyle lâtusağir emremen harabte,** dindi ki muhârebe idecek kimesnenin işini az görme. **Fe inneke izen zaferte lem tuhmed**. Zirâ eğer zafer bulub galebe idersen, mahmûd olmazsın. Ya'nî seni kimse medh itmez ve âferin



(90-b)

dimez. **Ve in acezte lem tu'zer**. Ammâ eğer anunla cenkden âcîz olursan ma'zûr olmazsın. **Sümme yenbağî li emîri'l-asker en avsa ba'zuhum ba'zi**. Andan sonra ser-asker olanlara lâyık olan budur ki askerin ba'zılarını yine ba'zılarına ısmarlaya. **Ba'zü'l-Arab**, Arab gâzîlerinden ba'zı dimiş, **mâlâkıyna ketebeten ve fiha Aliyyün radiyallahu te'âlâ anhu**. Asker cemâ'atindan biz bir cemâ'ata rast gelmedik ki, Hazret-i Ali anların içinde ola, **illâ evsâ ba'zuna bi-ba'z,** illâki Hazret-i Ali ba'zılarımızı yine ba'zılarımıza ısmarladı. **Ketebe Ebû Bekr radiyallahu te'âlâ anhu ilâ Halîd bin Velîd radiyallahu te'âlâ anhu**. Hazret-i Ebû Bekr radiyallahu te'âlâ anha Halîd bin Velîd hazretlerine mektûb yazdı ve içinde didi, **hıyne ahracahu ilâ ehli'r-ridde**. Şol zamân ki mürtedd olan tâ'ife üzerine Hazret-i Hâlid'i gönderdi. **İ'lem inne aleyke uyunen mine'llâhi**. Bil sen ki tahkîk seni gözedir gözciler vardır. Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den, **ter'ake ve terâke**, seni görürler ve gözedirler.

فاذا لقيت العدو فاعرض على الموت ثم قتله وشمانه
بولوشه سن موت اوزره عرض ايلي اول معنى اولوركى
اختيار ايله توجه بالمرة السلامة تاكه ساكه سلامت ذهبه
اولنسوده يعنى سلامت صيتى اولسوده اوصى الرشيد
عبد الملك بن صالح امير سرية پادشاهلرده سلفده سلطان
رشيد عبد الملك بن صالح اولوسرعسكرينه وصيت ايلدى
فقال انت ناجر الله لعباده ابتدبكه سن الله حضرتلرينه
باندركا فى سبيله قولدرى يكسوده فكر كالمضارب الكيس
ايمدى بزدن مضاربه كبى اول الدوجد يكا بحر اكس
فائده بولورسه تجارت ايدر والا استحفظ برأس المال والا
شوبله كه فائده بولمه سرمايه بى صاقلركه مالك برضرر
كلمسوده ولا تطلب الغنيمة دفرطوعيله طالب اولمه
حتى تحرز السلامة تاكه سلامت قزانه سيله ثم السلطان
لو اضطر الى المحاربة اندى صكره پادشاه اولانه بالضرورة
محاربه لازم اولورسه لاتقدم بنفسه كندو نفسيله

ايدو

(91-b)

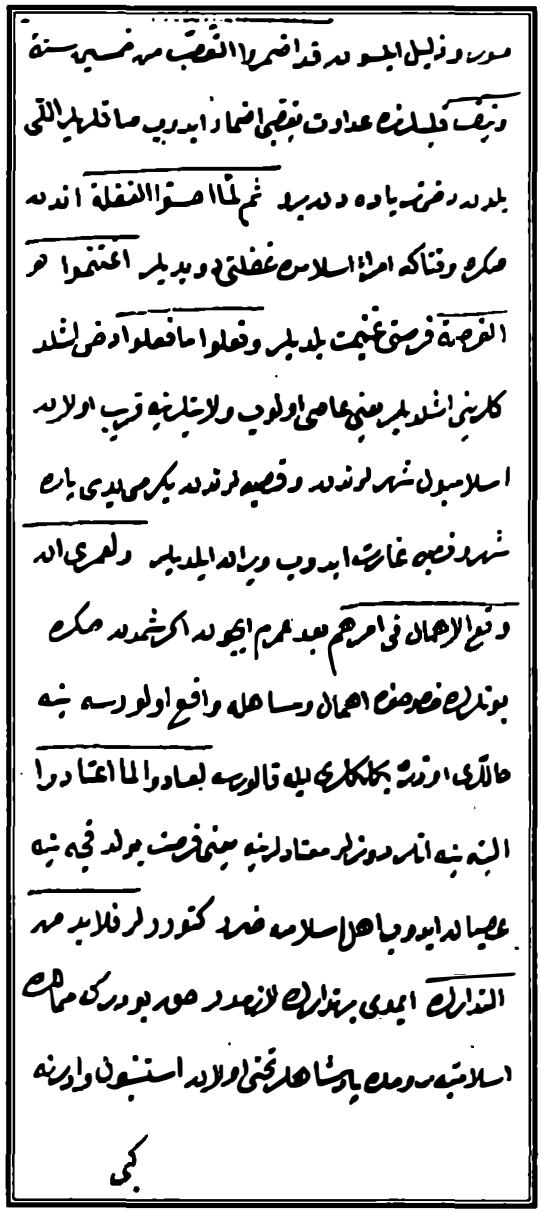
Fe izâ lakite'l-adüvve fahris ale'l-mevt. Pes kaçan ki düşmana bulaşasın mevt üzere hâris ol, ya'nî ölmeği ihtiyâr eyle. **Tuthebu leke's-selâmetu,** tâ ki sana selâmet hîbe olunsun, ya'nî selâmet müyesser olsun. **Avse er-Reşîd Abdülmelik bin Sâlih emire seriyyetehu**. Pâdişâhân-ı selefden Sultân Reşîd, Abdülmelik b. Sâlih adlı ser-askerine vasıyet eyledi. **Fe kâle ente taciru Allâhi li 'ibâdihi** eyitdi ki: Sen Allâh te'âlâ hazretlerinin bâzergânısın kulları içün, **fe kün kel mudaribi'l-keyyisi**. İmdi zeyrek mudârib gibi ol, **in vücide ribhen tecir**. Eğer fâ'ide bulursa ticâret ider. **Ve illâ istahfaza bi-re'si'l-mâl ve illâ,** şöyle ki fâ'ide bulmaya, sermâyeyi saklar ki mâla bir zarar gelmesün. **Velâ tatlub el-ganimet,** dahi doyumluğa tâlib olma. **Hattâ taharraza selâmete,** tâki selâmet kazanasın. **Sümme es-sultân lev izt'arra ile'l-muhârebeti**. Andan sonra pâdişâh olana bi'z-zarûre muhârebe lâzım olursa, **lâ yetakaddemmu bi nefsihi,** kendü nefsiyle

البدو کلیه مینی کندوسی جنکه کوره یل یقوم تحت رایته
بلکه سنجاغی السنه قائم وثابت اولوب طوره مینوره یندن
ایرلیه منحصراً بعده وعدده کندواطرافنی محصور من
براقدیله وقوللریله مصاریلیوب وبغیر لباسه ساعة
فساعة واوزرنده لباسنی کاه کاه تبدیل ایلیه واذا جلس
کان العدو بالقهر وضرفجانکه بدشمانی مغلوب ایلیوب
فهریله کندویه تابع ایلیه لاینکهم امراء اول دشمانده
بکلرینه بکلکلرینه قومیه لاندن التعصب لایخرج عنه
قلوبهم زیرا تعصب وعداوت وکینه قلبلرنده جفاز
البته قلبلرنده کزلو عداوت قالوب بلکه اولادنه بیله
انتقال ایدر نته کیم کجدی قدشاهدنا فی هذا التاریخ
تحقیقه بنو معنا بی شاهده اندلس سنه ثلث والف
تاریخنده مراء ولایة بغداده وقرب افلاده واردل
بغداده وافلاده واردل ولایتنده بکلرنده فانهم
خذلهم الله تعالی زیرا تحقیقه اول ملعونلر الله تعالی الذی

(92-b)

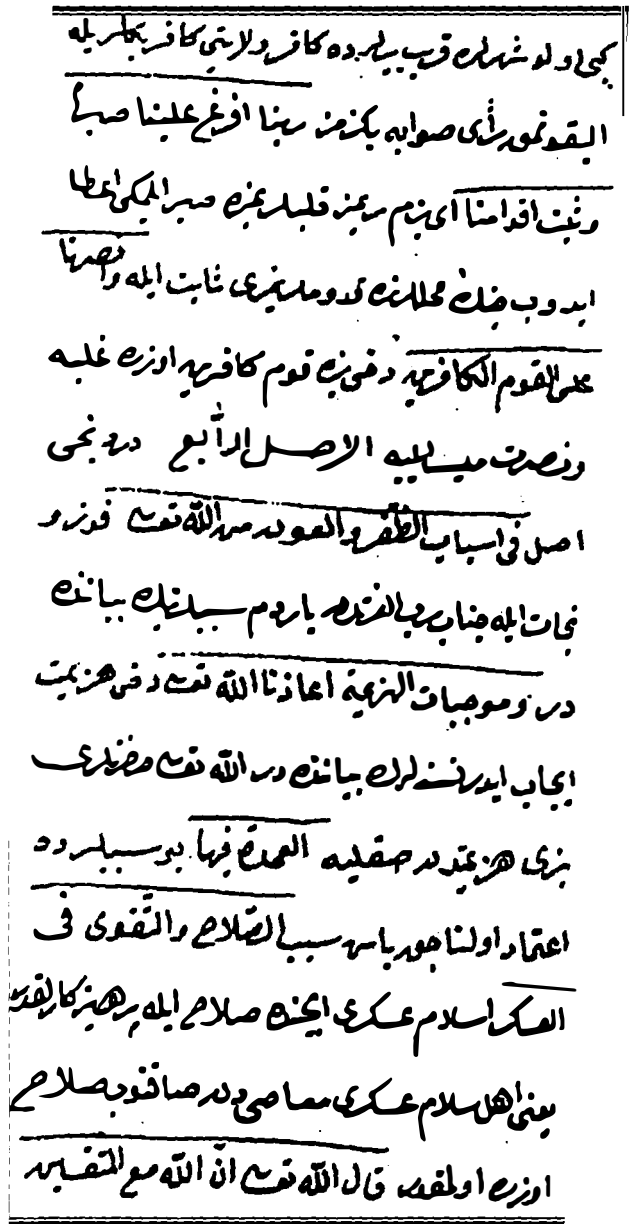
ileri gelmeye, ya'nî kendüsi cenge girmeye. **Bel yekumu tahte ra'yetihi.** Belki sancağı altında ka'im ve sâbit olub dura, ya'nî yerinden ayrılmaya. **Mütehassinen bi adedihi ve adedihi.** Kendü etrâfını mahsûs yaraklar ile ve kullar ile hisâr eyleyüb **ve yugayyiru libâsuhu sa'aten fe sa'aten** ve üzerinde libâsını gâh gâh tcbdîl eyleye. **Ve izâ celese mekâne'l-adüvv bi'l-kahr.** Dahi kaçan ki bir düşmani ma(ğl)ûb eyleyüb kahr ilc kendüye tâbi' eyleye. **Velâ yetrükhum ümerâe.** Evvel düşman bcğlerini yine beğliklerine komıya. **Li ennet-ta'assube lâyehrucu an kulûbihim.** Zirâ ta'assub ve adâvet ve kin kalblerinden çıkmaz. Elbette kalblerinde gizlü adâvet kalur. Belki evlâdına bile intikâl ider, nitekim geçti. **Kad şâhednâ fî haze't-târîh.** Tahkîk biz bu ma'nâyı müşâhede ettik sene selâse ve elf târîhinde **min ümerâi vilâyeti Bogdan ve Kara Eflâk ve Erdel** Bogdan ve Eflâk ve Erdel vilâyetinin beğlerinden, **fe innehum hazelehumullâhu te'âlâ, zirâ tahkîk,** ol mel'ûnlar-Allâh te'âlâ anları

(93-a)



(93-b)

hor ve zelîl eylesün. **Kad azmaru't-taassube min hamsîne senetin ve nîf**. Kalblerinde adâvet ve ta'assubı izmâr idüb sakladılar, elli yıldan dahi ziyâdeden berü. **Sümme lemma ehassü'l-gaflet**. Andan sonra vakta ki ümerâ-i islâmda gafleti duydılar. **Veğtenimu huve el-fırsati,** fırsatı gânimet bildiler. **Ve fa'alu mfa'alu** Dahi işledi(!) klerini işlediler; ya'nî âsî olub, vilâyetlerine karîb olan İslâmbl) şehirlerinden ve kasabalarından yigirmi yedi pâre şehir ve kasaba gâret idüb virân eylediler. **Ve le umri en vaka'a'l-ihmâl fi emrihim**. Ba'de ömrüm içün, eger şimden sonra bunların husûsında ihmâl ve müsâhale vâki' olursa, yine halleri üzere beğlikleri ile kalursa, **le'a'du lema i'tadu,** elbette yine anlar dönerler mu'tâdlarına, ya'nî fırsat buldukça yine isyân idüb ehl-i islâma zarar getürürler. **Felâbüdde mine't-tedârik**. İmdi bir tedârük lâzımdır. Hak budur ki memâlik-i islâmiyye-i Rûm'da pâdişâhlar tahtı olan İstanbul ve Edirne



(94-b)

gibi ol şehrlere karîb yerlerde kâfir vilâycti kâfir beğleriyle alıkonmak re'y-i sevâba benzemez. **Rabbenâ efriğ aleyna sabren ve sebbit akdâmenâ**.[137] Ey bizim Rabbimüz kalblerimize sabr eylemeği i'tâ idüb cenk mahallerinde kademlerimizi sâbit eyle. **Ve'n-surna ale'l-kavmi'l-kâfîrin**.[138] Dahi bize kavm-i kâfirîn üzere galebe ve nusrat müyesser eyle. **El-aslü'r-râbi'**. Dördünci asl, **fi esbâbi'z-zaferu ve'l-avn min Allâhi te'âlâ**.[139] Fevz ü necât ile Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den yardım sebeblerinin beyânında-dır. **Ve mucibâtü'l-hezimeti eâzinallâhu te'âlâ**. Dahi hezîmet îcâb ider nesnelerin beyânındadır. Allâh hazretleri bizi hezîmetden saklaya. **El-umdetu fi ha**, bu sebeblerde i'timâd olunacak baş sebeb, **es-salâh ve't-takvâ fi'l-asker**, islâm askeri içinde salâh ile perhîzkârlıkdır. Ya'nî ehl-i islâm askeri me'âsiden sakınub salâh üzere olmakdır. **Kâl'allâhu te'âlâ innallâhe ma' el-muttâkîn**.[140]

[137] el-Bakara 2/250
[138] el-Bakara 2/250
[139] el-Bakara 2/250
[140] el-Bakara 2/194

قوله تعالى فاعبده هو فعل بيورديكه تحقيق الله فعل تقيا ايله

در وقال الله تع ان الله مع الذين اتقوا والذين هم

محسنون دخى بيورديكه تحقيق الله تع وعده ى شونلر

ايله در يعنى معاصى دن صاقنه لر وفى عملدن ايلك اوزره

اولانلر وقال استعينوا بالصبر والصلوة دخى بيورديكه

معاصيدن صاقنمقه صبر ايتكله يارديم طلب ايله كز

وفى ام العبادات اولانله غائب ايله يارديم لازكز ولاشك

ان الظفر مع العود شك وشبهه يوقدركه ظفر الله

تعالى عونى ايله اولور ولاعوده الا مع قوم كما قاله الله

معهم عوده الله ايسه اولمز الا شول قوم ايله كه الله تع

وعده ى انلره اوزره حاضر وناظر ايله فافهم ما يجب

على السلطان والوزراء ايمدى پادشاه ايله وزيرلر اوزره

واجب اولانه امورلر غايت مهمى بودركه انلره يارمسى

عسكرلرى بالتقوى والصلاح هم خلقه صلاح وتقوى

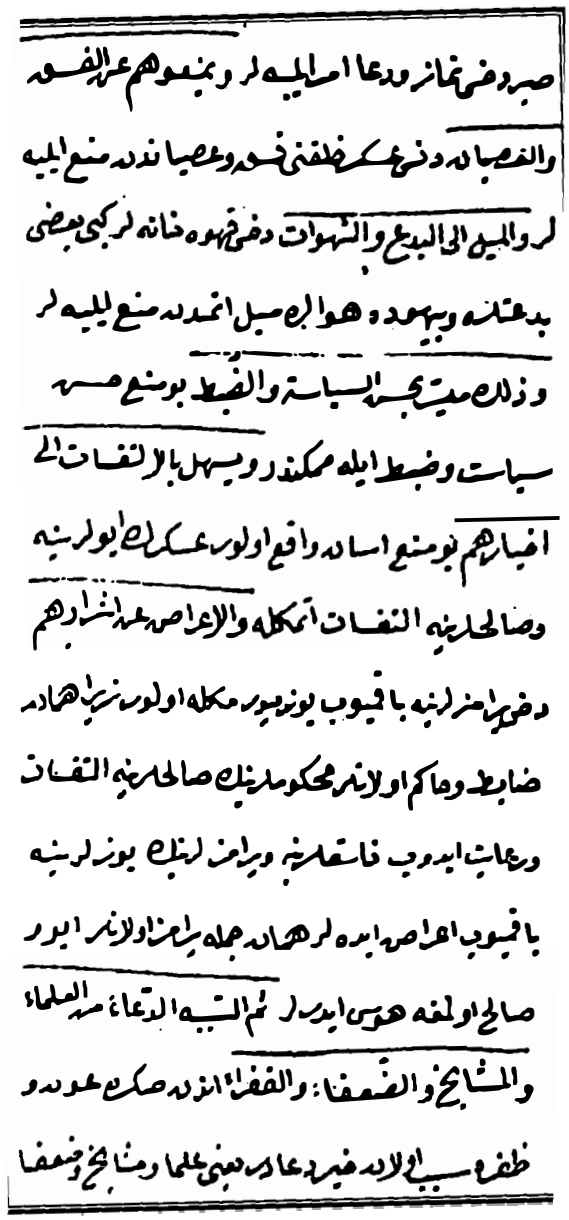
اوزره اولمغى امر ايليه لر والصبر والصلوة دخى معاصيدن

صبر

(95-b)

Kur'ân-ı şerîfde Hak te'âlâ buyurdı ki: Tahkîk Allâh te'âlâ müttakîler ile dir. **Ve kâl'allâhu te'âlâ innallâhe maellezine ittekâ vellezinehüm muhsinun.**[141] Dahi buyurdı ki, tahkîk Allâh hazretleri şunlar iledir ki me'âsiden sakınalar, dahi amellerinde iyilik üzere olalar. **Ve kâle ista'inu bi's-sabri ve's-salâtu**. Dahi buyurdı ki me'âsiden sakınmağa sabr itmeğle yardım taleb eyleyiniz, dahi ümmü'l-ibâdât olan namâz ile yardımlanunuz. **Velâ şekke enne'z-zafere maa'l-avn**. Şek ve şübhe yoktur ki zafer Allâh te'âlânın avniyle olur. **Velâ avne illâ ma'e kavmin kânellâhu ma'ehum**. Avnu'llâh ise olmaz, illâ şol kavm ile ki Allâh te'âlâ hazretleri anlarun üzerine hâzır ve nâzır ola. **Fe ehummu ma' yecibu ales-sultâni ve'l-vüzerâ**. İmdi pâdişâh ile vezîrler üzere vâcib olan umûrun gâyet mühimmi budur ki, **en yemuru askerehum bi't-takvâ ve's-salât.**[142] Asker halkİna salâh ve takvâ üzere olmağı emr eyleyeler. **Ve's-sabr ve's-salât**. Dahi me'âsiden

[141] en-Nahl 16/128
[142] el-Bakara 2/45



(96-b)

sabr dahi namâz ve du'â emr eyleyeler. **Ve yemne'uhum ani'l-fıski ve'l-isyân.** Dahi asker halkını fısk ve isyândan men' eyleyeler. **Ve'l-meylu ile'l-bidai ve'ş-şehâvât.** Dahi kahve-hâneler gibi ba'zı bid'atlere ve beyhûde hevâlara meyl etmeden men' eyleyeler. **Ve zalike müyesserun bi hüsni's-siyâset ve'z-zabt.** Bu men' hüsn-i siyâset ve zabt ile mümkündür. **Ve yeshelu bi'l-iltifâti ilâ ahyarihim.** Bu men' âsân vâki' olur, askerün eyülerine ve sâlihlerine iltifât etmekle, **ve'l-i'râza an eşrarihum,** dahi yaramazlaruna bakmayub yüz çevirmekle olur. Zirâ hemân zâbit ve hâkim olanlar mahkûmlarının sâlihlerine iltifât ve ri'ayet idüb, fâsıklarına ve yaramazlarının yüzlerine bakmayub i'râz iderler. Hemân cümle yaramaz olanlar eyü ve sâlih olmağa heves iderler. **Sümme sebebuh ed-du'âu mine'l-ulemâi ve'l-meşâyihi ve'l-zu'âfâ ve'l-fukarâ.** Andan sonra 'avn ve zafere sebeb olan hayr du'âdır, ya'nî ulemâ ve meşâyih ve zu'afâ

وفقرائك ضيوف عالم يدر وهمتهم رضاهل دعائك همتديد

همتي ديدكاري بسامعدد اولوب جاله وكوكل ايله جناب

ربّ العزّه توجه ايدوب فضله لتمدد فانه همة الرجال

تفلق الجبال تحقيق اولوب همتي طاغدي بندده قويا رد

كلام معروفدر قال عليه السلام وضوء سالمه بناه

عليه صلوة الله بيورمدي لاية القضا: الا الدعا: الله

قضا بك قضا سنى هيچ نسنه رد ايدمز الا دعا رد ايدر

يعنى الزنه الله قضا وقدرنه قضا تعلق ويلوا سعد ايله دس

اولنور ولاكن بعد في الصبر الا البر وضو الدر زياده البر الا صدقه

واحسانه زياده ايدر وقال عليه السلام انتم تنصرون

بضعفائكم وضعفائكم ضيوفكم يكم ضيفلكم ايله منصور اولورسن

يعنى فقرا ضعفانك ضيوف عالم ايله يار دم اولنورسن

فلابد مه الرأفة والالتفات الى هذه الطائفة ايمدى

بو اهل دعا اولدقه طائفه يه مراجعت والتفات لازمدر

بالاكرام والاحسانه والاكرام نعمت ويه بكله وضو احسانه

والكرام

(97-b)

ve fukarânın hayr du'âlarıdır. **Ve himmetuhum**, dahi ehl-i du'ânın himmetleridir. Himmet didikleri bir mühimden ötürü cânugönülden Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'e teveccüh idüb gussalanmakdır. **Fe inne himmete'r-ricâl tukli'u'l-cibâl tahkîk**. Erlerin himmeti tağları yerinden koparır, kelâm-ı ma'rûfdur.**Kâle aleyhi's-selâm** Hazret-i Risâlet-penâh aleyhi salavâtu'llâh buyurdı: **Lâ yeruddu'l-kazae illâ ed-duâ**. Allah te'âlânın kazâsını hiç nesne redd idemez illâ du'â redd ider. Ya'nî illâ yine Allâh te'âlâ hazretlerine tazarru' ile yalvarmak ile redd olunur. **Velâ yezidu fi'l-ömri ille'l-birr**. Dahi ömr(ü) ziyâde eylemez illâ sadaka ve ihsân ziyâde ider. **Ve kâle aleyhi's-selâm entum tunsarune bi-zu'afaiküm**. Dahi buyurdı ki za'iflerinüz ile mansûr olursız. Ya'nî fukarâ ve zu'afanın hayr du'âlarıyle yardım olunursız. **Felâbüdde mine'r-raci'ati ve'l-iltifati ilâ hazihi't-taifeti**. İmdi bu ehl-i du'â olan tâ'ifeye müraca'at ve iltifat lâzımdır. **Bi'l-in'âm ve'l-ihsân ve'l-ikrâm**. Ni'met virmekle dahi ihsân

واكرام أمكله النفسات لازمدر لينجذب قلوبهم وينشرح
صدورهم تاكه كوكلري اصلوب قلبلري صدده ايله سيل
اليه الى الدعوات الصالحات بالاخلاص وحسن النيات
اخلاص ايله دعى كوكلك نيتدايله خير دعالر قلبلرك
ميل اليه فانه فيها نفعا عظيما للخواص والعوام تحقيقه
بوانكشاف قبله وحسن نيت ايله خير دعالرده جميع كسبه
عظيم نفع وارمدر وبجب الاحتراز عما يوجب ازالتهم وفى
بو اهل دعا طائفه لرينك انجمنه لربنى ايجاب ايدر نسنه لردن
احتراز واجبدر تلا تنكسر قلوبهم ولا ينقبض صدورهم تاكه
كوكلرى طاريلوب قلبلرى منكسر اوليه فانه فيه ضرر
لجميع الانام زيرا تحقيقه اهل دعانك قلبلرى منكسر اولمقده
جميع خلقه ضرر وارمدر وفى هذا العصر لا يشاهد ولا
يرى بو معنى ده ايسه كورنمور ومشاهده اولنمور فيما
بيننا اكثر الورى اكثر فلفلك ارسنده الا الاعراض
والاستنكاف الا اهل دعا نادر عاد لنمور واعراض اولنمور

(98-b)

ve ikrâm itmekle iltifat lâzımdır. **Li-yencezibe kulûbuhum ve yenşerihe sudûruhum**. Tâ ki gönülleri açılıb kalbleri sıdk ile meyl eyleye. **İle'd-da'vat es-salihati bi'l-ihlâsi ve hüsni'n-niyyeti**. İhlâs ile dahi gökcek niyetler ile hayr du'âlar kalbleri meyl eyleye. **Fe inne fiha nef'an azîmen li'l-havassi ve'l-'avâm**. Tahkîk bu inkişâf-ı kalble ve hüsn-i niyet ile hayr du'ârda cemî'-i nâsa azîm nef' vardır. **Ve yecibu'l-ihtirazu amma yucibu ezaehum**. Dahi bu ehl-i du'â olan tâ'ifelerinin incinmelerini îcâb ider nesnelerden ihtirâz vâcibdir. **Li-ellâ yünkire kulibuhum velâ yenkabize sudûrihim**. Tâ ki gönülleri darılıb kalbleri münkesir olmaya.**Fe inne fihi zarârü'l-cemî'i'l-enâm.** Zirâ tahkîk ehl-i du'ânın kalbleri münkesir olmakda cemî'-i halka zarar vardır. **Ve fi haze'l-'asr lâ yuşahedu velâ yura**.Buasırda ise görünmüyor ve müşâhedeolunmuyor.**Fi mâ beyne ekseri'l-verâ**. Ekser halkın arasında, **illâ el-'irâzu ve'l-istinkâf**. İllâ ehl-i du'âdan arlanmak ve 'irâz olunmak

مشاهده اولنور والازاء والاستخفاف وضع اهل دعاك
سبحه اولنمسی واستحقار اولنمسی مشاهده اولنور فصوصا
مره الطائفة الخاصة فصوصاکه فکار قولی نامنه اولاره
طائفه ردد علما وصلحا واهل دعا حقوقه جفا واذی
واستحقار مشاهده اولنور اصلحهم الله الله حضرتری
اندی اصلاح ایچون علم شریفی لایق اولدوغی اوزره
شویله اکثوریکه بو اجلدن اکرباك اشدی راست
کلیور ثم التب الله صکه وضع وضعت وظفر
سبب اولاره همة السلطانه وعزیمة پادشاهانه
همت ایدوب قصد ایله سیدر علی ضبط العسکر بالرفد
بالاسعاده والانعام عند الغلبه غلبه ایدر لر اسعاده
وانعام بلکه وعد اتمکله ثم الوفا: لعهد الله صکه
عهد نه وفا ایلکه والتهدید بالقهر والعقاب عند الهرب
عند المحاربة وضع محاربه ده قاعده قدیمه قسمایله وضع
سیاست ایله تهدید ایلکه همت وضع ایتمه سیدر وقد شایع

الهرب

(99-b)

müşâhede olunur, **ve'l-ezâ ve'listihkâf**. Dahi ehl-i du'ânın rencîde olunması ve istihkâr olunması müşâhede olunur. **Husûsen mine't-taife'ti'l-hassa**. Husûsâ ki hünkar kulu nâmına olan tâ'ifeden, ulemâ ve sulehâ ve ehl-i du'â çok cefâ ve ezâ ve istihkâr müşâhede olunur. **Aslahe humullâh,** Allâh hazretleri anları ıslâh eyleye, ilm-i şerîfinde lâyık olduğı üzere. Şöyle anlanur ki, bu ecilden ekscrinin işleri rast gelmiyor. **Sümme's-sebeb** andan sonra dahi nusrat ve zafere sebeb olan, **himmetu sultân ve azimetuh,** pâdişâhın himmet idüb kast eylemesidir. **Alâ zabti'l-asker bi'l-va'adi bi'l-ihsâni ve'l-in'âmi inde'l-galebe**. Galebe iderler ise ihsân ve in'âm eylemeğe vaad itmekle, **sümme'l-vefâ li ahdihi,** andan sonra ahdine vefâ eylemeğe. **Ve't-tehdîd bi'l-kahri ve'l-'ikâb inde'l-hereb ani'l-muhârebe**. Dahi muhârebeden kaçdıklarında kahr ile dahi siyâset ile tehdîd eylemeğe himmet ve azîmet itmesidir. **Ve kad şâ'e**

الهرب عند الزحف في حد ذاته ليس بحرام حتى لو كان الروم ضعف
المسلمين فيجوز لهم الفرار منهم ولكن إذا كان الهرب لخوف
الجبن والفرار من الموت فهو حرام وإن كان لخوف الوقوع في
المعصية فهو جائز وإن كان لخوف الوقوع في الكفر فهو واجب
وإن كان لخوف الوقوع في الكبيرة فهو مكروه تحريماً وإن كان
لخوف الوقوع في الصغيرة فهو مكروه تنزيهاً وإن كان لخوف
ترك الأولى فهو خلاف الأولى وإن كان لخوف ترك المباح فهو
مباح وإن كان لخوف ترك المندوب فهو مندوب وإن كان لخوف
ترك الواجب فهو واجب وإن كان لخوف ترك الفرض فهو فرض

(100-b)

el-hereb ani'z-zahf fi hudûdi'r-Rûm. Halbuki Rûm serhad-

lerinde cenkden kaçmak şuyû' bulmışdur. **Husûsan fi diyârina.**

Ale'l-husûs serhadd-i Bosna'da. **Felâbüdde mine't-tebayyüd ve'l-ihtimâm**.

Pes bu kaçmak ma'nâsını def' içün mukayyed olub bu tedâriki

eylemeğe ihtimâm lâzımdur. **İllâ en yekûne'l-herebu li'r-re'y**. İllâ

meğer ki ser-asker olanın re'y ile olub, bir maslahat içün kaçalar,

ol zamânda cümlenin ittifâkı ile olur, köhnegâhlarda

itdükleri gibi, fırsat görmedüklerinde cenge mübâşeret itmedin

savuldukları gibi. **Kemâ kıyle el-herebu fi vaktihi**. Nitekim dinmişdir:

Vaktinde ve zamânında kaçmak, **hayri mines-sabr fi vakti**, vakti

değil iken sabr itmeden hayrılıdır. **Se'ele Amr bin el-As**

an Muaviyi radiyallâhu te'âlâ anhuma. Hazret-i Amr bin As

Mu'âviye hazretlerinden su'âl eyleb didi: **Erâ leke fi**

ba'zi'l-evkâti ikdâmen ve akdamu bi-şecâ'atik. Ba'zı zamânlarda

senin cenge ikdâmını görürüm, dahi şecâ'at ve bahâdırlığına

حکم ایده رم واری بی بعضها الجماعة وفی بعضه زمانده
اعراضه اندوکلی کوره رم واحکم بخیبت دخی قورقاطفکه
حکم ایده رم اصلی ندر دیدی فقال معاویه رضی الله تعالی
عنه حضرت معاویه جوابنده نظم ایدوب بیوردی نظم
شجاع اذا ما امکنتنی فرصة بهادرم سیه سنول زمانده که
بکا فرصت اولدیغی اذالم یکن لی فرصة فجباله اما
قورقاغم سنول زمانده که بکا فرصة اولدیغی دیدی
ثم الیب اندوه حکم نصر وغلبه اولمغه دخی سبب
اولاندوه عزیمة الجند علی المحاربة لاعزاز دین الله اعلاء
کلمة الله جهاد واعزاز دین ایچوندر وکلمة الله اعلاء
ایچوندر فضلک انکله قصد اندکلریدر لالاخذ المال ونیل الجاه
بوغمه مال الله کبلک ایچوندر یاخود سرعتیه یه یشمک
ایچوندر اولیه بونت اوزره فکله قصد اندکلری جهاد الله
نصر وغلبه اولمغه قوی سبب قال علیه السلام ثقه
صوه علی الله عونهم وصرت سالمه بناه علیه صلوات الله

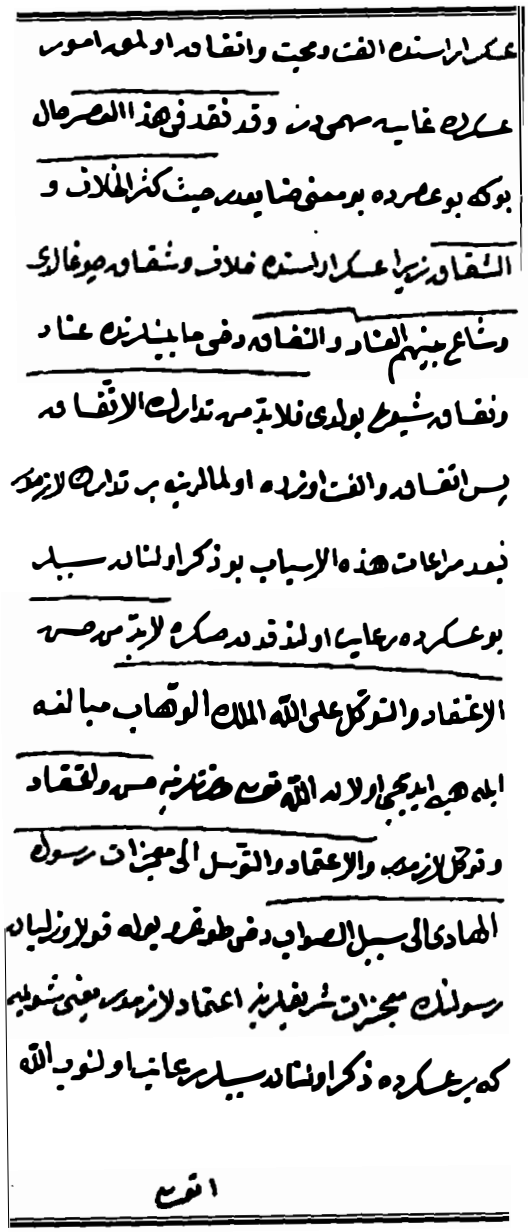
(101-b)

hükm iderüm. **Ve ârâ fi ba'ziha ihcâmen**. Dahi ba'zı zamânlarda i'râz itdüğüni görürüm. **Ve ahkemu bi-cenbike**. Dahi korkaklığına hükm iderim, aslı nedir? didi. **Fe kâle Muaviye radıyallâhu te'âlâ anhu**. Hazret-i Mu'âviye cevâbında nazm idüb buyurdı. Nazm: **Şuca'un izâ mâ emkenetini fursa**. Bahâdırım ben şol zamânda ki bana fırsat el vire. **İzâ lemyekun li-fursatun fecebân**. Ammâ korkağım şol zamânda ki bana fırsata el virmcye didi. **Sümme's-sebeb azimeti'l-cündi ale'l-muhârebeti'l-i'zâz li- dini'l-lahi ilâen kelimetehu**. Andan sonra mansûr ve gâlib olmağa dahi sebeb olan askerün mücerred i'zâz-ı dîn içün ve kelimetu'llâh-ı i'lâ içün cenk itmeğe **kast** itdükleridür. **Lâ li-ezzi'l-mali ve neyli'l-câhi**. Yoksa mâl eline girmek içün yahud bir mertebeye yetişmek içün olmaya. Bu niyet üzere cenge kast itdükleri bi-avni'llâh mansûr ve gâlib olmağa kavi sebebdür. **Kâle 'aleyhi's-selâm selasetün hakkun 'ale'l-lahi 'avnuhum**. Hazret-i Risâlet-penâh aleyhi salatullâh

بیورمیکه اوچ کسنه وار درکه هو تعالی حضرتلرینه
کندوا وزرینه اول کسنه لرک یاردم البلکه لابد ولازم
کورمشدر المجاهد فی سبیل الله بعنی شول کسه درکه
الله یولنده مجاهد وغازی والناکح یرید العفاف دخی
ایکنجی شول کسنه درکه مجرد نفسنی معاصیه دوشمکدن
صاقنمق ایچون نکاح ایلیه والمکاتب یرید الاداء دخی
اوچنجی شول قولدرکه ادا ایتمک ایله کندوسنه مکاتبه یه
کسه ثم الثلث دخی منصور ومظفر اولمق ایله بیک سبب
طاعة العسکر وانقیادهم لاولی الامر عسکرک اولو
الامرلرینه کال انقیادلری وسطیع اولمالریدر مع ائتلافهم
وتألفهم بالتودد والمواخاة ایله الفت وائتلافلرینه
اولوب بربرلرینه قرشمق ایله اطاعة اولو
اولمالریدر وامتناعهم عن التفرقة والمعاداة دخی
بربرینه عداوتدن صاقنوب وبربرندن ایرو اولمقدن
صاقنمقله هذا المعنی مرادهم الامور بومعنی یعنی

(102-b)

buyurdı ki: Üç kimesne vardır ki Hak te'âlâ hazretleriden kendü üzerine ol kimesnelere yardım eylemeği lâyık ve lâzım görmüşdür. **el-Mücâhidu fi sebîlillâh**. Biri şol kimsedir ki, Allâh yolunda mücâhid ve gâzi, **ve'n-nâkihu yurîdü'l-ifât**, dahi ikinci şol kimesnedir ki mücerred nefsini ma'asiye düşmekden sakınmak içün tczevvüc eyleye, **ve'l-mukâtibu yurîdü'l-edâ**, dahi üçünci şol kuldur ki edâ niyetiyle kendüsin mukâtebeye kese. **Sümme's-sebeb**. Dahi mansûr ve muzaffer olmanın sebebi, **ta'atü'l-askeri ve'n-kiyâduhum li-ulü'l-emr**. Askerin ulü'l-cmre kcmâl-i inkıyâdları ve mutî' olmalarıdır. **Ma'a ittifâkihim ve te'elüfihim bi't-teveddüdi ve'l-muvahati**. Aralarında ülfet ve ittifâk olub, birbiriyle kardaşlaşmak ile itâ'at üzere olmalarıdır **ve imtinâ'uhum 'ani't-tefrikati ve'l-mu'âdât** dahi birbirine adâvetden sakınub ve biribirine ayrı olmakdan sakınmağla, **haze'l-ma'nâ min ehemmi'l-umûr**, bu ma'nâ ya'nî



(103-b)

asker arasında ülfet ve muhabbet ve ittifâk olmak umûr-ı askerin gâyet mühimmidür **ve kad fukide fi-haze'l-asr**. Halbuki bu asrda bu ma'nâ zâyi'dir. **Haysu kesure'l-hilâfu ve'ş-şikâk**. Zira asker arasında hilâf ve şikâk çoğaldı. **Ve şa'e beynehümü'l-'inâdu ve'n-nifâk**. Dahi mâ-beynlerinde inâd ve nifâk şuyû' buldu. **Felâbüdde min tedâriki'l-ittifâk**. Pes ittifâk ve ülfet üzere olmalarına bir tedârik lâzımdır. **Fe ba'du mu'râti hazihi"l-esbâb**. Bu zikr olunan sebeblcr bir askerde ri'âyet olundukdan sonra, **lâbüdde min hüsni'l itikâd ve't-tevekkül 'alellâhi'l-meliki'l-vehhâb**. Mübâlağa ile hîbe idici Allâh te'âlâ hazretlerine hüsn ve i'tikâd ve tevekkül lâzımdır. **Ve'l-i'timâdu ve't-tevessülu ilâ mucuzâti rasuli'l-hâdi ilâ sebîli's-sevâb**. Dahi doğru yola kılavuzlayan Resûlü'nün mu'cizât-ı şerîfelerine i'timâd lâzımdır ya'nî şöyle ki bir askerde zikr olunan sebebler ri'âyet olunub, Allâh

نفس مقدسه توکل و معجزات نبویه یه اعتماد و توسل
بولنه بعون الله نفس هرکز اول هسکر منهزم و مغلوب
اولمیوب دائما منصور و مظفر اولور لر و اما یوجب
الانهزام و الانکسار اما شول سبب لرکه انهزام و
انکساری یعنی عسکرك صفلقی و بوزلماسی
ایجاب و اقتضا ایدر و ما یورث تسلط الکفار
دخی بیلدرکه کافرلرك مسلط و غوالب اولمالرینی
کتورر فهو الاهمال فی العمل یعنی اهمال دخی اول
سبب لرك باشی شمدیه دکین ذکر اتدوکمز خبرلر
ایله عمل اولنمقدر اهمال و ساهلق در و الاصل
فیه العصیان و البغی فی العسکر کافرلرك مسلط
اولمالرینی و انهزام و انکساری ایجاب ایلیان بیلدره
اصل اولان سبب ظلم در و عصیان در عسکره یعنی
همانکه بر عسکرك خلقی ظلم و تعدی یه و عصیانه
باشلیه لر همان مغلوب و منهزم اولمغه باشلرلر

(104-b)

te'âlâ hazretlerine tevekkül ve mu'cizât-ı nebeviyye'ye i'tikât ve tevessül buluna. Bi-avnillâhi te'âlâ hergiz ol asker münhezim ve mağlûb olmayub, dâ'imâ gâlib mansûr ve muzaffer olurlar. **Ve ammâ yucibu'l inhizâme ve'l-inkisâr**. Ammâ şol sebebler ki inhizâm vc inkisârı ya'nî askerin sınmaklığı ve bozulması îcâb ve iktizâ idcr. **Vemâ yûrisu tasallate'l-küffâr**. Dahi şol scbcblcr ki kâfirlerin musallat ve havâle olmalarını gctürür. **Fe hüve'l-ihmâl fi'l-'amel bimâ televnâ mine'l-ahbâr**. Ol sebeblerin başı şimdiye değin zikr itdüğimiz haberler ile amel olunmakda ihmâl ve müsâheledir. **Ve'l-asl fihi el-isyân ve'l-bağy fi'l-asker**. Kâfirlerün musallat olmalarını ve inhizâm ve inkisârı îcâb eyleyen sebeblerde asl olan sebeb zulmdür ve isyândır. Askerde ya'nî hemân ki bir askerin halkı zulm ve te'addiye ve isyâna başlasalar hemân mağlûb ve münhezim olmağa başlarlar.

فانه الله تعالى اوحى الى بعض انبيائه نبيا الله تعالى وقل لقومك
بعضهم بعضا لزينه وحى اليه اعلام بذوب بعوضه كه
اذا عصانى من لا يعرفنى فحكمه بنى بلاده قوم بكا عاصى اولسه
سلطت عليه من لا يعرفنى به ملك اون دينه بنى بلاده
قوللرينى سلط وهواله اليدم قال عليه السلام لا تظفر
مع البغى ومن ظلمت سالمه بناه بيوردكه ظلم اليله
ظفر اولماز ويدل عليه نظم العقل بو معنى اوزره
عقلك نظرى دلالت ايدر فانه الفحشاء والمنكر والبغى
ضيانه فى الدين تربا كناه فاحشه وفعل منكر اسلام
وظلم اليله دينه فاجلقدر والخائف خائف فاجر
اولادكه ايسه قورقاق ومحنث اولور والخائف
لا يخلو من الانهزام قورقاقه محنث ايسه انهزام مدد
خالى اولماز وقد بدا البغى فى ديار الروم حال بوكه روم
ديارنده ظلم پيدا اولدى بيله عساكر المسلمين عند الله
سنه اوچ يلدرسه بعنى سنه اربع والف تاريخيدر

مقدم

(105-b)

Fe inallahe te'âlâ evsâ ilâ ba'zi enbiyâihi. Zîrâ Allâh te'âlâ hazretleri ba'zı peygamberlerine vahy ile i'lâm idüb buyurmış ki: **İzâ 'asâni men ya'rifuni**. Kaçanki beni bilen kulum bana âsî olsa, **sallattut aleyhi men lâ ya'rifuni,** ben anun üzerine beni bilmeyen kullarımı musallat ve havâle eylerim. **Kâle aleyhi's-selâm la-zafere ma'a el-bağy**. Dahi hazret-i Risâlet-penâh buyurdı ki: Zulm ile zafer olmaz. **Ve yedullu aleyhi nazaraü'l-akl**. Bu ma'nâ üzere aklın nazarı delâlet idcr. **Fe inne'l-fehşâi ve'l-münkere ve'l-bağy hıyânetün fi'd-dîn**.Zîrâ günâh-ı fâhiş ve fi'il-i münker işlemek ve zulm eylemek dinde hâ'inlikdir. **Ve'l-hâ'inu hâ'ifün**, hâ'in olan kimse ise korkak ve muhannes olur. **Ve'l-hâ'ifu lâ yehlğ mine'l-inhizâm**. Korkak ve muhannes ise inhizâmdan hâli olmaz. **Ve kad bedâü'l bağyu fi diyâri'r-Rum** hâlbuki Rûm diyârında zulm peydâ oldı. **Beyne asâkirü'l-müslimîn münzü selasi sinîn**. Üç yıldan berü ya'nî sene erba'a ve clf târîhinden

مقدم اوجی ایدوب واسلام عسکری ایسه ظلم
وتعدی ظهور ایلدی فانه کثیر امنهم طغوا فی البلاد
تحقیق عسکر خلقندن چوغی بلاد و قراده طاغی
اولدیلر واکثر وافیها الفساد دخی بلاد و قراده
فسادی چوغلتدیلر بهتلر اعراصه المسلمین و
نهب اموالهم سلماندن عرضدیه یقماغله دخی
مالنی نهب اتمکله والتعرض لنسوانهم و اولادهم دخی
سلماندن طوتدیغنه واغلدیغنه تعرض اتمکله واغلق
ارادوکی رعایادن بعضلرینک رزقلریه غارت و یغما
اتمکله واذاء الفقراء والضعفاء دخی فقرا وضعفایی
رنجیده اتمکله خصوصا الطائفة الخبیثه بومقوله فعلی
ایدوب فکار قولی نائره اولدیغه طائفه در سلط الله
الاعداء علی صدور الروم یعنی بو سبابله حق تعالی
دشمانلری سلطنت ایلدی روم سرحدلری اوزره
نبالغوا فی الهجوم یعنی دشمانه هجوم واقدامدن مبالغه

(106-b)

mukaddem üç yıldan berü islâm askeri arasında zulm ve te'addî zuhûr eyledi. **Fe inne kesiren minhûm tugû fi'l-bilâd.** Tahkîk asker halkından çoğu bilâd ve kurâda dağî oldular. **Ve ekserû fihe'l-fesâd.** Dahi bilâd ve kurâda fesâdı çoğalttılar. **Bi-hetki i'râzi'l-müslimîn ve nehbi emvâlihim.** Müslimânların ırzlarını yıkmağla dahi malların nehb itmekle, ve't-ta'arruz li-nisvânihim ve evlâdihim, dahi müslimânların avratları oğlanlarına ta'arruz itmekle **ve igarâti erzâki'r-re'âyâ,** dahi re'âyanın rızkların gâret ve yağma itmekle, **ve izâ el-fukarâ ve'z-zu'afâ,** dahi fukarâ ve zu'afâyı rencide itmekle husûsan, **et-tâ'ifeti'l-hassa,** bu makule fi'ili iden hünkâr kulı nâmına olan tâ'ifedir. **Fe-sallatallahu el-'adâ 'alâ hudûdi'r-Rum.** Pes bu sebeb ile Hak te'âlâ düşmanları musallat eyledi. Rum serhadleri üzere, **fe baleğu fî'l-hücûm,** pes düşman hücûm ve ikdâmda mübâlağa

اتدبلر و اخذوا فلاعا كثيرة و في جوده فعله لرا لدليس
و اظهر و اعجبه كبيرة و في اولوعه بلر اظهار اتدبلس و
فعلوا ما فعلوا و في اثناء كلريه ايدلر اما بحمد الله و بعنايته
يانمزدن قالميوب صاحبقرانيه سلطانه غازي محمد خانه
و في ذلك هممت عليه و نهضت تويدلر يله معركه معهوده
و ده جزالريه بولديلر جناب رب العزتدن مرجو و منتظر عدوكه
شمدلك صكره و في زياده انتقام اولنه لر و ما وقع
هذا في عسكر الاسلام بوعسكر اسلام اراسنده ظهور
ايدن ظلم و بغي واقع اولمدي الا لاهمال القسط
و السياسة الاضبط و سياستدن ترك اهمال سببي ايله
واقع اولدي و للتقصير في اداء وظايفهم و ذخايرهم
و في عسكرك وظيفه لري و ذخيره لري و قتنده ادا
اولنمقده تقصير اولندوغندن اولدي و لهذا ايدر اكثر
ما وقع من الاضلال ما وقع عن عدم ايجاده اهتمال لدن ناشي
واقع اولدي ايسه انك اكثري واقع اولمدي الا بسب

(107-b)

itdiler. **Ve ahaza ve kala'en kesîra,** dahi bir çok kal'alar aldılar.

Ve ezher ibreten ve kebîreten, dahi ulu ibretler izhâr itdiler.

Fe'alu ma fa'alu, dahi itdüklerin itdiler. Ammâ bi-hamdillâhi ve bi-inâyetihi yanlarında kalmayub pâdişâh-ı sâhib-kırân Sultân Gâzî Mehmed Han hazretlerinin himmet-i aliyye ve nehmet-i kaviyyeleriyle ma'reke-i ma'hûde-de cezâların buldılar. Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den mercû ve mütezarridir, ki şimdiden sonra dahi ziyâde intikâm olunalar. **Vemâ vaka'a haza fi askeri'l-islâm.** Bu asker-i islâm arasında zuhûr iden zulm ve bağy vâki' olmadı. **İle'l-ihmâlü'z-zabt ve's-siyâseti'z-zabt.** Siyâsetde terk ve ihmâl sebebi ile vâki' oldu. **Ve li't-taksîr fi edâ vezâifuhum vezehayuruhum,** dahi askerin vazîfeleri ve zahîreleri vaktinde edâ olunmakda taksîr olduğından oldu. **Vele ömri enn eksere mâ vaka'a mine'l-ihtilâli ma vaka'a.** Ömrüm içinde ihtilâlden ne ki vâki' oldıysa anun ekseri vâki' olmadı. **İllâ bi-sebebi't-**

الطمع فی المال الامالہ طمع سبی ایلہ واقع اولدی سہ
غیر غیبنہ الحلال والحرام حلال وحرام فرقہ اولنیوب
طمع خام سبی ایلہ واقع اولدی نبہ اللہ تع قلوب
الامراء والوزراء حقہ سبحانہ وتع مفتقری غیر واکاہ
ایلسون یادشاھلرك وفی وزیرلرك قلب شریفلرینہ
عمہ ھذہ الاحوال بومقولہ حالدہ انہ القادر الکبیر
المتعال تخفیف اللہ تع مفتقری اولو وبوجہ قادر
یادشاھدر فجمیع یادشاھلرك ووزیرلرك وسائر
خلقك قلبلرینك تصرفی انك یدقدرتنك در ثم الیب
اللہ صکہ وفی انہزامہ سبب اولادہ عدم تعاقب
الفرصۃ فرصۃ کونیوب بی وقت جنکہ مباشتدر
ثم الفرور اللہ صکہ وفی انہزامہ سبب اولادہ غرور
در واستصغار العدو در وفی وشمانی از وخور کورمکدر
فلابد مہ التوبۃ والرجوع الی اللہ تع ھدایت اللہ تع
مفتقرانہ توبہ ورجوع لازمدر شمہ موجبات الفضلہ و

(108-b)

tama'a fi'l-mâl, illâ mâla tama'ı sebebi ile vâki' oldu. **Min gayri temyizi'l-helâl ve'l-harâm**. Helâl ve harâm fark olunmayub tam'-ı hâm sebebi ile vâki' oldu. **Nebbehallâhu te'âlâ kulûbe'l-ümerâi ve'l-vüzerâ**. Hak subhânehu te'âlâ hazretleri habîr ve âgâh cylesün. Pâdişâhların dahi vezîrlerin kalb-i şerîflerin, **an hazihi'l-ahvâl**, bu makûle hallerden, **innehü'l-kâdirü'l-kebîrü'l-müte'âl**. Tahkîk Allâh te'âlâ hazretleri ulu ve yüce kâdir pâdişâhdır. Cemî' pâdişâhların ve vezîrlerin ve sâ'ir halkın kalblerinin tasarrufu anın yed-i kudretindedir. **Sümme's-sebeb**, andan sonra dahi inhizâma sebeb olan, **ademi terakkubü'l-fursati**, fırsat gözetmeyüb bî-vakt cenge mübâşerettdir. **Sümme'l-gurûr**, andan sonra dahi inhizâma sebeb olan gurûr-dur **ve istisgârü'l'-adüvv**, dahi düşmanı az ve hor görmekdir. **Fe-lâbüdde mine't-tevbe ve'r-rücû' ilallâhu te'âlâ**. Hemân Allâh te'âlâ hazretlerine tevbe ve rucû' lâzımdır. **An mucibâti'l-gafleti ve'd-**

الضلال خفت وضلاله دوستی ایجاب ایدر فسنده
دلده والتوقی عمده الاهمال فی تدبیر المال دفع اشکالی
صوکنی تدبیر ایله دفع اهمال دیدکلری صافعور لابد ولازمدر
اللهم یا محوّل الحول والاحوال ای جمیع قوت وحالدن
دوندریجی وتصرفا بدیجی الله حوّل حالنا الی احسن
الحال سوء بنم حالمزی احسن حاله دوندر وصرف حال
اوندره اولغی تیسیر الیه الخاتمه فی الصلح والقصد غائمة
کتاب صلحه الیه عقد امور مهمه دیه اولدقدنی بیانده
در قال الله تعالی قرآن شریفده حق تعالی بیورر والصلح
الصلح خیر یعنی جمیع خصومات صلح خیر اولدر فیل الحرب صعبة
مرة دیکه جنك وجدال وحرب وقتال کوجدر وآجیدر
والصلح احمد ومسرة صلح ایسه احمدیه لکدر وشافیلکدر کچمش
باشلرینه عقلاء دیمکدر اعظم الخطایا محاربة
مرد طلب الصلح فطار ان غایت بعضی صلح واماله طلب ایدنه
کسنه ایله محاربه ایلمکدر یعنی شویله که بر جانب صلح مراد

ایله

(109-b)

dalâl gaflet ve dalâlet düşmeği îcâb ider nesneler-

den, **ve't-tevakkî 'ani'l-ihmâl fi tedbîri'l-mâl**, dahi işlerin

sonunu tedbîr eylemede ihmâlden sakınmak lâ-büdd ve lâzımdır.

Allahümme ya muhavvile'l-havli ve'l-ahvâl. Ey cemi' kuvvet ve halleri

dönderici ve tasarruf idici Allâh, **havvil hâlenâ ilâ ahseni'l-**

hâl. Sen bizim hâlimizi ahsen hâlc dönder vc hüsn-i hâl

üzerc olmağı müyesscr eyle. **el-Hâtime fi's-sulhi ve'l-ahdi hâtimeten**

kitâb. Sulh ilc ahd umûr-ı mühimmeden olduklarının beyânında-

dır. **Kâlellâhu te'âlâ**, Kur'ân-ı şerîfde Hak te'âlâ buyurdı ki:

es-Sulh hayr. Ya'ni cemî' husûmâtda sulh hayırludır. **Kıyle el-harbu su'betun**

ve murratun. Dendi ki ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl gücdür ve acıdır.

Ve's-sulhu emnün ve meserretün, sulh ise emînlikdir ve şâ(d)îlikdir. Keyhüsrev.

Pâdişâhân-ı ukalâdan Keyhüsrev dimiş:**Azâmü'l-hatâyâ muhârebeti**

men yatlubu's-sulh. Hatâların gâyetde büyüği sulh vc amân taleb iden

kimesne ile muhârebe eylemekdir. Ya'nî şöyle ki bir cânib sulh murâd

ایله واماده طلب ایلیه اول جانبایله محاربه غایت بکلشدر
اردشیر بابك پادشاه عاقل اردشیر دیمکله استعمل
السیف اردعصی به عصیانده ایدنلرکه ایجوندر فلیح ه
استعمال اتخم یعنی فلیح حواله ایلمزم صیغه یکفی العصا
شول یرده که عصا کفایت ایلیه یعنی عصایله دفع ه
اولنمقه محکمدر اوریدکشه یه فلیح یکم وما انصدی
للعدو بالصول والفصل دفع دشمانه دیمکدر صدغمه
توجه ایتمزم اذا کانه یوشر فهم القول الفصل فیانکه
اندن فصومتی فصل ایدیجی سوزه تاثیر ایلیه یعنی شویله که
دشمانه مقهور سوزه تاثیر ایدوب دفع اولمقه قابل
اولمز اندن مراد ایله جکه مباشرت اتخم دیمکدر نیل
الفلح بقاء الاجال وحرم الاموال دیدنکه صلح اجلر
بقاسی در وفی مالدن مراد یعنی صلح ایله مالدن
حفظ اولنوب اجلر فالوز قال الله تعالی قوله شریفنده
حوله تعالی یوم شکله الله العهد کانه مسؤلا تحقیقا

(110-b)

cyleye ve amân taleb eyleye ol cânib ile muhârebe gâyet yanlışdır. **Ardeşir Bâbek**. Pâdişâh-ı âkil Ardeşîr dimiş: **Lâ esta'milu es-seyfe li-men 'asâ**. Ben isyân iden kimse içün kılıç isti'mâl etmezem ya'ni kılıç havâle eylemezem. **Haysu mâ yekfi el-asâ**. Şol yerdeki asâ kifâyet eyleye, ya'nî asâ ile def' olunmağa mümkin olan kimesneye kılıç çekmem. **Ve mâ ittasada li'l-'adüvvi bi's-savli ve'n-nasl**. Dahi düşmana ve mert soğuğa teveccüh etmezem. **İzâ kâne yu'seru fehmü'l-kavli'l-fasl**. Kaçan ki anlara husûmeti fasl idici söz te'sîr eyleye. Ya'nî şöyle ki, düşmana ma'kûl söz te'sîr idüb, def' olmağa kâbil ola. Anda yarak ile cenge mübâşeret itmezem dimiş. **Kıyle es-sulhu bekâü'l-acâli ve haremü'l-emvâl**. Dindi ki sulh ecelleriün bekâsıdır, dahi malların haremidür, ya'nî sulh ile mallar hıfz olunur, eceller kalur. **Kâlellâhu te'âlâ**, Kur'ân-ı şerîf'de Hak te'âlâ buyurmış ki: **İnne'l-'ahde kâne mes'ûlen**.[143] Tahkîkan

[141] el-Isra 17/34

قیامه کونکه عهد سؤال اولنوب یعنی عهد صیمو جائز
دکلدر صیاده کسه افتده مسئول و معاقب اولور
پس عهدی کوزه دوب رعایت اتملی امور مهمه دن
در سنه کیم دخی بیت غم عهد خورده نکار الهی
است تا نشوی عهد شکن عهد کمه وعهد صمانك
دخی زیاده دخی ضرری وار در سنه کیم بو حدیث شریفنك
ذکر اولنمشدر وفی الحدیث یعنی حدیث بویله وارد
اولمشکه بیورمشدر خمس یخبسن فی سنه وارکه مقابله
سنده بش نسنه واقع اولور بری بودر که ما نقض
العهد قوم بر قوم عهد لریه صمان الا سلط الله
علیهم عدوهم الا الله تعالی دخی بیورمشدر دیمك اندن
اوزرینه حواله وسلط ایدر وایکنجی بودر که
وما حکم بغیر ما انزل الله تعالی دخی بر قوم حوقه
انزال اندوکی حکمك خلافنی اتخاذ الا فشا فیهم الفقر
الا کیه اول قوم ارسنن فقر ظاهر اولور وما ظهر

فیهم

111-b)

kıyâmet gününde ahd-i su'âl olunub ya'nî ahd sımak câ'iz değildir. Sıyan kimesne âhiretde mes'ûl ve mu'âkab olur. Pes ahdi gözedüb ri'âyet itmek umûr-ı mühimmeden-dir. Nitekim dinmiş, Beyt: *Gam-ı ahd horden zi kâr ilâhi est Ta ne-şevi 'ahd şiken cehd kun*[144]. Ve ahd sımanın dünyâda dahi zarârı vardur. Nitekim bu hadîs-i şerîfde zikr olunmuşdur. **Ve fi'l-hadis**, ya'nî hadîs-i Nebevî'de vârid olmuş ki buyurmuşdur. **Hamsün bi-hamsin**. Beş nesne var ki mukabele-sinde beş nesne vâki' olur. Biri budur ki, **mâ nakase'l-ahde**. Bir kavm ahdlerin sımaz. **İllâ sallatallâhu aleyhim 'adüvvehum**. İllâ Allâh te'âlâ hazretleri düşmanlarını anların üzerine havâle vc musallat ider ve ikinci budur ki, **ve mâ hakeme bi-gayrü mâ-enzelallâhu te'âlâ**. Dahi bir kavm Hak te'âlâ inzâl itdüği hükmün hilâfını etmezler. **İllâ feşafihimü'l-fakr**. İllâ ki ol kavm arasında fakr zâhir olur. **Ve mâ zahare**

[144] Devrin gamını çekmek (takdir-i) ilahidir. Devrin gamına tutulmak istemiyorsan çalış.

فهم الفاحشة دفی ارمنجی بودر که بر قوم اسنده
زنا و فحش ظهور ایتمز الا فاشا فهم الموت الا الذی
اسنده موت پیدا اولور یعنی طاعون ده ظهور
ایدر و ما طففوا المکیال دفی درد بنجی بودر که بر
قوم کیله لریله اکسک و زنده ایله وکیله معامله الا
منعوا النبات واخذوا بالسنین الا که مقابله ده
اوت بتمک منع اولنور یعنی اوت و اکیمه یتمز اولوب
قحط بلا ایله مؤاخذ اولنور یعنی قحط و غلا ظهور
ایدر و لا منعوا الزکوة دفی بشنجی بودر که بر قوم
زکوتلریه منع ایتمز الا حبس عنهم القطر الا مقابله ده
یغمور بر کتی منع اولنور و هذا اخر الکتاب بو ذکر
اولنانلر بشی بشنه اخر کتاب واقع اولدی والله
اعلم بالصواب الله تعالی مقاصدی جمیع امورک ده
طف یمنی یک بلور و فی هذا القدر بو مقداردر
یعنی بو کتابده ذکر اولنانلر حکمت و معرفت سوزلری

(112-b)

fihim el-fahişe. Dahi üçünci budur ki, bir kavm arasında zinâ ve fuhş zuhûr itmez. **İllâ feşâfihimü'l-mevt**. İllâ anların arasında mevt peydâ olur, ya'nî tâ'ûn zuhûr ider. **Vemâ tafafu'l-mikyâl**, dahî dördünci budur ki bir kavm kilelerin eksik vezîn ile ve kile (ile) mu'âmele, **illa müne'u en-nebât ve uhizu ve bi's-sinîn**. İllâ ki mukabelede ot bitmek men' olunur, ya'nî ot ve ekin bitmez olub kaht yıllarıyle mu'aheze olunurlar, yani kaht u galâ zuhûr ider. **Velâ mena'u'z-zekât**. Dahi beşinci budur ki bir kavm zukûtların(!) men' itmez, **illa hubise anhumü'l-matar**, illâ ki mukabelede yağmur bereketi men' olunur. **Ve hazâ aherü'l-kitab**. Bu zikr olunan beş nesne âhir-i kitâb vâki' oldı. **Vallahu alem bi's-savâb.** Allâh teâlâ hazretleri cemi' umûrun doğrusunu yeğ bilür. **Ve fi hâzâe'l-kadr**. Bu mikdârda, ya'nî bu kitâbda zikr olunan hikmet ve ma'rifet sözleri

صقدارنده لمن تأمّل كفاية تأمّل تأمّله فكر اليه نه
كفايت وارد. يعني حاقل دانا واهل بصيرت اولانره
بو كتابده اولاده حكمت سوزلر مفصّل ومطوّل كتابلر
تبيّع ايلمكه احتياج يوقدر والكلام ليس له نهاية
سوزك ايسه نهايتي اولمز يعني الكلام يجرّ الكلام
مقتضاسنجه سويلنه سوزدوكمز بونلره حكمت دعا
ايدوب ديرزكه ياعالما بجميع الحال في الطلب اي مطلوب
اولاده جميع احوال عالم وضبر اولاده الله سزجو النجاة منه
الاضافة والكرب سندن غيري نجات رجا وطلب ايده
زيرهنه لردده وغضمده اعطا الخلاص منه
الازار قاطبة يعني خلاص اعطا واحسانه ايله جميع
كوجلكدن لردده وابرهم عبيدك خلصنا منه التعب
وفي قولكه مريمت ايدوب بزي نرحمت وفضيلتده
خلاص ايله ربّنا اغفرلنا ذنوبنا اي بزم سيئه كناهلريزي
مغفرت وسترايله واسرافنا في امرنا وفي ايشومزده

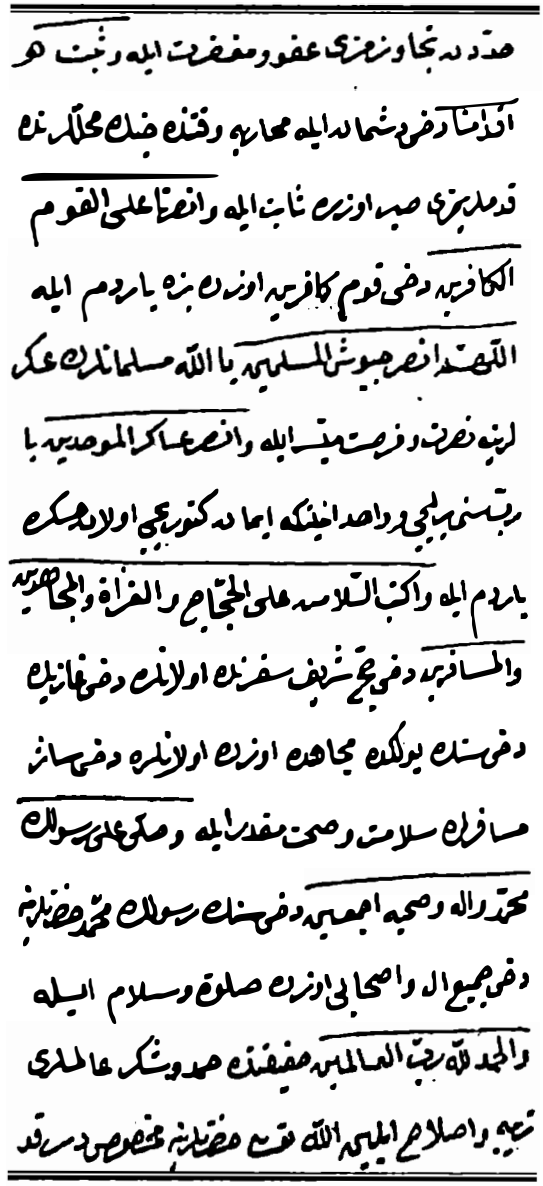
مدّدي

(113-b)

mikdârında, **limen te'emmel kifâyeten,** te'emmül-i tâm ile fikr eyleyene kifâyet vardır. Ya'nî âkil ve dânâ ehl-i basîret olanlara bu kitâbda olan hikmet sözleri yeter. Mufassal ve mutavvel kitâblara tetebbu' eylemeye ihtiyâc yokdur. **Ve'l-kelam leyse lehu nihayeti,** sözün ise nihâyeti olmaz. **Ya'nî el-kelâmu yecurru'l-kelâm,** muktazâsınca söylense söz dükenmez. Bundan sonra du'â idüb diriz ki, **yâ 'alimen bi cemî'l-hâli fi't-taleb**. Ey matlûb olan cemi' ahvâle âlim ve habîr olan Allâh, **nercü en-necâte mine'l-ahzân ve kerb**. Senden fevz ü necât ricâ ve taleb ideriz, hüzünlerden ve gussalardan, **a'tâ el-halâse mine'l-ezâri kâtıbeten**. Pes halâs i'tâ ve ihsân eyle, cemi' güç nesnelerden, **verham 'abîdike hallesenâ mine't-ta'bi,** dahi kullar ki merhamet idüb bizi zahmet ve ta'bidden halâs eyle. **Rabbenâğfirlenâ zünûbinâ.**[145] Ey bizüm Rabbimiz günâhlarımızı mağfiret ve setr eyle. **Ve isrâfinâ fi emrânâ**[146], dahi işimüzde

[145] Al-i İmrân 3/

[146] Al-i İmrân 3/146



(114-b)

hadden tecâvüzümüzi afv ve mağfiret eyle. **Ve sebbit akdâmena.**[147] Dahi düşman ile muhârebe vaktinde cenk mahallerinde kademlerimüzi sabr üzere sâbit eyle. **Vensurna ale'l-kavmi'l-kâfirin.**[148] Dahi kavm-i kâfirîn üzere bize yardım eyle. **Allâhüm mansur cüyûşe'l-müslîmin**. Yâ Allâh, müslümânların asker-lerine nusrat ve fırsat müyesser eyle.**Vansur asâkire'l-muvahidîn**. Yâ Râb seni birleyici ve vahdâniyetine îmân getürici olan askere yardım eyle. **Vektûbü's-selâmet ale'l-hüccâc ve'l-guzzât ve'l-mücâhidîn ve'l-müsâfirîn**. Dahi hâcc-ı şerîf seferinde olanlara, dahi gâzilere, dahi senin yolunda mücâhede üzere olanlara dahi sâ'ir müsâfirlere selâmet ve sıhhat mukadder eyle. **Ve salli alâ rasûlike Muhammed vealihi vesahbihi ecmâ'in.** Dahi senin Rasûlün Muhammed hazretlerine dahi cemi' âl ve ashabı üzere salât ve selam eyle. **Ve'l-hamd'ülillâhi Rabbi'l-âlemîn**. Hakîkatde hamd ve şükür âlemleri terbiye ve ıslâh eyleyen Allâh te'âlâ hazretlerine mahsusdur. **Kad**

[147] el-Bakara 2/250
[148] el-Bakara 2/250

وقع الجمع والاتمام بعونه الله الملك العلام جميع ما
امورى كما اليه يشير الله قدس ضريحه عونى اليه تأليف
وتصنيفك اولى وافرى واقع اولدى فى ذى الحجة
الحرام لاربع والف عام مهاجرة النبوية عليه السلام
هجرت نبويه بيك درديخى يلك ذى الحجة مباركه سنه
اندله صكره قلعة اكرى سفرينده كلنوب بوترجمة
لطيفه نك تفسير وتقريرى وتسويد وتحريرى قلعة
اقحصارده بيك بشيخى سنه سنك رجب المرجبنك
واقع اولدى حق سبحانه وتعالى حضرتلرى جميع حكام
كرام وولاة انامه مفهومى اليه تفهيم ومضمونى اليه عمل
ميسر ومقدر ايلدوجى انشاء بركاتنى ممالك اسلامه افاضه
وانعام اليه اميد دركه منظور نظر عنايت حق
اصحاب كرام وملحوظ كرشمة لطف وحمايت ارباب
حكم اولدقده ايچنده واقع اولان سهو وخطانى ذيل
عفو اليه مستور وكرم ولطف اليه معفو وسترى

(115-b)

vaka'e'l-cem'u ve'l-itmâm bi avnillâhi'l-meliki'l-allâm. Cemî' umûrı kemâliyle bilen Allâh te'âlâ hazretlerinin avni ile te'lîf ve tasnîfin evveli ve âhiri vâki' oldı. **Fi zi'l-hacceti'l-harâm li erba'a ve elf 'âm min hicreti'n-nebevviyeti aleyhis'-selâm.** Hicrcı-i ncbevviyyc bin dördünci yılın Zi'l-hicce-i mübârekesinde andan sonra Kal'a-i Egri seferinden gelinüb, bu tercüme-i latîfcnin tesfîr ve takrîri ve tesvîd ve tahrîri Kal'a-i Akhisâr'da bin beşinci sencnin Recebü'l-müreccebinde vâki' oldı. Hak subhânehu ve te'âlâ hazretleri cemî' hükkâm-ı kirâm ve vulât-ı enâma mefhûmiyle tekayyüd ve mazmûniyle amel müyesser ve mukadder idüb, âsâr-ı berekâtını memâlik-i islâma ifâza ve in'âm eyleye. Ümîddir ki manzûr-ı nazar-ı ayn-ı inâyet-i ashâb-ı kirâm ve melhûz-ı girişme-i lutf ve himâyet-i erbâb-ı hikem oldukda içinde vâki' olan sehv ve hatâyı zeyl-i afv ile mestûr ve kerem-i lutflarıyle ma'zûr

بیورسلدی ربنا اولنوسه

تمت الکتاب بعون الله الملک الوهاب

(116-b)

buyurmaları ricâ olunur.

Temmetü'l-kitâbu bi-avnillâhi'l-meliki'l-vehhâb.[149]

[149] İhsanın sahibi olan Allah'ın yardımıyla kitap tamamlandı.

Sosyologca Kitapları 8



DÜNYANIN DÜZENİ İÇİN
HİKMETLİ YOLLAR

OSMANLI YÖNETİM SANATI

USÛLÜ'L-HİKEM FÎ NİZÂMİ'L-ÂLEM

Devlet ve toplumu rahat ve huzur içinde yaşatabilmenin yolu olan yönetim ya da devlet idaresi, birinci derecede yöneticilerin sorumluluğunda olan bir alan olarak kabul edilir. Türk tarihinde Orhun Anıtları'ndan başlayarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'una kadar devrederek gelişen bu anlayış çerçevesinde ortaya konulmuş eserlerden biri de elimizdeki bu kitaptır. Bu kitap, Hasan Kâfî el-Akhisârî'nin Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem adlı eserinin 1996 yılı katalog bilgilerine göre, Diyarbakır İl Halk Kütüphânesi İhtisas Kitaplığı bölümünde Eğri Melhamesi Tarihçesi adı ile 566 numarada kayıtlı bulunan yazma nüshasının orijinalinden kopya edilerek günümüz alfabesine çevrilmesi ile bir giriş ve değerlendirmeden meydana gelmiştir. Bu çalışmanın esas gayesi, bir tarihi metni karşılaştırmalı veya tenkidli olarak neşretmek değildir. Öncelikle kendi türünün Osmanlı dönemindeki ilk örneklerinden biri olarak gerek idareciler gerekse halk nezdinde yaygın bir hüsn-i teveccühe ve kabule mazhar olmuş bir kitabın, hem konusu hem de tertibi itibariyle bir çalışma ve müracaat kitabı olarak kullanılacak biçimde olması düşünülmüştür. Ayrıca tarihle ilgilenenler ve öğrenciler için özellikle Osmanlıca ile uğraşanlar açısından üzerinde hem çalışma hem de inceleme yapabilmesi hedeflenmiştir. Böylece oldukça meşhur olan bir eseren bilinmeyen farklı bir yazma nüshası da hem tanıtılıyor hem de orjinal hali ile ilim aleminin istifadesine sunulmuş oluyor. Orijinal nüshanın teknik özelliklerinden tespit edilenler ana hatları ile şöyledir: Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, Diyarbakır İl Halk Kütüphânesi İhtisas Kitaplığı bölümünde Eğri Melhamesi Tarihçesi adı ile 566 numarada kayıtlı bulunan eser 12x17 cm boyutlarında dıştan desenli kağıtla kaplanmış mukavva kapaklı olarak ciltlenmiştir. Kapağın dışında 58 varak 116 yazılı sayfa bulunmaktadır. Birinci sayfada 10, son sayfada 2 satır yazı vardır. Bunun dışında bütün sayfalarda yazılı satır sayısı 15'tir. Orijinal sayfalarda yazının dışında herhangi bir çerçeve veya tezyinat (süsleme) bulunmamaktadır.

ISBN 978-605-62042-4-1
9 786056204241